

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

**EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE KÖKEN
AÇIKLAMALARI VE HALK ETİMOLOJİSİ (V-VI. CİTLER)**

Semase Benay KAYA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE KÖKEN AÇIKLAMALARI VE HALK
ETİMOLOJİSİ (V-VI. CİTLER)

Semase Benay KAYA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Semase Benay KAYA tarafından hazırlanan ‘‘Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Köken Açıklamaları ve Halk Etimolojisi (V-VI. Ciltler)’’ başlıklı bu çalışma, 22.04.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU (Başkan)

Prof. Dr. şükrü Halk AKALIN (Danışman)

Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN (ye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen ğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof.Dr. Uğur MRGNLşEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayımlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

22/04/2024

Semase Benay KAYA

¹ “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. şükrü Halk AKALIN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Semase Benay KAYA

TEŞEKKÜR

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca desteğini ve engin bilgilerini hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN'a, kıymetli önerileriyle tezime katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Nesrin Bayraktar ERTEN'e ve Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Sabır isteyen bu süreçte her zaman yanımda olan sevgili anneme, kardeşime ve Ahmed Hüsrev TAŞ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

KAYA, Semase Benay. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Köken Açıklamaları ve Halk Etimolojisi (V-VI. Ciltler)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

Evliya Çelebi, Seyahatname adlı eserinde Osmanlı coğrafyasındaki topraklara ve komşu ülkelere yaptığı seyahatlerini aktarırken yerlerin, yapıların, kişilerin ve çeşitli kavramların adlarının kökenlerine dair bilgiler sunmaktadır. Bu tez çalışmasındaki amaç hem biçimsel özellikleri hem de içeriği bakımından zengin bir eser olan Seyahatname'nin V. ve VI. cildinde yer alan adların kökenine ilişkin bilgileri derlemek, halk etimolojilerini tasnif etmek, incelenen adları bilimsel kaynaklardan elde edilen verilerle mukayese ederek Evliya Çelebi'nin izlediği yöntemleri belirlemeye çalışmaktır. Tezde Arap harfli metin ile Kahraman, Dağlı ve Sezgin'in (2001) "Topkapı Saray Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini" ile Kahraman ve Dağlı'nın (2002) "Topkapı Saray Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini" çalışmaları esas alınmıştır. Derlenen veriler, adların türlerine ve bu adlar için yapılan köken açıklamalarındaki temellendirme biçimlerine göre üç grup olarak tasnif edilmiştir. "Köken Açıklamaları" bölümünde yer, yapı, kişi, coğrafi şekil, kavim ve sefer adları incelenirken adlandırmanın dayandığı kaynak baz alınarak kendi içerisinde ayrıca sınıflandırılmıştır. İkinci bölüm olan "Halk Etimolojileri"nde ise veriler Aksan'ın (1964) sınıflandırması esas alınarak incelenmiştir. "Çoklu Açıklamalar" olarak verilen son bölümde Evliya Çelebi'nin birden fazla açıklamalarda bulunduğu adlar incelenmiştir. Elde edilen verilerin sonucunda Seyahatname'de adların kökenlerine dair yapılan açıklamalarda gerçek bilgi aktarımına dayanan etimoloji örnekleri ile Evliya Çelebi'nin kendi hayal gücünü ve kendine has üslubunu yansıttığı halk etimolojisi örneklerinin bir arada görüldüğü ortaya konmuştur.

Anahtar Sözcükler

Evliya Çelebi, Seyahatname, kökenbilimi, halk etimolojisi

ABSTRACT

KAYA, Semase Benay. *Etymological Explanations and Folk Etymology at Evliya Çelebi's Seyahatname (Volume V-VI)*, Master's Thesis, Ankara, 2024.

Evliya Çelebi provides information about the origins of the names of places, buildings, people and various concepts while narrating his travels to the lands in the Ottoman geography and neighboring countries in his Seyahatname. The aim of this thesis is to compile information on the origin of names in volumes V and VI of Seyahatname, which is a rich work in terms of both its formal features and content, to classify folk etymologies, to compare the names examined with the data obtained from scientific sources and to determine the methods followed by Evliya Çelebi. The thesis is based on the Arabic text and Kahraman, Dağlı and Sezgin's (2001) "Transcription and Index of Topkapı Palace Library Baghdad Manuscript No. 307" and Kahraman and Dağlı's (2002) "Transcription and Index of Topkapı Palace Library Revan Manuscript No. 1457". The compiled data are classified into three groups according to the types of names and the way they are justified in the origin explanations for these names. In the "Origin Explanations" section, place, structure, person, geographical shape, tribe and expedition names are analyzed and classified separately on the basis of the source on which the naming is based. In the second section, "Folk Etymologies", the data are analyzed based on Aksan's (1964) classification. In the last section, "Multiple Explanations", the names for which Evliya Çelebi made more than one explanation are analyzed. As a result of the data obtained, it was revealed that in the explanations of the origins of names in Seyahatname, examples of etymology based on the transfer of real information and examples of folk etymology reflecting Evliya Çelebi's own imagination and unique style were seen together.

Keywords

Evliya Çelebi, Seyahatname, etymology, folk etymology

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM : ETİMOLOJİ VE HALK ETİMOLOJİSİ	7
1.1. ETİMOLOJİ	7
1.2. HALK ETİMOLOJİSİ	9
2. BÖLÜM : KÖKEN AÇIKLAMALARI	14
2.1. YER ADLARI	14
2.1.1. Kişi Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları	14
2.1.2. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	19
2.1.3.Yerin Sahip Olduğu Özelliklerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları	22
2.1.4. Çevredeki Başka Yapılardan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	26
2.1.5. Çevredeki Coğrafi Şekillerden Hareketle Oluşturulan	

Köken Açıklamaları.....	30
2.1.6. Çevrede Yetişen Bitkilerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	33
2.1.7. Halkın Belirli Bir Özelliğinden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	35
2.1.8. Unvandan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	36
2.2. YAPI ADLARI.....	37
2.2.1. Kişi Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	37
2.2.2. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları	62
2.2.3. Yapının Sahip Olduğu Özelliklerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	67
2.2.4. Yapının İşlevinden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	74
2.2.5. Unvan ve Lakaptan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	78
2.2.6. Boy, Aile, Ulus, Topluluk Adından Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	80
2.2.7. Çevrede Bulunan Coğrafi Şekillerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları	80
2.2.8. Çevrede Bulunan Başka Yapılardan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	83
2.2.9. Yerin Yapısından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	85
2.2.10. Çevredeki Hayvan Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	86
2.2.11. Yapının Bulunduğu Konumdan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	86
2.2.12. Bitki Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	86

Açıklamaları.....	88
2.2.13. Nesne Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	88
2.2.14. Kavram Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	89
2.3. KİŞİ ADLARI.....	89
2.3.1. Kişinin Sahip Olduğu Eşyalardan Hareketle Oluşturulan	
Köken Açıklamaları.....	90
2.3.2. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	90
2.3.3. Kişinin Sahip Olduğu Özelliklerden Hareketle Oluşturulan	
Köken Açıklamaları.....	93
2.3.4. Unvan ve Lakaptan Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	95
2.4. COĞRAFİ ŞEKİL ADLARI.....	96
2.4.1. Sahip Olduğu Özelliklerden Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	96
2.4.2. Çevresindeki Coğrafi Şekillerden Hareketle Oluşturulan	
Köken Açıklamaları.....	98
2.4.3. Çevrede Bulunan Yapılardan Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	99
2.4.4. Çevredeki Bitki, Meyve Adından Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	99
2.4.5. Coğrafi Şeklin İşlevinden Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	100
2.4.6. Kişi Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	100
2.5. KAVİM ADLARI.....	101
2.5.1. Çevredeki Coğrafi Şekillerden Hareketle Oluşturulan	

Köken Açıklamaları.....	101
2.5.2. Meslek Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	102
2.6. SEFER ADLARI.....	102
2.6.1. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	102
3. BÖLÜM: HALK ETİMOLOJİLERİ	104
3.1. ÇAĞRIŞIM ARACILIĞIYLA YABANCI UNSURUN YERİNE DİLDE SESÇE ONU ANDIRAN UNSURUN, MUHTEVA GÖZETİLMEDEN GETİRİLMESİ.....	105
3.1.1. Yer Adları.....	105
3.1.2. Yapı Adları.....	106
3.1.3. Soy Adları.....	106
3.2. YABANCI VEYA KAYNAĞI BİLİNMEYEN UNSURA ÇOĞU ZAMAN ŞUURLU OLARAK VE YİNE MUHTEVA GÖZETİLMEDEN KARŞILIKLAR YAKIŞTIRILMASI.....	107
3.2.1. Bilgince Karşılıklar.....	107
3.2.1.1. Yer Adları	107
3.2.1.2. Yapı Adları	112
3.2.1.3. Coğrafi Şekil Adları	120
3.2.2. Halkça Karşılıklar Yapılması, Nükte Benzetme Yapma Yönelimi.....	121
3.2.2.1. Yer Adları	121
3.2.2.2. Yapı Adları	126
3.2.2.3. Soy Adları	131
3.2.2.4. Nesne Adları	132

4. BÖLÜM: ÇOKLU AÇIKLAMALAR.....	134
4.1. KÖKEN AÇIKLAMALARINDAN HAREKETLE OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR.....	134
4.2. HALK ETİMOLOJİLERİNDEN HAREKETLE OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR.....	138
4.3. HEM KÖKEN AÇIKLAMALARI HEM DE HALK ETİMOLOJİLERİNDEN HAREKETLE OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR.....	141
SONUÇ	145
KAYNAKÇA.....	150
DİZİN.....	156
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	169
EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....	170

GİRİŞ

Kendi deyimiyle “seyyah-ı âlem ve nedim-i beniâdem” Evliya Çelebi, Türk edebiyatının yanında dünya edebiyatına da katkısı oldukça büyük olan Seyahatname’nin yazarıdır. Ünlü gezgin, “yerli ve yabancı bilim adamlarınca XVII. Yüzyıl Osmanlı edebiyatının en önemli simalarından biri olarak bilinmekte ve kabul edilmektedir” (Duman, 1997, s. 153). Şüphesiz ki kendisinin bu şekilde anılmasının sebebi, yaşamı boyunca gezip gördüğü yerleri kendisine has üslubu ile ilgi çekici bir biçimde aktardığı geniş kapsamlı eseri Seyahatname’dir.

Evliya Çelebi’nin yaşamı ile ilgili bilgileri günümüze ulaşan tek eseri olan ve toplamda on ciltten oluşan Seyahatname’den çeşitli verileri birleştirerek edinmekteyiz. “Eserindeki bilgilere göre 10 Muharrem 1020’de İstanbul’da Unkapanı’nda” dünyaya gelmiştir (İlgürel, 1995, s. 529). Kendi soyunu Ahmet Yesevi’ye dayandıran Evliya Çelebi’nin (bkz. SN V, 89b; SN VI, 78a) babası Derviş Mehmed Zıllî sarayın kuyumcubaşısı, Abaza asıllı olan annesi ise veziriazam olan Melek Ahmed Paşa’nın akrabasıdır (İz, 1989, s.710).

Evliya Çelebi’nin gerçek adıyla ilgili elimizde kesin bilgiler bulunmamaktadır ancak “Adını daima Evliya diye anan ünlü gezgin, bu adın kendisine nasıl verildiğinden ve bir başka adı olup olmadığından söz etmez” (Akalin, 2019, s.11). Evliya adını, hocası İmam Evliya Mehmed Efendi’den almış olma ihtimali söz konusudur (İlgürel, 1995, s. 529).

Şeyhülislam Hamid Efendi medresesinde dinî eğitim gören Evliya Çelebi, hafızlığın yanında taş üzerine yazı yazma, resim ve oyma sanatı da öğrenmiştir (Baysun, 1947, s. 401). Tilavet yeteneği duyulan Evliya Çelebi IV. Murad’ın huzuruna çıkarılmış, nükteli ve hazırcevap tutumu sayesinde Sultan’ın beğenisini kazanmıştır (Akalin, 2019, s. 14).

Evliya Çelebi'nin hikaye anlatıcılığındaki yeteneği, şiir bilgisi, nüktedanlığı gibi yeteneklerinden dolayı Baysun (1947) tarafından “zeki ve uyanık İstanbul çocuğu” olarak görülmüştür (s. 407). Sultan dahil devlet erkanının bu denli beğenisini kazanması onu çeşitli devlet adamlarına, vezirlere ve paşalara musahiplik yapma yoluna kadar götürmüştür.

Babası, babasının arkadaşları ve kendi dostlarından dinlediği seyahat maceralarının Evliya Çelebi'ye seyyah olma yolunda ilham olduğu söylenilebilir (İlgürel, 1995, s. 529). Eserinde önemli bir rolü olan rüya motifi, Evliya Çelebi'nin seyahatlerinin müsebbibi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kendisi seyahatlerinin sebebini 1040 Muharreminin aşure gecesi yirminci yaş gününde gördüğü bir rüyaya bağlar (bkz. SN I, 7b). Rüyasında Ebi Vakkas'ı gören Evliya Çelebi, onun buyruğu üzerine Hz. Muhammed'in elini öperek şefaahat dilenmek ister ancak dil sürçmesiyle seyahat dilemiş olur (Akalin, 2019, s. 25). Böylece “Evliya'nın doğumuyla değil onun bir seyyah olarak doğuşuyla” (Dankoff, 2021, s.48) başlayan bu eser edebiyatımızın en kapsamlı seyahatnamesi olmuştur.

SEYAHATNAME

Asıl adı Târîh-i Seyyâh Evliyâ Efendi (Tezcan, 2009, s.16) olan Seyahatname, sadece Türk dili için değil, tarih, coğrafya, folklor, antropoloji gibi birçok alan için önemli bir kaynak olarak yerini korumaktadır. Kendisi, gezip gördüğü yerleri kendine has mübalağalı ve renkli anlatım şekilleriyle zenginleştirerek okuyucuya aktarmıştır.

Dankoff (2021), Evliya Çelebi'nin Seyahatname'yi yazmasındaki amaçlarını Osmanlı İmparatorluğu'nun tasvirini ortaya koymak ve gerçekleştirilen seyahatlerin kaydını eksiksiz bir şekilde tutmak olarak belirtmiştir (s. 40). On ciltten oluşan bu eser, hacminden dolayı bir bütün olarak ele alınamamış, yeteri kadar üzerinde çalışma yapılamamıştır. Saadet Çağatay, Hasan Eren, Fahir İz, Halasi-Kun, H. Boeschoten,

Robert Dankoff gibi araştırmacıların çalışmaları da belli bölümlerin ve konuların incelenmesine yöneliktir (Duman, 1997, s. 154).

Evliya elebi, seyahat ettiği yerleri okura bir sistem çerçevesinde aktarmıştır. Bölgenin adı, o adın başka dil ve/veya lehçelerdeki adları ya da söyleniş farklılıkları, kurucusu, tarihi, yerleşim yerinde bulunan eşme, cami, kilise, köprü vb. eserler, bölge halkı, halkın konuştuğu dil, bölgenin coğrafi özellikleri, anlatılan yöreye has yemekler, menkıbeler vb. unsurlardan hareketle eserde anlatılan yerler bir şablon içerisinde ele alınmaktadır. Seyahatname, sıralanan tüm bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda edeb bir metin olma özelliğinin ötesinde sosyoloji, antropoloji, coğrafya, tarih, folklor gibi birçok alana kaynaklık etmektedir.

Evliya elebi'nin nüktedan ve hazır cevap mizacı Seyahatname'deki üslubuna yansımıştır. "Türk halk tiyatrosu (Ortaoyunu, Meddah, Karagöz) geleneğine bağlayabileceğimiz kişiliğinde, okurları ve dinleyicileri güldürmek, eğlendirmek arzusu da belirgindir" (İz, 1989, s. 714). Evliya elebi'nin üslubunu zevkli, akıcı ve canlı olarak nitelendiren Duman (1997), eserin dili için ise yabancı sözcük ve tamlamalar açısından dönemin orta dilli eserlerini aratmadığını vurgulamıştır (s. 157).

"Evliya elebi'nin "acib ve garib" hadiselerine olan ilgisi Seyahatnme'ye bir başka özellik daha katmıştır. Bunlar ya müellifin gördüğü binalara ilişkin olağan üstü özellikler, tışımlardır ya vel, evliya mcizeleridir yahut sihirbaz, hokkabaz gibi oyuncuların gösterileri ve doğa üstü olaylardır" (Tezcan, 2009, s. 17). Eserin bu yönü araştırmacıların Seyahatname'yi abartılı ve gerçeklikten uzak kurmaca bir metin olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Ancak metindeki bu tarz anlatılar bölge halkının kendisine aktardıklarından ibarettir ve Evliya elebi metinde bu kısımları ele alırken "darbimeseldir", "böyle anlattılar ama ben görmedim" şeklinde açıklamalarda bulunmaktadır (Akalin, 2019, s. 30).

Evliya Çelebi'nin meydana getirdiği on ciltlik geniş kapsamlı bu eser kuşkusuz onun gezip gördüklerini aktardığı kısımların yanı sıra çeşitli kaynaklardan da beslenmektedir. Bazı zamanlar hangi kaynaktan istifade ettiğini açıkça belirtse de bazı zamanlarda ise kendi gözlemleri gibi okura aktarmıştır. “Kaynağın adını ise bazan kendi bilgisini doğrulamak, bazan da o kaynaktaki bilginin doğru olmadığını göstermek için zikretmiştir. Onun adını verdiği kaynakların başında “Yanvan Tarihi” gelir. Bu onun genelde İslâm öncesi ya da Yunan tarihi için verdiği bilgilerde kullandığı tarihtir” (Tezcan, 2009, s. 17). Direkt olarak yararlandığı kaynaklar arasında ise ‘Aşık Mehmed’in Menâzir ül-‘Avâlim ve Piri Reis’in Kitâb-ı Bahriyyesi bulunduğunu belirten İz (1989, s. 715), bu hususta metnin içeriğini aşağıdaki gibi sıralamıştır:

“Evliyâ'nın kendi görüp işittikleri, gözlemleriyle saptadıkları; görgü tanıklarından dinleyip aktardıkları; mizacının etkisi altında, hayal gücü ile abarttıkları, halk arasında inanılan ve anlatılan olağanüstü olaylar: kerametler, büyüler, doğaüstü yaratıklar vb.; başka yazarlardan biraz değiştirerek ya da kısaltarak kimi zaman da olduğu gibi benimseyerek aktardıkları” (İz, 1989, s. 713).

Osmanlıca metinlerde genellikle görmeye alışkın olduğumuz söz varlığı, kullanılan dil ve gramer kuralları bakımından basmakalıp olan sınırlamalar Seyahatname’de yerini Evliya Çelebi’nin kendine özgü dili ve gramer biçimlerine bırakmıştır (Dankoff, 2004, s.28).

Evliya Çelebi, eserinde yeni kelimeler türetirken dilin sınırlarını oldukça zorlamıştır. ““uşşâkânlar” (SN V, 135a) sözcüğü ile Arapça cem^c-i mükesser yani kırık çoğul olarak adlandırılan dil kuralına karşı gelerek farklı dillere ait çoğul eklerini bir arada kullanmıştır. Arapça dişillik eklerini Arapça kökenli olmayan bir sözcük için kullandığı en çarpıcı örnek belki de “kırale” (SN II, 248b) kullanımındır, Evliya Çelebi kraliçe yerine bu sözcüğü tercih etmiştir. Dilde kullanılan çeşitli sözcüklerden örnekseme yoluyla yeni sözcükler türeten Evliya Çelebi, “çayırîstân” (SN VI, 54a) örneğinde olduğu gibi sözcük kökünün ait olduğu dil ile son ekin ait olduğu dilin farklı olduğu bir

sözcük türetmiştir. “dün ü gün” kullanımını da yine Evliya Çelebi’nin farklı dillerde gramer öğelerini bir arada kullanmasına örnek teşkil etmektedir (Dankoff, 2004, s. 28)

Evliya Çelebi üstte ele alınan örneklerin yanında günlük konuşma dilinde kullanılan Türkçe sözcüklerin yerine Arapça ve Farsçalarını oldukça sık kullanması “Kissling’in onu Arapçalaştırma tiryakisi diye nitelendirmesine neden olan yöntemi gözler önüne serer (ta’rīb tiryākisi)” (Dankoff, 2004, s. 31). Evliya Çelebi’nin bu tutumu izlemesindeki nedenlerden biri de müstehcen sözcükler yerine yenilerini üretmektedir (Dankoff, 2004, s. 31). “Arapça kelime yapım kalıplarıyla oynamayı sever. Bu cümleden olmak üzere fu’āl vezninde Arapça bilimsel bir terminus görünümündeki kūsām “vajina”, aslında Farsça kūs ile Türkçe am’in yapay olarak birleştirilmesinden oluşmuştur” (Dankoff, 2004, s.31).

Türkçenin fonetik gelişimini göstermesi, sözlük malzemesi kaynağı olması, ağız malzemesi olma özelliğini göstermesi ve etimolojik kaynak olma özelliğini taşıması bakımından ele alan Duman (1997), Seyahatname’nin Türkçe açısından önemini vurgulamıştır (s.158). Dankoff (2004), Evliya Çelebi’nin ziyaret ettiği yerlerin ağız ve şive özelliklerine uygun bir şekilde sözcükleri aktarmaya çalıştığını hatt-ı dest yazmalarından gözlemlenebilir olduğunu aktarmaktadır (s. 38).

Seyahatname’de ziyaret edilen yerleşim yerleri ile ilgili bilgileri kendisinin “evsaf” olarak adlandırdığı bir şablon üzerinden aktardığına üstte değinilmiştir.

“Evliya Çelebi, Seyahatname’sinde büyük bir yer tutan kent kasaba anlatımlarında yaptığı nesnel bilgi aktarımlarına sayısız menakıp, latife, hikâye ve halk etimolojisi örneği katmaktan hiç kaçınmaz: bu tür sözlü kültür ürünlerini neredeyse bir derlemeci gibi sürekli yazılı olarak kayıt altına alır. Seyahatname’de Evliya, kişi ve özellikle de şehir adlarıyla ilgili sayısız halk etimolojisi örneğini de ya kaydederek aktarır ya da sıklıkla yaptığı gibi, kendisi üretir bunları” (Aksoy Sheridan, 2011, s. 46).

Bu bilgiler arasında yer alan ve Evliya Çelebi tarafından çeşitli adlara getirilen köken açıklamaları eserin tümüne bakıldığında oldukça önemli bir orana sahiptir. “Bunların bir kısmı hakikaten halk etimolojisine dayandığı halde bazıları da ilmî açıdan yanlış olmayan açıklamalardır” (Duman, 1997, s. 171).

Bu çalışmada ise Evliya Çelebi'nin Seyahatname'nin V. ve VI. ciltlerinde değindiği yer, yapı, kişi ve çeşitli kavram adlarına dair köken açıklamaları ve köken yakıştırmaları (halk etimolojileri) derlenerek incelenmiştir. Çalışmada Arap harfli metin ve Kahraman, Dağlı ve Sezgin (2001) tarafından hazırlanan Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini ile Kahraman ve Dağlı (2002) tarafından hazırlanan Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini adlı çalışmaları esas alınmıştır. Eserde bulunan köken açıklamaları ve halk etimolojileri örnekleri saptanarak bu örnekler çeşitli ortaklıklar üzerinden tasnif edilmiştir. Evliya Çelebi'nin eserde yer verdiği açıklamalar ile çeşitli etimolojik kaynaklardan elde edilen veriler ile karşılaştırılıp benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmuştur.

1. BÖLÜM

ETİMOLOJİ VE HALK ETİMOLOJİSİ

1.1. ETİMOLOJİ

Toplum içerisinde yaşayan insanlar, tarihin en eski zamanlarından beri dil ve dilin kökeni üzerine düşünmüş ve çeşitli çalışmalar ortaya koymuştur. Aksan (2020), günümüze ulaşan bilgilerin ışığında en eski dil çalışmalarının Eski Hint ve Eski Yunan'da gerçekleştiğini aktarmıştır (s. 21). Söz konusu bu çalışmalarda çoğunlukla dinî metinler üzerine yoğunlaşmıştır. Dinî metinlerin doğru okunması, aktarılması ve anlaşılması gibi hususların büyük önem arz etmesi nedeniyle “birtakım dualar, tanrı ve tanrıçaya yalvarışlar ve kutsal metinler üzerinde oldukça titiz bir şekilde” durmuşlardır (İtil, 1963, s. 1).

“Düşünme ve düşünüleni aktarma dizgesi” (Aksan, 2020, s. 17) olarak tanımlanabilen dilin, doğuştan mı yoksa insanlar tarafından oluşturulan yapay bir kavram mı olduğu sorusu zamanla gelişerek dilbilimin alt dallarından olan anlambiliminin temellerini atmıştır. Ses ile düşünce arasındaki ilişkiyi araştıran anlambilim (Bayraktar, 2017, s. 131), Vardar (2002) tarafından “Dili anlam yönünden ele alan, göstergenin gösterilen bölümünü ya da içeriği eşsüremli ve artsüremli açılardan inceleyen bilim dalı” şeklinde tanımlanmıştır (s. 18).

Dilin kökeni üzerine yapılan sorgulamalarla ve araştırmalarla başlayıp gelişen bu çalışmalar arasına sözcüğün kökeni üzerine yapılan araştırmaların eklenmesiyle beraber karşımıza yeni bir kavram çıkmaktadır: Etimoloji.

“Eski Yunanca étimos ‘gerçek’ ve lógos ‘bilgi; mana’ sözcüklerine birleşmesinden meydana gelir ve genellikle “gerçek anlam” veya “gerçek anlam bilgisi” diye açıklanır.

Bu terimi ilk olarak, bugünkü Türkiye'nin Mersin ilinde bulunan Soli adlı bir antik kentte yaşamış olan Yunan felsefeci Hrisippos (M.Ö. ≈ 280-207) teklif etmiştir” (Stachowski, 2011, s. 1). Sözcüklerin yapısal ve anlamsal açıdan çıkış noktasını incelemektedir. “Çünkü dilbilgisel yapı ile anlam, birlikte vardır, birlikte doğar ve birlikte ölürler; dolayısıyla da birlikte çözümlenirler” (Karaağaç, 2020, s. 8).

Gülensoy (2007), etimolojinin tam anlamıyla XIX. yüzyılda Raynouard, Diez, Bopp, Grimm gibi araştırmacıların dil incelemelerini karşılaştırmalı dilbilgisine dayandırarak gerçekleştirmesiyle beraber bilimsellik kazanmaya başladığını belirtmiştir (s. 36). Vardar (2002) ise XX. yüzyıl başlarında sadece ses odaklı olan bu çalışmalara J. Gilliéron'ın yapısal dilbilimin geliştirdiği alan kavramından yararlanarak incelemelerin içerisine anlam boyutunu kazandırdığını vurgulamıştır (s. 139).

Stachowski (2011), ses (fonetik) odaklı köken incelemelerinin yetersiz kalabileceğini İngilizce butterfly “kelebek” örneği üzerinden açıklamıştır: Etimolojisine bakıldığında “tereyağı sineği” olarak anlamlandırılabilen bu sözcüğün asıl manası Eski Germen halkları arasında var olan bir inançtan gelmektedir. Perilerin evlere girip süt, tereyağı, kaymak çaldığına inanan İngilizler, kelebeği evlere tereyağı çalmak için gelen sinek şeklinde bir peri sanıp bu şekilde adlandırmışlardır (s. 5). Bu örnek üzerinden etimoloji biliminin sadece ses bilgisinden ibaret olmayıp dil konuşurlarının tarihi, kültürü, inancı gibi birçok farklı alanlarla iç içe geçmiş girift bir alan olduğunu gözlemleyebiliriz, çünkü toplumların yaşadığı değişiklikler kültürlerinde ve dolayısıyla dillerinde etki bırakmaktadır. Bu nedenle J. Gilliéron, *l'etymologie phonétique* yani “Fonetik etimolojinin iflası” sloganını ortaya koymuştur (Stachowski, 2011, s. 6).

Yakın (1997), çağdaş etimolojinin nasıl yapılması gerektiğine dair sözcüğün ya da sözcük ögesinin en eski şekliyle beraber kronolojik açıdan gelişme gösteren tüm şekillerinin bilinmesi; incelenen sözcüğün içerdiği seslerin etimon adı verilen kaynak kelimedeki karşılığının olması; sözcüğün anlamsal tüm değişiminin bilinmesi ve sözcüğün kullanıldığı dile yabancı olan seslerin var olması durumunda o sözcüğün

başka dilden alınma ihtimali göz önünde bulundurularak hangi dilden alındığı, hangi ses ve anlam değişimlerine uğradığının incelenmesi gibi belli ilkeler sıralamıştır (s. 140). Türkçe için meydana getirilen etimoloji çalışmalarına geldiğimizde en eski etimoloji sözlüğü sayılabilecek Dîvânu Lugâtü't-Türk karşımıza çıkmaktadır (Ölmez, 2008, s. 405). Yapılan başlıca çalışmaları sıralayacak olursak Herrman Vambéry'nin kaleme aldığı *A török-tatár nyelvek etymologiai szótára* “Türk-Tatar Dillerinin Etimolojik Sözlüğü” 1877 yılında Macarca 1878 yılında ise Almanca olarak yayımlanmıştır (Tuncal, 2009, s. 7) Martti Räsänen'in *Versuch eines etymologischen der Türksprachen* “Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme” adlı sözlüğü, “1969' da yayımlanan bu önemli çalışmasında, varsa, her sözcüğün en eski biçimi (Eski Türkçe, Orta Türkçe vb.) ya da günümüzdeki biçimi (Azeri Türkçesi, Kumukça vb.) madde başı yapılmış, sözcüğün yaşadığı diller, farklı anlamları varsa bunlarla birlikte tek tek gösterilmiştir” (Tuncal, 2009, s. 7).

Ölmez (2008), Sir Gerard Clauson'un 1972'de yayımlanan *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı sözlüğünü Türk diline ait etimoloji çalışmalarının dönüm noktası olarak göstermektedir (s. 406). Bu sözlükten sonra yayımlanmaya başlanan Ervand Vladimiroviç Sevortyan'ın başladığı, ancak ölümünden sonra S. Levitskaya tarafından *tamamlanan Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov* “Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü” gelmektedir (1974, I-IV, 1980-1989) (Tuncal, 2009, s. 10).

Türk dili ile ilgili olarak ise Türkiye'de yapılan başlıca çalışmalar arasında Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (2020), Andreas Tietze'nin Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (2021), Tuncer Gülensoy'un Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (2007) ve Sevan Nişanyan'ın Çağdaş Türkçenin Etimolojisi (2022) adlı çalışmaları sıralanabilir.

1.2. HALK ETİMOLOJİSİ

Etimolojiyi “ilmi etimoloji” ve “halk etimolojisi” olarak iki ayrı grupta inceleyen Korkmaz (1995), halk etimolojisini doğrudan halkın yaratıcılığı ile ilişkilendirmiştir (s. 274).

Varlığı insanlık tarihi kadar eskiye uzanan dil olgusu, her zaman insanların ilgisini çekmiştir. Nesnelere, yaşadıkları yerlerin belki de kendi isimlerinin gerçek anlamı üzerine düşünen insanlar, bu adlar için bir çıkış hikayesi türetme eğilimi göstermektedir. Stachowski (2011) ise bilimsel bilgi eksikliği durumunda ise sezgilere ve dil duygularına dayandırılan yanlış köken açıklamalarını halk etimolojisi olarak tanımlamıştır (s. 9). Halk etimolojisi ifadesi ilk olarak Förstemann tarafından *Über deutsche Volksetymologie* adlı çalışmasında kullanılmıştır (Korkmaz, 1995, s. 275).

Toplumların başka toplumlarla ilişki içerisinde oluşu bir kültür alışverişini ve dolayısıyla bir dil alışverişini de beraberinde getirmektedir. Dile yeni giren sözcükleri kendi kurallarına uydurmaya çalışmak ya da kendisine yabancı gelen bir sözcüğün kökenine dair tahminler yürütmek halk etimolojisini meydana getiren temel hususlardandır. Korkmaz (1995), bu durumu “bilinmeyenlerin yerine bildiklerini geçirme eğilimi” olarak izah etmiştir (s. 277). Bu noktada bahsi geçen yabancı sözcük farklı bir dilden geçen sözcükler olabileceği gibi o dilde artık kullanılmayan, unutulmuş sözcükler de olabilmektedir (Aksan, 2015, s. 189).

Halk etimolojisinin özelliklerine değinecek olursak Stachowski (2011), halk etimolojilerinin yüzeysel benzerliklerden ve çağrışımlara dayandığını belirtir (s. 10). Dil konuşurları bilinmeyen bir sözcük ile karşılaştığında bu sözcüğü kendi dilinin işleyiş kalıplarına sokarak yerleştirme çabası göstermektedir. Bu hususa paralel olarak Karaağaç (2020) da halk etimolojisini yalnızca ses benzerlikleri kullanılarak yapılan köken bilgisi çalışmaları olarak tanımlamıştır (s. 8). Her sözcük için geçerli olan sabit bir kuraldan bahsedemeyeceğimiz halk etimolojilerinin meydana gelişinde yöntemle bağlı kalınmadığını ve halk etimolojisinin bir parçasının açıklanabilir ve anlamlı

kılınabilirken diğerk parçası ile nesne arasında ilişki kurulamayacağını söyleyebiliriz (Stachowski, 2011, s. 11).

Aksan (1964), halk etimolojisine uğrayan sözcüklerden tek heceli olanına hiç rastlamadığını belirterek halk etimolojisinde sözcüğün uzunluğunun önemli rol oynadığını altını çizmiştir. Rundbland ve Kronenfeld (1998) ise halk etimolojilerinin belirgin özellikleri arasında toplumlar arasında kolay anlaşılıp benimsenmesinin ve yayılmasının olduğunu vurgulamıştır (s. 20).

Halk etimolojisi ifadesinin ilk olarak Förstemann tarafından kullanıldığına değinmiştik, onun çalışmalarını H. Steinthal ve Karl Gustav Andersen takip etmiştir. Sonrasında halk etimolojisi ile ilgili çalışmalar meydana getirenler arasında A. Smith Palmer, halk etimolojisi sözlüğü yayınlamış, XX. Yüzyılda ise Herman Paul, Wilhelm Wundt, John Kjedervist, Ferdinand de Saussure ve A. F. Lenkova halk etimolojisi ile ilgili konuları değışik noktalardan incelemişlerdir (Korkmaz, 1995, s. 275).

“İbni Bîbî, Müsâmeretü’l-ahbâr, Âşıkpaşa-zâde Tarihi, Neşrî Tarihi gibi tarihî kaynaklarda, vakfiyelerde, şer’iye sicillerinde, bölge tarihlerinde, eski dil ve edebiyat metinlerinde, çeşitli nitelikteki sözlüklerde, seyahat-nâmelerde, yer adları üzerinde yapılan araştırmalarda ve halk arasından derlenmiş olan efsanelerde” halk etimolojisi açısından önem arz eden malzemeler bulunduğunu belirten Korkmaz (1995), sıraladığı eserlere ek olarak “İbni Kemal’in Tercüme-i Galatatü’l-avâm’ı ve İ. Fikri’nin Lûgat-ı Garîbe’si, Ziya Gökalp’in Türkçülüğün Esasları gibi eserleri göstermiştir (s. 275). Bunlara ek olarak Andreas Tietze, Oriens dergisinden yayımlanan çalışmasında “Avrupa’dan alınan unsurların, dilimizde uğradıkları şekil değışiklikleri incelenirken iki ayrı bölümde birtakım örneklere yer vermiştir” (Aksan, 1964, s. 11). Halk etimolojisi alanında müstakil olarak en kapsamlı sayılabilecek çalışma ise Doğan Aksan’ın 1964 yılında hazırlamış olduğu doçentlik tezidir.

Aksan (1964), tez çalışmasında halk etimolojisinin ortaya çıkma sebeplerini ve şekillerini üç gruba ayırarak incelemiştir ve halk etimolojisinin ortaya çıkış ve gelişim merhalesinin tüm dillerde ortak sayılabileceği tezinden yola çıkarak yaptığı sınıflandırmanın diğer diller için de geçerli olduğu görüşünü savunmaktadır. Yapılan bu tasnifin ışığında halk etimolojilerinin sebepleri ve meydana geliş şekilleri ele alınacaktır.

1.2.1. Yabancı Sözcüklerin Söyleyiş Zorluğunun Giderilmesi Nedeniyle Meydana Gelen Halk Etimolojileri

Aksan (1964), bu durumu “birçok benzeşmeye sebebi olan en az gayret sarfı kanunu” (s. 83) olarak nitelendirirken “Jespersen’in psikolojik sebeplerden biri olarak gösterdiği basitleştirme çabası (Trieb zur Vereinfacung) üzerinde durarak kolaylığa, rahatlığa (Bequemlichkeit) yönelimin de halk etimolojilerinin yol açtığı değişmelerin kökü olduğunu belirtir” (Aksan, 1964, s.82).

Stachowski (2011) ise halk etimolojisine ilişkin bu mekanizmayı iki aşama olarak açıklar: Önce sözcüğün yapısı ve onunla ilişkili olarak sözcüğün anlamı anlaşılmaz olur, daha sonra bu sözcük ya da sözcüğün bir parçası dilde sesçe benzeyen bir sözcük ya da parçayla değiştirilir (s. 10).

Seyahatname’nin V. ve VI. ciltlerinde bu duruma örnek teşkil etmesi için Tomorova (tımar ova) ve Perakin (pür ekin) adları sıralanabilir.

1.2.2. Yerlileştirme, Bilineni Söyleme Çabası Nedeniyle Meydana Gelen Halk Etimolojileri

Daimî olarak doğal bir değişim ve gelişim içerisinde olan dil, bünyesine yeni sözcükler almaktadır. Yabancı bir sözcükle karşılaşan dil konuşuru onun yerine bildiğini geçirme

eğilimi gösterir. Sözcükler sesçe birbirine benzese de aralarında anlam açısından herhangi bir ilgi bulunmamaktadır (Aksan, 1964, s. 86). Bu dil olayı özellikle yer adlarında meydana gelmektedir. Ayrıca, “devlet eliyle ve sun’î olarak yapılan yerlileştirmeler” dışında, yabancı unsurlar genellikle “yarı şuurlu, hatta şuursuz olarak” değiştirilmektedir (Aksan, 1964, s. 85).

Evliya Çelebi’nin Seyahatname’de yer verdiği Trabzon (Tarabefzūn), Bolayır (Bul ayır), Üsküp (Üst küp) gibi halk etimolojileri yerlileştirme için örnek gösterilebilir.

1.2.3. Çağrışımın Rolü, Çeşitli Eğilimlerin Gözden Geçirilmesi

Aksan (1964), ilk iki sınıflandırmanın içerisinde çağrışım etkeninin olduğunu vurgulamaktadır. Yabancı sözcüğün yerine bilinen bir sözcüğün getirilmesinde “bu yabancı unsurların ses izlenimlerinin yarattığı çağrışım ile zihinde beliren kelimeler” rol oynamaktadır (s. 89).

Aksan (1964), halk etimolojisini ve halk etimolojisinin ortaya çıkış nedenleri ve biçimlerini çeşitli örnekler eşliğinde incelerken onomastik yerine semantik metoduna göre ele aldığını belirtmiştir (s. 18).

Dilin sınırlarını zorlayarak kendine özgü bir üslup edinen Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerleri aktarırken çeşitli kavramların ve adların (yer adı, yapı adı, coğrafi ad, kişi adları vb.) kökenlerine dair açıklamalarda bulunmuş ve halk etimolojisi adına zengin bir eser meydana getirmiştir. Bu tez çalışmasında semantik metoduna bağlı kalınarak derlenen adlar incelenmiş, sınıflandırılmış ve Evliya Çelebi’nin yaptığı köken açıklamaları halk etimolojisi açısından ele alınmıştır.

2. BÖLÜM

KÖKEN AÇIKLAMASI

2.1. YER ADLARI

Evliya Çelebi, seyahat ettiği topraklardaki köy, kasaba, bağ, bahçe gibi yerlerle ilgili izlenimlerini okura aktarırken bu yerlerin adları ve adlarının kökenine ilişkin çeşitli bilgilere yer vermiştir. Seyahatnamede yer alan bu yer adlarının kökenlerine dair açıklamaların dayandırıldığı hususlar ölçüt alınarak sekiz grup altında incelenmiştir.

2.1.1. Kişi Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname'nin V. ve VI. ciltlerinde yer alan yer adlarından bazılarının kökenleri kişi adlarından hareketle oluşturulmuştur. Bunun gibi kişi adlarının kaynaklık ettiği köken açıklamalarında çoğunlukla yerin yapıcısı (Bilād-ı Şāh-ı Yezdicürd, Kaşa Şehri); yerin sahibi (Ca'fer Efendi Köyü); yeri fetheden kişinin adından (Cezāre-i Eyne, Sulţān Süleymān Depesi, Şehr-i Aydıncık, Şehr-i İsmā'îl, Şehr-i Mühālic); türbesi/mezarı orada bulunan kişini adından (Karye-i Gül Baba); o yeri vakfeden kişinin adından (Kaşaba-i Baba Naqqāş, Kaşaba-i Nebeveyn); memleketi ilgili yer olan kişinin adından (Kaşaba-i Hafıza) ve o yerin hükmünü elinde bulunduran kişinin adından (Kaşaba-i Küfre-i Şirvan) oluşturulan yer adları yer almaktadır.

Bilād-ı Şāh-ı Yezdicürd

“İbtidā bānisi Yezdicürd şāh ibn (---) şāhdır” (SN V, 15a).

Evliya Çelebi, şehrin adının yapıcısı olan Yezdicürd Şah'tan geldiğini belirtmiştir.

Shahbazi (2024), Yezdicürd adının Eski İnan dilinde “kutsal varlık” anlamına gelen yazat ve yazata- ile “yapılmış” anlamına gelen -karta sözcüklerinin birleşiminden meydana geldiğini ve “tanrı tarafından yaratılan” anlamını taşıdığını belirtmiştir.

Ca' fer Efendi Köyü

“Şāhibi Erzurūm muharriri Ca' fer Efendi'dir” (SN V, 16b).

Evliya Çelebi, köyün sahibinin Cafer Efendi olduğu belirterek isimlendirmenin kaynağını açıklamıştır.

Cezire-i Eyne

“Sene 856 tārīhinde Ebü'l-feth gāzīlerinden Eyne Koca nām bir gāzī-i benām feth etmek ile ol isimile müsemma Eyneada derler” (SN VI, 50b).

Evliya Çelebi, bu adanın Fatih gazilerinden Eyne Koca adlı bir gazinin fethetmesi sebebiyle Eyne olarak adlandırıldığını aktarır.

Çarye-i Gül Baba

“İki yüz hāneli ma' mūr çuradır kim Gül Baba Sulṭān anda bir hıyābān içre medfūndur” (SN V, 100b).

Evliya Çelebi, 200 haneli bu köyde Gül Baba Sultan'ın bir hıyâbân içerisinde gömülü olduğunu belirterek bu adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Köye adını veren Gül Baba isminin kaynağı konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Kaçalın, Gül Baba adının Kel Baba olması gerektiğini savunan Kúnos'un görüşü ile gülmek fiilinden geldiğini belirten Németh'in görüşlerini aktarmıştır (1996, s.227).

Kaşaba-i Baba Naqqâş

“Çatalca kazâsı hükmünde Baba Naqqâş Sultân vakfıdır” (SN VI, 5b).

Baba Nakkaş Sultan adlı kişinin vakfı olduğunu belirten Evliya Çelebi, kasaba adının kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Kaşaba-i Hafıza

“Efvâh-ı nâsda ğalaṭ-ı meşhûru Ḥavsa'dır, ammâ Süleymân Ḥân'ın musâhibesi Ḥâfıza Ḥâtûn'un vaṭan-ı aslîsi olup niçe imâretler etdiĝiyçün Ḥâfıza derler” (SN VI, 52a).

Evliya Çelebi, kasabanın halk arasında Havsa adıyla söylenişinin yaygın olsa da kasabanın Kanuni Sultan Süleyman'ın musahibesi Hafıza Hatun'un memleketi olmasından ve birçok yapıları olmasından dolayı Hafıza dendiğini belirtir.

Kaşaba-i Küfre-i Şirvan

“Bu daḥi küfr-i zamân gibi Kefr-i zamân-ı şirvan'dır, lâkin elsine-i nâsda Küfre derler. Bu maḥalde Diyârbekir eyâleti tamâm olup bu rabṭa-i Küfre Van eyâletinde şirvan beĝi hükmünde bir vâsi' düz zemînde bāĝlı ve bāĝçeli ve âb-ı revânlı ve

havz-ı fevvāreli ve ma‘mūr cāmi‘ ve medreseli ve hammām u hān ve çārsū-yı bāzārı ābādān qaşaba-i hük-m-i şirvan’dır” (SN V, 4b).

Evliya Çelebi kasabanın adının halk dilinde Küfre olarak anıldığını ancak adının Keft-i zaman-ı Şirvan olduğunu yazar. Küfre olarak adlandırılan bu kasabanın Şirvan beyliği hükmünde olduğunu belirtir.

Nişanyan (2024), Şirvan adının bir aşiret ismi olduğunu ve Şerefname’de Osmanlı döneminde idari bölge adı olarak geçtiğini, Küfre adının ise Keftre şekli ile beraber kasaba adı olarak kullanıldığını belirtir.

Qaşaba-i Nebeveyn

“Hāzret-i Yūnus ile Hāzret-i Circis-i Nebī evkāfi olduğundan Nebeveyn, ya‘nī iki peygamber köyü demek olur” (SN V, 2b).

Evliya Çelebi köyün, “Hazreti Yunus ve Hazreti Circis peygamberlerin vakfi olduğundan” Arapça iki peygamber anlamına gelen *nebeveyn* şeklinde adlandırıldığını belirtmiştir.

Arapça’da tesniye (ikilik) dil kuralında yer alan kelimenin sonuna (يُنْ -) -eyn ve (اُنْ -) -an eklerinin eklenmesi ile oluşur (Develi, 2015, s.160).

Qaşā Şehri

“Bu sūret şāhibinin biri Orta Macar’ın bāğ-ı İrem’i olan Qaşā şehrinde yatır ve Qaşā’yı ibtidā bünyād eden ol Qaşavān’dır kim Qaşā şehri anı şismiyle müsemmadır”. (SN V, 126b).

Evliya Çelebi, şehrin adının ilk yapıcısı Kaşavan'dan geldiğini belirtir.

Sultân Süleymân Depesi

“Bu maħalde Süleymân Hân yedi kral ile ceng-i azîm edüp küffârı münhezim etdikde cemî‘i şühedâ-yı müslimâni bir yere cem‘ edüp üzerlerine püşte yığup ‘ibâdetgâh için bir mihrâb etmişdir, ammâ ğâyet âlî depedir” (SN V, 101b).

Kanuni sultan Süleyman'ın, yedi kral ile savaşıp kafirleri mağlup ettikten sonra şehit olan Müslümanları gömüp ibadet yeri haline getirdiği için tepenin bu şekilde adlandırıldığını belirtilmiştir.

Şehr-i Aydınçık

“Ba‘ dehū sene 735 tārîhinde Orhân Ğâzî Rûm keferesi elinden zor-â-zor kuvvet-i bâzū ile feth etdi, be-dest-i Aydınbay Beğ. Anıñiçün Aydınçık derler, ğalaṭ-ı meşhûru oldur, ammâ lisân-ı Yunan üzre ismi Filvar Purgaz’dır” (SN V, 87b).

Evliya Çelebi, bu şehrin 735 yılında Orhan Gazi tarafından Aydınbay Bey eliyle ve bilek gücüyle Rumların elinden aldığını ve bu nedenle şehrin Aydınçık olarak adlandırıldığını ancak Yunan dilindeki adının Filvar Purgaz olduğunu belirtir.

Şehr-i İsmâ‘îl

“Andan sene 889 tārîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî'nin İsmâ‘îl kapudanı bu şehri feth etdiğiyçün İsmâ‘îl şehri derler” (SN V, 34b).

Evliya Çelebi, 889 tarihinde Sultan Bayezid-i Veli'nin İsmail adlı bir kaptanı bu şehri fethettiği için bu şekilde adlandırıldığını belirtmiştir.

Emecen (2001), günümüzde de İzmail olarak anılan bu şehrin isminin kökeni konusunda Evliya Çelebi'nin bu görüşünün başka kaynaklar ile doğrulanmadığını ve bu görüşe ek olarak İsmail adının "kumluk yer" anlamına gelen smil kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olduğuna dair olan görüşün de sağlam kaynaklara dayandırılmadığını aktarır (s.82).

Şehr-i Mühâlic

"Sebeb-i tesmiyesi oldur kim Gâzî Miḥâl Beğ feth eylediğiçün Miḥâlic derler" (SN V, 86b).

Evliya Çelebi, bu adlandırmanın sebebinin Gazi Mihal Bey fethettiği için Mihaliç olarak anıldığını belirtir.

Nişanyan (2024), kasabanın fetih öncesi adının kaydedilmediğinden bu adlandırmanın ise Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'nde geçen ve Osmanlı sipahi sınıfında bulunan Mihaliç özel adından geldiğini aktarır ve Yunanca "küçük Mikail" anlamını taşıyan Mixalitsa adından gelebileceğine yer verir.

2.1.2. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, yer adlarını aktarırken bazı adların verilmesinde rol oynayan önem arz eden olayları kaynak olarak göstermektedir. Bahsedilen olaylar her adlandırma için farklı olması sebebiyle genel itibarıyla dinî (Beledü'l- Haṭib); sosyal (Kaşaba-i

Eynebāzārı); askerî (Dār-ı Sa‘îd, Otyarık); siyasi (Menzil-i Çengellibel) başlıklar altında ele alınabilir.

Beledü’l- Hâṭib

“Ve Hâzret-i Yūnus Nebî diyār-ı Musul’a meb‘ ūṣ ol-duḡda bu Kefr-i Şevṣā’da ḡalkı dīne da‘ vet edüp ḡiṭābet etdiḡiyçün beyne’l-müverriḡ bu şehre Beledü’l-Hâṭib derler” (SN V, 2a).

Evliya Çelebi, Hazreti Yunus peygamberin halkı dine davet etmesinden hareketle tarihçilerin şehri “hatip şehri” yani *Beledü’l Hatib* olarak adlandırdıḡını belirtir.

Dār-ı Sa‘îd

“Kürdistān ‘askeri içre bu Si‘îrd kavminin nişfu’l-leylde ḡaymelerin bulmak isteyen oran çağırdıḡda teşrîfāt üzre “Dār-ı Sa‘îd” deyü oran çağırup andan bulunur. Ve bu Si‘îrd’e Dār-ı Si‘îrd denmesinin vech-i tesmiyesi oldur kim (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) Lisān-ı Arab’da Dār-ı Sa‘îd derler, zîrā kayser kefereleri ‘aşırında bu diyārda ceng-i azîmler olup niçe ḡāziler sa‘îd ü şehîd olmuşlardır” (SN V, 3b).

Arapça bir sözcük olan *dâr*, sözlükte “ev, yer ve yurt” (Devellioḡlu, 2015, s.186) anlamlarına karşılık gelmektedir. *Said* sözcüḡünün anlamı ise Arapça “mutlu, uğurlu ve ahiretini hazırlamış kimse” (Devellioḡlu, 2015, s.1067) olarak verilmektedir.

Evliya Çelebi, Siirt kavminden ordu içerisindeki çadırlarını bulmak isteyenlerin “dar-ı said” olarak seslendiḡini aktarır. Siirt şehrinin *Dâr-ı Siird* olarak adlandırılmasının nedenini açıklayacağı kısımlar metinde tamamlanmamıştır.

Sonrasında ise Arapça’da *Dâr-ı Said* şeklinde kullanıldığını, bu adlandırmanın ise Bizans zamanında bu bölgedeki savaşlar sonucunda halktan birçok kişinin said ve şehit olmasından kaynaklandığını vurgular.

Kaşaba-i Eynebâzârı

“Lisân-ı Etrâk’de Cum‘ abâzârı derler” (SN V, 25b).

“Ve haftada bir etrâf kırâlarından niçe bin âdem cem‘ olup bey‘ ü şirâ olduğuyçün Eynebâzârı derler” (SN V, 25b).

Kasaba adının Türkler dilinde Cumapazarı olarak adlandırıldığını belirten Evliya Çelebi, bu adlandırmanın kaynağını ise “haftada bir çevredeki köylerden nice bin insanların toplanıp alışveriş olduğundan Eynepazarı derler” cümlesiyle açıklar.

Dankoff (2004), *eyne* sözcüğünü *ayne* şekilleri ile “Cuma” ve “cami” anlamları ile birlikte vermiştir (s.129). Tietze (2021), ise *adna*, *ayna* ve *eyne* şekillerine yer vererek “Cuma günü; Perşembe” (s.180) açıklamasında bulunmuştur.

Menzil-i Çengellibel

“Sene 1049 târihinde bu maħalde harâmiler bir kırbân-ı azîmi münhezim edüp ba‘ dehû hâkimü’l-vaqt Hâzinedâr {İbrâhîm} Paşa cümle harâmileri eli bağı ele getirüp kırbânı bozdukları yerde bir darağacı yapup cümlesin çengele urur. Hâlâ çengelleriyle darağacı durduğıçün Çengellibeli derler” (SN V, 26a).

Evliya Çelebi, 1049 senesinde büyük bir kervanı bozan haramîlere Hazinekar İbrahim Paşa’nın darağacı yapip hepsini çengele vurması ve bu bu yerde hâlâ çengelleri ile birlikte darağacının durması sebebiyle Çengellibel olarak anıldığını belirtmektedir.

Otyarık

“Bu maħalle Otyarık nāmının vech-i tesmiyesi oldur kim Kıırım’dan ve Özü’den bu çöl-i bî-amān ile gelen eğer gece ise bildirdan qalmış ölen otları cem’ edüp ot edüp qarşu Aqqirmān’a yarık işareti etdiğinden Aqqirmān’lı țarfetü’l-ayn içre gemilerle bu maħalle gelüp söyleşüp eğer müslim ise ve muti’lerden ise alup qarşu geçirirler, ammā birkaç kerre kâfirlerin Türtçe bilen Qazaqları bu maħalle gelüp otları yarık edüp Aqqirmān’dan qayıq ile ādemler gelince cümle Aqqirmānlıyı esir edüp gitdiler. Ol zamāndan berü Aqqirmānlı ğāfil olmayup değme ādemi bu Otyarık’dan değme hāl ile almazlar, ammā ulaqları ve yolcuları bilüp āteř yağdıqlarından bilüp alırlar. Anıñçün bu maħalle Otyarık dirler” (SN V, 53b).

Evliya Çelebi, Kıırım ve Özü’den buraya gelenlerin gece vakti ölü otları yakarak Akkirman’a işaret verdiğini ve Akkirmanlıların göz açıp kapayınca kadar gemiyle bu yere gelip Müslüman olanları ve itaat edenleri qarşıya geçirdiklerini aktarır. Ancak birkaç kere kafirlerin içinden Türtçe bilen Kazakların otları yakarak Akkirman’a işaret gönderdiği, gelenleri ise esir alıp qaçtıklarını ve o zamandan beri Otyarık’tan çoğu kişiyi geçirmediklerini ekler. Evliya Çelebi, kasaba adının kaynağını bu şekilde aktarmıştır.

2.1.3. Yerın Sahip Olduğu Özellikten Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, yer adlarını aktarırken kökenlerini o yerin sahip olduğu özelliklere dayandırmıştır. Bunlar o yerde bolca bulunan bir unsura dayanarak (Qarye-i Erikli, Qarye-i Sücülü, Ma’den-i Giyāh); ön plana çıkan coğrafî bir özelliğine dayanarak (Qarye-i Rüsür, Menzil-i Dallıq); yere ait bir hayvan türüne dayanarak (Menzil-i Böremoyin); yerin yeniliğine atıfta bulunarak (şehr-i Yenibāzār, Qasaba-i Yeni) yapılan köken açıklamaları olarak sıralanabilir.

Çul Ovası

“Çul ovası denmesinin aslı oldur kim qaçan kim sene (---) tārîhinde Yergöğu qal’asın Yıldırım Hān binā etmeğe murād etdikde zemīni bir fecc-i amik bataqlık olmak ile cümle re’āyā vü berāya ve asākir-i İslām’da ne qadar çul ve tobra ve

kebe ve keçe var ise bu şahrāya cem^c olup dağlar gibi yığıldığından hālā Çul ovası derler” (SN V, 104a).

Evliya Çelebi, Yergöğü kalesini yaptırmak isteyen Yıldırım Han’ın kale zemininin derin bir bataklık olmasından dolayı tüm halkta ve askerlerde ne kadar çul, torba, keçe ve kebe varsa toplayıp buraya yığmasından dolayı ovanın bu şekilde anıldığını belirtir.

Kamus-ı Türkî’de (2019) çul sözcüğünün anlamı olarak “kıldan mamul kaba mensucat envai” verilmiştir (s.225).

Çarye-i Erikli

“Eriği çok olduğundan Erikli köyü derler” (SN V, 28a).

Evliya Çelebi, köy adının Erikli olmasının sebebini eriğinin çok olmasından kaynaklandığını belirtir.

Çarye-i Rüsür

“Çarye-i Rüsür, “Kırmızı şü” demek olduğu bālāda ‘İmādiyye’den gelirken taħrîr olunmuştur” (SN V, 3a).

Evliya Çelebi, köyün adının “kırmızı su” anlamına geldiğini belirtmektedir.

Dankoff (2004), Kürtçe olan bu sözcüğü Rusor şekliyle ele alarak karşılık olarak “kırmızı” anlamının yanında “Dicle” anlamına da yer vermiştir (s.232). Evliya Çelebi’nin anlattığı bölgenin coğrafyasına baktığımızda burada geçmekte olan “kırmızı su” ile anlatılmak istenenin Dicle nehri olduğunu görebilmekteyiz.

Ḳarye-i Sücülü

“Şarābı çok olmağile Sücülü derler. Lisān-ı (---) sücü şarāb-ı nāba derler” (SN V, 29a).

Evliya Çelebi, şarabının çok olmasından dolayı köyün bu şekilde adlandırıldığını aktarır.

Süci sözcüğünün karşılığı olarak kaynaklarda “şarap” sözcüğü gösterilmektedir (Kamus-Türkî, 2019, s.1110; Dankoff, 2004, s. 247). Dîvānu Lugāti't-Türk'te süçig olarak verilen bu sözcük için “tatlı olan her şey” ve “şarap” karşılıkları verilmiştir (Kaçalın, 2019, s.426).

Ḳaşaba-i Yeni

“Sene 1035 de Sulṭān Murād-ı Rābi^ç 'aşrında amār olmağ ile Yenibāzār derler” (SN VI, 38b).

Evliya Çelebi, bu kasabanın 1035 tarihinde Sultan IV. Murad zamanında yapılmasından dolayı adının Yenipazar olarak anıldığını aktarır.

Ma^ç den-i Giyāh

“Ḥaḳīḳatü'l-ḥāl otluğ ma^ç deni denildiği kadar var. Cümle 'asākiri-İslām bu şahrā-yı çemenzār [u] giyāhāt içre iki gün meks eyleyüp nebātātın taşıyup niçe kerre yüz bin at ve ḳatır ve develer bağlayup cemī^ç i Tatar ḥalḳınıñ da altı kerre yüz bin devābbātları bu şahrānın otun otluğun yediler. Güyā deryāda ḳatre ve güneşde zerre kadar eksilmedi” (SN VI, 8a).

Farsça olan giyāh sözcüğü, “nebat, bitki, taze ot” (Devellioğlu, 2015, s.336) anlamlarını taşımaktadır.

Evliya Çelebi, bu yerin adının gerçekten otluk madeni olarak anılacak kadar otluk alana sahip olduğunu şu rivayet ile aktarır: “Tüm İslam ordusu bu yeşillik ve otluk saha içerisinde 2 gün konaklayıp otlarını taşıyıp nice kere yüz bin at, katır ve develerini bağlayıp bütün Tatar halkının da altı kere yüz bin hayvanları bu sahranın otunu otluğunu yediler. Sanki denizde damla ve güneşte zerre kadar eksilmedi”.

Menzil-i Böremoyin

“Lisān-ı Tatarca, ya‘nī urd boynu dimekdir. Haā ki eek adar urdları azak domuzlarından eeddir” (SN V, 54a).

Evliya Çelebi, bu adın Tatarca da kurt boynu anlamına geldiğini ve bu adlandırmanın kaynağını da bu yerin kurtlarının Kazak domuzlarına kıyasla daha tehlikeli olduğunu belirterek açıklar.

Böre sözcüğü, “kurt” (Clauson, 1972, s. 356) anlamını taşıyan Eski Türkçe böri sözcüğünden gelmektedir. Tietze (2021), böri sözcüğünün yerine kurt sözcüğünün kullanılmasının Türklerde tabu sayılmasından kaynaklanabileceğini belirtmiştir (s.398). Dankoff (2004), tarihi Türk lehçelerinde böri ve börü şekilleri ile gördüğümüz bu sözcüğün böre şeklinin Tatarca olduğunu belirterek Seyahatname’de yer alan böre moyin adını Evliya Çelebi’nin ‘kurt boynu’ şeklinde çevirmesini halk etimolojisi olma ihtimali üzerinde durmuştur (s.90).

Adlandırmada geçen moyin sözcüğüne baktığımızda ise Türkiye Türkçesinde de kullanılmakta olan ve “gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi” (TDK, 2011, s.390) anlamını taşıyan boyun sözcüğünün çağdaş Türk lehçelerinde moyin/moyun şekli ile kullanıldığını görmekteyiz (Eren, 2020, s.73). Sözcüğün Türkçe boy kökünden geldiğini gözlemlenebilmektedir. Eren (2020) sözcüğe gelen -n ekinin organ adı

yapmada kullanıldığını aktarmıştır. (s. 74). Bu biçimi benzeşme (assimilation) yoluyla oluşmuştur.

Menzil-i Dallık

“Bir dere içre ormanlık dalları olmağile Tatar kavmi bu maħalle Dallık derler” (SN V, 54a).

Evliya Çelebi, bir derenin içerisinde ve ormanlık dalları olması nedeniyle Tatar kavminin bu yeri Dallık olarak adlandırdığını belirtir.

Şehr-i Yenibāzār

“Ebü'l-feth ‘ aşırından berü amār olduğundan hālâ Yenibāzār nāmıyla şöhre-i şehr olmuş bir şehr-i şîrîn-i cedîddir” (SN V, 166a).

Evliya Çelebi, Fatih zamanından beri yapılmakta olduğundan dolayı hâlâ Yenipazar adıyla anılan bir şehir olduğunu açıklar.

2.1.4. Çevredeki Başka Yapılardan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Eserde yer alan bazı yer adlarının kökeni çevrede bulunan yapılardan hareketle açıklanmıştır. Bunlar, çevrede bulunan ibadet yerleri (Karye-i Deyreşu, Şehr-i Manastır); kuyular (Karye-i Bâkî Kuyusu); çardaklar (Kaşaba-i Çârdâk); köprüler (Kaşaba-i Halqalı, Köprü Köyü); saraylar (Kaşaba-i Sarây) ve kaleler (Rabâât-ı Rûm-ı Burceyn) olarak sıralanabilir.

Ḳarye-i Deyreşu

“Ammā Deyreşu ismiyle müsemmā olduğu lisā[n]-ı ‘Acem’de ve lisān-ı Kürd’de deyr kenīse-i muġāna derler. Bu cāy-ı ma‘hüdede tā Ḥazret-i İbrāhīm’in pederi Āzer bināsı bir kenīse-i ‘ibret-nümā var idi. Ḥālā eşer-i binādan ancaḳ esāsı ḳalup ma‘bedgāh-ı müslimīn olmuşdur. Anıñiçün Deyreşu derler” (SN V, 3a).

Evliya Çelebi, köye ismini veren *deyr* kelimesinin “Acemce ve Kürtçede ateşe tapanların kilisesi” anlamına geldiğini belirtir ve “Bu yerde tâ Hazreti İbrahim’in babası Āzer yapısı ibretlik bir mabet var idi” cümlesini ekler. Dankoff (2004), *deyr* kelimesinin Arapçada aslında “manastır” anlamını karşıladığını fakat Evliya Çelebi’nin ısrarla kilise kelimesi kullandığını belirtir (s. 117).

Çeşitli sözlüklere baktığımızda *deyr* kelimesinin hem “kilise” hem de “manastır” anlamını karşıladığını görürüz (Devellioğlu, 2015, s.207; Kamus-ı Türkî, 2019, s.255).

Ḳarye-i Bākī Ḳuyusu

“Yüz elli ḳulaç bir ḳuyu ile ma‘rūf ve Silistre nāhiyelerinden ma‘mūr köydür” (SN V, 68b).

Köyün yüz elli kulaçlık bir kuyu ile tanındığını aktaran Evliya Çelebi, adlandırmanın kaynağını belirtmiştir.

Ḳaşaba-i Çārdāḳ

“İbtidā bānisi Gāzī Ḥudāvendiġār Murād Ḥān Edirne seferine giderken bunda leb-i deryā üzre bir ḳaşr-ı müfid ü muḥtaşar inşā edüp ba‘dehū amār olduğuyçün Çārdāḳ derler, zīrā ḳaşr-ı mezḳūr dörd tāk üzre binā olduğundan çārtāḳdan ġalaṫ Çārdāḳ derler” (SN V, 89b).

Evliya Çelebi, köyün ilk yapıcısının Gazi Hüdavendigâr Murad Han olduğunu, Edirne seferine giderken burada ufak bir köşk yaptırdığını ve bu köşkün dört tâk yani kemer üzerine yapıldığı için çârtâk sözcüğünün bozulmuş hâli olan Çardak ismiyle anıldığını belirtir.

Farsça olan çâr sözcüğü “dört” (Devellioğlu, 2015, s.171) sözcüğü ile Arapça “bina kemeri” (Devellioğlu, 2015, s.1195) anlamına gelen tâk sözcüklerinin birleşmesinden oluşan çardak sözcüğünün kaynağını Evliya Çelebi aslına uygun bir şekilde aktarmıştır.

Kaşaba-i Halkalı

“Bu cāy-ı ma‘hūde Halkalıbınar demenin vech-i tesmiyesi oldur kim kefer e‘aşırından berü bir ayazma var, hālâ keferelerin ziyâret-i bed-âyinleridir. Ol ayazmanın kubbesinde bir demir halka var imiş. Bir âdem ol halkaya ip bağlayup kahrından kendüyi salb edince ol halka kapağıyla kopup herîf-i zarîf Taqyanusî altuna gârķ olup altın içinden yüzerek taşra çıkup Süleymân Hân’a haber eder. Ol pâ[di]şâh-ı âdil daĥi, “Cenâb-ı Kibriyâ ol mâlı sana vermiş, sen de öşr-i sulţânîsin beytü’l-mâl-ı müslimîne ver” deyüp be-dest-i Defterdâr İskender Çelebi biñ altmış kîse öşr-i şer‘î beytü’l-mâl için kabz olunur. Ğayri herîfe kalan mâlı aña göre kıyâs oluna. Anıñçün bu maĥalle Halkalıbınar derler” (SN VI, 43a).

Evliya Çelebi’nin bahsi geçen köprüyü anlatırken güzelliği açısından benzetme yaptığı Tâk-ı Kisrâ, Sâsâniler tarafından yapılmış olup Farsça “kemer” anlamına gelen *tâk* sözcüğü ile Sâsâni hükümdarlarına verilen ve “padişahların padişahı” anlamını taşıyan *Kisrâ* sözcüğünden oluşan bir tamlamadır (Coşkun, 2010, s.450).

Evliya Çelebi köprüde, kemerin üstünde bulunan ve kenet adı verilen taşın ortasında neredeyse bir atın bile geçebileceği bir büyüklükte altın bir halkanın asılı olduğunu bu nedenle köprünün bu isimle anıldığını ve altın halkanın köprüye asılmasının nedeninin ise köprünün yıkılması durumunda tamir masraflarının bu altın halka sayesinde karşılanması amaçlandığını belirtir.

Kaşaba-i Sarây

“Sene (---) tārīhinde Ġāzī Hūdāvendigār Edirne şehrini feth etdikden sonra bu cāy-ı menāsda ārāmġāh [u] şikārgāh olmağ için bir sarāy inşā etdiġiyçün hālā қаşaba-i Sarāy-ı Rūm derler” (SN VI, 42b).

Evliya Çelebi, Gazi Hüdavendigār’ın Edirne’yi fethettikten sonra burada dinlenme ve av yeri olması amacıyla bir saray inşa ettirdiğini ve bu nedenle Rum Saray Kasabası olarak adlandırıldığını belirtir.

Köprü Köyü

“Ve bu nehr-i Kamçı Kızan balkanından ve şıpka dağlarından ve Kızanlık ensesindeki Kabirova dağlarından cem‘ olup bu Köprü köyünde ağaç cisir altından geçüp aslā geçit vermez nehr-i azim olup ceryān ederek Varna қал‘asıyla Ġalata köyü arasında deryā-mişāl Karadeniz’e mağlūt olur” (SN V, 29a).

Evliya Çelebi, Kamçı nehrinin Kızan balkanından, Şıpka dağlarından ve Kızanlık ensesindeki Kabirova dağlarından birleşip bu Köprü köyündeki ağaç köprü altından geçit vermeyen büyük bir nehir olup akarak Varna Kalesi ile Galata Köyü arasında derya gibi Karadeniz’e karıştığını aktararak köyün adlandırılmasında kaynaklık eden yapıyı açıklamıştır.

Rūm-ı Burceyn

“Sene 856 tārīhinde bunu daği ibtidā Ebü’l-feth Sulţān Mehemmed Ġāzī iki aded қulle-i ‘azim binā edüp ismine қал‘ a-i Burceyn dediler” (SN V, 93b).

Evliya Çelebi 856 tarihinde yaptırılan bu iki büyük kulenin Burceyn Kalesi olarak anıldığını belirtir.

“Kale çıkıntısı ve kulesi, tabya” (Kamus- Türkî, 2019, s. 156) anlamlarını taşıyan Arapça burç sözcüğünün, Arapçadaki tesniye (ikilik) kalıbı ile sonuna (يْنِ -) -eyn ekinin eklenmesi ile oluşmuştur.

Şehr-i Manastır

“Şehr-i kadimdir deyü müverrihân-ı Latin eyle taḥrîr etmişler kim tâ İskender-i Kübrâ asrında bunda bir ma‘bedgâh deyr-i kadîm var idi. Ba‘dehû İskender vefâtından sene 882 mürûrunda mevlûd-ı Resûl-i Kibriyânın raḥm-ı mâderden müştak olduğu gece bir zelzele-i ‘azîm olup bu şehirdeki manastır münhedim olup yine amâr ederler. Hâlâ ol deyr-i kadîm ismiyle müsemmâ olup ilâ hâze’l-ân efvâh-ı âlemde Manastır şehri derler” (SN V, 176a).

“Ba‘zılar Menasitr yazarlar, zîrâ ebü’l-keḷâm ve ḥaṭṭât ve şâ‘ir ve fuşehâ-yı bülegâ ve ulemâ-yı şulehâsı çokdur” (SN V, 177b).

Evliya Çelebi, Latin tarihçilerin aktarmasına göre bu şehirde Büyük İskender zamanında eski bir ibadet yeri bulunduğunu ve İskender’in ölümünden 882 sene sonra Hz. Peygamber’in dünyaya geldiği gece meydana gelen deprem nedeniyle yıkıldığını ve sonradan tekrar yapıldığını belirtir. Bu nedenle halk arasında eski ibadet yerine referans verecek şekilde Manastır şehri olarak anıldığını aktarır.

Bazıları tarafından şehrin adının Menasitr şekliyle yazıldığını belirten Evliya Çelebi, bunun da söz ustası, hattat, şair ve belagat sahibi kişilerini çok olmasından kaynaklandığını dile getirir. Evliya Çelebi’nin menasitr olarak belirtmesini sözcüğü Arapça çokluk veznine uydurmaya çalışmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

2.1.5. Çevredeki Coğrafi Şekillerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname’de yer alan bazı yer adlarının orada bulunan bazı coğrafi unsurlardan hareketle köken açıklaması yapılmıştır. Bunlar su kaynakları (Buğarhişâr, Karye-i Ekşisu, Karye-i Ilıca, Kaşaba-i Yenehisâr); madenler (Kaşaba-i Ma’ den); taş ve kayalar (Şehr-i Taşlıca) olarak sıralanabilir.

Buğarhişâr

“Kal’asının kayalarından bir âb-ı hayât kaynak suyu çıkar kim gūyâ şarâb-ı kevserdir. Tuna’dan geldiği muhakkaktır kim Çelebi Sultân Mehemmed, Tuna Demirkapusu’ndan saman ve kömür döküp bu Yenehisâr’dan ve Devne değirmenlerinden kömür akmıştır. Anı için bu kaşabaya Buğarhişâr daği derler” (SN V, 27b).

Evliya Çelebi, kalenin kayalarından Kevser şarabı gibi bir kaynak suyu çıktığını, Tuna’dan geldiğini ve Çelebi Sultan Mehmed’in saman ve kömür döktüğü için Yenehisâr’dan ve Devne değirmenlerinden kömür aktığını, bu nedenle kasabanın Bunarhisar olarak anıldığını aktarır.

“Yerden kaynatarak çıkan su, kaynak” (TDK, 2011, s.1921) anlamlarına gelen pınar sözcüğü Orta Türkçede mınar şekli ile kullanılmaktadır. Dîvânu Lugati’t-Türk’te Oğuz lehçesi olarak mınar şekliyle yer alır (2016, s.328). Sözcüğün kaynağı “Brockelmann’a göre yerden kaynatarak çıkan suyun sesinden gelir” (Eren, 2020, s.420).

Karye-i Ekşisu

“Ve bir ‘ayn daği var, ammâ sehel sarı şekillidir. Ekseriyyâ fuğarâlar bu suyu günâ-gün çorbalara koyup limon suyundan ve gül sirkesinden lezîz ta‘m verir bir güne lezzetde ekşi sudur. Bu ‘aynın ismiyle gayrı uyûnlara daği ekşi su derler, ammâ her biri birer güne lezzetdedir” (SN VI, 132b).

Evliya Çelebi, bölgede bulunan bir kaynağın çorbalara katılan limon suyundan ve gül sirkesinden de lezzetli ekşi bir su olduğunu ve bu kaynaktan dolayı başka kaynaklara da ekşi su dendiğini belirterek köy adının kaynağını açıklığa kavuşturur. Kasaba içindeki

bir kaynaktan kaynayarak bağları ve bostanlarını sulayan Kevser suyuna benzeyen saf bir su olduğunu belirtir.

Ḳarye-i İlıca

“Aḳḳoyunlu pādişāhlarından (---) bināsı olup bir nāfi‘ germāb [u] sahn-āb olduđu cild-i evvelde maşṭūrdur” (SN V, 18b).

Evliya Çelebi, köyde faydalı bir ılıca bulunduğunu belirterek ismin kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Ḳaşaba-i Ma‘ den

“(---) (---) ḥāşıl olduğundan şehr-i Ma‘ den derler” (SN V, 4b).

Evliya Çelebi, kasabanın adının bölgede çıkartılan bir madenden ismini aldığını belirtir ancak madenin ne olduğu metinde boş bırakılmıştır.

Ḳaşaba-i Yeneḥişār

“Lisān-ı Rūm’da “yene”, su kaynağı olan yere derler. Ḳaşaba içinde bir āb-ı ḥayāt su kayadan kaynayup bu rabṭanın bāğ u besātınlerin rey eder bir mā-i sāfidir kim gūyā āb-ı kevserdir” (SN V, 42a).

Evliya Çelebi, Rumca olan yine sözcüğünün anlamını “su kaynağı olan yere derler” cümlesiyle açıklamıştır.

Dankoff (2004), yine sözcüğünü “bir su kaynağı bulunan yer” cümlesiyle açıklayarak Evliya Çelebi'nin lisan-ı Rum derken kastettiği sözcüğün Yunanca hygieine sözcüğü olduğunu belirtir (s.281).

Şehr-i Taşlıca

“Hemān cānib [ü] etrāfı beyāz billūr gibi taşlı dağların ortasında bir vāsi' çemenzār şahrā içre bir kaynak taşlı su kenārında binā olduğıyçün bu şehre Taşlıca derler” (SN VI, 143b).

“Ve bu şahrā etrāfı dā'iren-mādār beyāz qar gibi yumru ve yamru kayalar taşlar olduğundan bu şehre Taşlıca derler” (SN VI, 144b).

Evliya Çelebi şehrin, çevresinde billur gibi beyaz taşlı dağların ortasında olan bir ovanın içinde ve kaynak taşlı bir su kenarında yapıldığı için bu isimle adlandırıldığını metinde iki yerde de belirtmiştir.

2.1.6. Çevrede Yetişen Bitkilerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi aktardığı bazı yer adları için çevrede yetişen bitkileri kaynak olarak göstermiştir. Bunlar yerin çevrede yetişen bakla bitkisinden alan (Karye-i Baqlalı); ceviz ağaçlarından alan (Kaşaba-i Kozluk) ve söğüt ağaçlarından alan (Menzil-i Virba) yer adlarıdır.

Karye-i Baqlalı

“Baqlası çok olmağıle Baqlalı derler” (SN VI, 49b).

Evliya Çelebi, köyün baklasının çok olmasından dolayı Baklalı olarak anıldığını aktarır.

Arapça olan bakla sözcüğü sözlükte “Baklagillerden, yurdumuzun her yerinde yetiştirilen, yeşil kabuklu ve taneli bir bitki” (TDK, 2011, s.239) anlamı ile verilmektedir. Bu sözcük yine “Arapçada sebzenin genel adı iken Türkçede sebzenin bir türünün adı olarak kullanılır” (Eren, 2020, s.43).

Kaşaba-i Kozluk

“Bu dahi izvornik sancağı hâkinde bir câmi‘li ve iki hânlı ve iki dükkânlı ve yigirmi aded tahta örtülü bâğları sâfi koz ağaçlı olduğundan Kozluca derler” (SN VI, 169b).

Evliya Çelebi, bu kasabanın İzvornik sancağında bir camili, iki hanlı, iki dükkanlı, yirmi adet tahta örtülü bağları ve tamamen koz ağaçlı olduğu için bu yerin Kozluca olarak anıldığını belirtir.

Farsça olan koz sözcüğü “ceviz” (TDK, 2011, s.1493; Tarama Sözlüğü, 1996, s.2686) anlamına gelmektedir.

Menzil-i Virba

“Lisân-ı Latin’de söğüd ağaçlığı demektir” (SN V, 143b).

“Bu mahal şibenik cenerallerinin sayd [u] şikârgâhı bir söğüdlük orman hıyâbânı olduğundan bu mahalle Boşnaklar Virba korusu, ya‘nî Söğüd ormanı derler” (SN V, 143b-144a).

Virba sözcüğünün Latin dilinde “söğüt ağaçlığı” ve Boşnakçada “söğüt” anlamına geldiğini belirten Evliya Çelebi, bu yerin Şibernik generallerinin avlağı söğütlük bir orman olduğunu aktararak yerin isimlendirilmesindeki kaynağı açıklamıştır.

Nişanyan (2024) tarafından virba [Върба] olarak ele alınan sözcüğün anlamı “söğüt” olarak verilmiştir. Sezen (2006), bu bölgenin Virbanya adı ile Osmanlı zamanında Bosna’da bulunduğunu aktarır (s.129).

2.1.7. Halkın Belirli Bir Özelliğinden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, Seyahatname’de yer adlarını açıklarken halkın belli bir özelliğinden yola çıkarak yaptığı köken açıklamaları arasında Қаşабә-и Немсе adı vardır. Evliya Çelebi, bu ad için kasabada iskân ettirilen halktan yola çıkarak bir köken açıklaması yapmıştır.

Қаşабә-и Немсе

“Süleymān Hān Belğrad’ı feth etdikde қал’a içinden amān ile çıkan Немсе күффәri bunda iskān etdirilmeğile Немсе қаşабәси дерлер” (SN VI, 170b).

Evliya Çelebi, Süleyman Han’ın Belgrad’ı fethetmesiyle kaleden çıkan Немсе kafirlerinin burada iskān ettirilmesinden dolayı kasaba adının Немсе olarak anıldığını belirtir.

Sözcük, Немче şekli ile sözlükte “Avusturya, Avusturyalı” (Devellioğlu, 2015, s.961) anlamı ile karşımıza çıkmaktadır.

Nişanyan (2024), sözcüğün kökeninin “dilsiz, Slavca bilmez, yabancı, Alman” anlamına gelen Sırpça njemac sözcüğünden geldiğini belirtmektedir. Evliya Çelebi Seyahatname'nin VII. Cildinde Macarca olarak belirttiği nem sözcüğünün “değilim” sözüne karşılık geldiğini belirtir (Dağlı vd.,2003, s.117). Dankoff (2004), Evliya Çelebi'nin bu açıklamasından yola çıkarak Nemse yer adının halk etimolojisi olma ihtimali üzerinde durmuştur (s.210).

2.1.8. Unvandan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adları için unvandan hareketle köken açıklamaları yapmıştır.

Çarye-i Çarunasulu

“Lisān-ı Bulgarca ulu hünkâr köyü demekdir” (SN V, 38b).

Evliya Çelebi, Çarunasulu adının Bulgar dilinde “ulu hünkâr” anlamına geldiğini açıklar.

Dankoff (2004), çarna sözcüğü için “kral” anlamını göstererek Bulgarca tsarina sözcüğüne atıfta bulunup çarunaslu sözcüğü için ise “büyük imparator” karşılığını vermektedir (s.104).

Çarye-i Dona Dobrina

“Ya' nî güzel kral karısı köyü demekdir” (SN VI, 139b).

Evliya Çelebi, köyün adının “güzel kral karısı” anlamına geldiği şeklinde açıklar.

Dankoff (2004), *dobrina* sözcüğü için “güzel” karşılığını vermiş, Sırpça-Hırvatça olan *dobra* sözcüğünden geldiğini belirtmiştir (s.119). *Dona* sözcüğünün anlamını ise “hanım, kraliçe” olarak veren Dankoff (2004), sözcüğün İtalyanca olduğunu belirtmiştir.

2.2. YAPI ADLARI

Evliya Çelebi, seyahat ettiği topraklardaki saray, kale, han, çeşme, kuyu, cami ve kilise gibi birçok yapı ile ilgili tasvirleri aktarırken bu yerlerin adları ve adlarının kökenine ilişkin çeşitli bilgilere yer vermiştir. Seyahatnamede yer alan bu yer adlarının kökenlerine dair açıklamaların dayandırıldığı hususlar ölçüt alınarak on üç grup altında incelenmiştir.

2.2.1. Kişi Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname’de yer alan kale, saray, cami, kilise, çeşme, han gibi çeşitli yapıların adları için bazı kişi adlarından yola çıkarak kökenlerine ilişkin bilgi verilmiştir. Bunlar hayrat sahibi olanlar (Aḥmed Efendi Çeşmesi, Ali Paşa Cāmi, Cāmi^ç-i Ḥasan Paşa, Cāmi^ç-i Velī Ağa, Defterdār Paşa Cāmi^ç, Ebü’l-fetḥ Sultān Meḥmed Ḥān Cāmi^ç, Ġāzī Ali Beğ Cāmi^ç, Ḥacı Osmān Ağa Cāmi^ç, İbrāhīm Ağa Cāmi^ç, İbrāhīm Paşa Cāmi^ç, Ḳara Pīrī Paşa Ḥānı, Raḳḳāş Sinān Beğ Cāmi^ç, Sinān Paşa Cāmi^ç, Yaḥyālī Dervīş Beğ Cāmi^ç); yapı çevresinde ya da içerisinde kabri/türbesi bulunanlar (Lala Şāhin Paşa Derbendi); yaptırıcısı olanlar (Bulehnikli Ḥasan Paşa Cāmi^ç, Cāmi^ç-i Defterdār Aḥmed Paşa, Cāmi^ç-i Sultān Süleymān, El-Ḥacı Ali Ağa Mescidi, Ferhad Paşa Ḳalesi, Ġāzī Miḥal Beğ Ḥānı, Ḥiṣār-ı Bayrām Paşa, Ḥiṣār-ı ḳadīm Çaga, Ḳal^ç a-i Betlenvar, Ḳal^ç a-i Filedar, Ḳal^ç a-i Ḥasanābād, Ḳal^ç a-i Ḥasan Paşa, Ḳal^ç a-i Hocabay, Ḳal^ç a-i İskenderiyye, Ḳal^ç a-i İspilet, Ḳal^ç a-i Ḳobilak, Ḳal^ç a-i Küçük Ḥasan Paşa, Ḳal^ç a-i Mamaça, Ḳal^ç a-i Marina, Ḳal^ç a-i Mileşova, Ḳal^ç a-i Mūsā Paşa, Ḳal^ç a-i Resānd, Ḳal^ç a-i Samaḳov, Ḳal^ç a-i Turhal, Ḳal^ç a-i Vilağoš, Ḳal^ç a-i Zirin, Kefr-i Şevşā , Kenīse-i Alīna, Ḳosḳı Meḥmed Paşa

Cāmi‘, Lipul Beğ Manastırı, Palanğa-i Erçin, Palanğa-i Hamza Beğ, Palanğa-i Rıdvaniçse, Palanğa-i Vezir Hasan Paşa, Piyale Paşa Kalesi, Sührāb Mehemmed Paşa Kaşrı, Vanı Tekyesi); dönemin devlet adamı ya da unvan sahibi olanlar (Cāmi‘ -i Tavāşī Mesih Paşa, Cāmi‘ -i Yahyā Paşa, Duna Manastırı, Kal‘ a-i Façavar , Kal‘ a-i Fenlak, Kal‘ a-i Ferdenvar, Kal‘ a-i Kaşa, Kal‘ a-i Nağban Ejder, Karaşaş Paşa Cāmi‘ i, Koca Alī Paşa Cāmi‘, Medrese-i Murādiyye, Vālide Cāmi‘); feth edenlerin adından (İlbeği Kalesi, Memi Paşa Cāmi‘, Süleymān Hān Cāmi‘) olarak sıralanabilir.

Ahmed Efendi Çeşmesi

“Ahmed Efendi çeşmesinin tārīhidir: Bu hayrın şāhibi Ahmed Efendi/Arar bulur idi bu āb-ı nābı/ Yine kendü edüp fikr-i dakiki/ Dedi tārīhin anıñ āb-ı cārī. (Sene...)” (SN VI, 166a).

Evliya Çelebi’nin yer verdiği çeşmenin tarihinde çeşmeyi yaptıranın Ahmed Efendi olduğu belirtilmektedir.

‘Ali Paşa Cāmi‘

“Ve sāhibü’l-hayrāt Ali Paşa bu cāmi‘ in haremünde bir kiremit ile mestür bir kubbeye-i ma‘ mür içinde medfündür” (SN VI, 177a).

Evliya Çelebi, hayrat sahibinin Ali Paşa olduğunu ve caminin avlusunda mezarının bulunduğunu belirtmektedir.

Balı Paşa Kapusu

“Ancağ hîn-i muhâşarada bundan aşığı varoşa imdâd gidüp gelmek için Balı Paşa ihdâs etmiş. Bir kapudur, ammâ hads etmiş, açmış, meğer kapanmış gerekmiş” (SN VI, 81b).

Evliya Çelebi, kuşatma sırasında Balı Paşa tarafından açtırılan bir kapı olduğunu belirterek adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Bulehnikli Hasan Paşa Cāmi'

“Güyâ bir cāmi' -i selâtîndir. Hattâ bu şehirde ne kadar kurşum örtülü hân ve cāmi' ve imâret ve medrese var ise cümle bu Hasan Paşa hayrâtıdır” (SN VI, 143b).

Evliya Çelebi, bu camiyle beraber birçok yapının hayrat sahibi Hasan Paşa olduğunu belirterek adlandırmanın sebebini açıklığa kavuşturmuştur.

Cāmi' -i Defterdâr Ahmed Paşa

“Cāmi' -i Defterdâr Ahmed Paşa, bir azîm sarâyın bir münâsib tarafın bir küçük cāmi' etdi” (SN VI, 131a).

Evliya Çelebi, Defterdar Ahmed Paşa'nın sarayın bir kısmını cami yaptığını belirterek adlandırmanın kaynağını açıklamıştır.

Cāmi' -i Hasan Paşa

“Ve şâhibü'l-hayrât Hasan Paşa Budin defterdârı iken Budin'de merhûm olup vasiyyeti üzere cesed-i pâkin bu Foça şehrinde bu cāmi' in sâhasında mezkûr kubbeye-i mînâ içinde defn ederler” (SN VI, 146b).

Evliya Çelebi, hayrat sahibi olan Hasan Paşa'nın Budin'de vefat ettikten sonra vasiyeti doğrultusunda Foça şehrinde bu caminin arkasına gömüldüğünü aktarmıştır.

Cāmi' -i Velī Ağa

“Çārsū içre cāmi' -i Velī Ağa, sāde kırşum ile örtülü cāmi' -i atıkdir kim kıble kapusu üzre tārīhi budur: Velī Ağa o şāhib hayr çünkim/ Binā kıldı bu cāmi' i o zāhid/ İşidenler edüp tārīh kısdın/ Olupdu şol maķām dārü'l-mesācid (Sene 921)” (SN VI, 149a).

Evliya Çelebi, caminin kible kapısı üzerindeki tarihi vererek camiyi yaptıran hayır sahibinin Veli Ağa olduğunu aktarır.

Cām' -i Sulţān Süleymān

“Mā-teķaddem Eflāţun-ı İlāhī'nin ma'bedgāhı idi. Ba' dehu Süleymān Hān mihrābın Kudūs'den Ka'be'ye velī etdirüp bir cāmi' etdirmiş kim eğer bu cāmi' -i şerīfi manzūrumuz olduđu üzre evşāfin taħrīr etsek bir sitāyişnāme-i tavīl olur” (SN VI, 67b).

Evliya Çelebi, buranın önceden Eflatun'un mabedi olduğunu ancak Sultan Süleyman Han'ın mihrabını Kudüs'ten Kabe'ye çevirip cami yaptırdığını aktarır.

Cāmi' -i Tavāşī Mesīh Paşa

“Selīm Hān vūzerālarındandır, ammā cāmi' haķķā ki cāmi' -i vūzerādır. Kendüleri Mısır vezīri olmağile bu cāmi' in mi'mār ve mühendis ve bennālarıñ cümle Mısır'dan getirüp bir cāmi' -i maħbūb ve bir tarz [u] tarh-ı mergūb etmiş kim ilm-i hendeseden haberdār olan bu cāmi' in eşāş-ı bināsı ve san'at-ı mi'mārīsin görüp engüş ber-dehen eder” (SN V, 95a).

Evliya Çelebi, cami adının Selim Han'ın vezirinin adından geldiğini belirtir.

Cāmi' -i Yaḥyā Paşa

“Ve daḥi aşağı şehir içre cāmi' -i Yaḥyā Paşa kim vezîr ve dāmād-ı Sulţān Bāyezîd-i Velî'dir” (SN V, 170a).

Defterdār Paşa Cāmi'

“Defterdār Paşa cāmi' inin ḳapusu üzre târiḫi budur: Meḥemmed nām defterdār-ı âlî/ Olup sâ'î vü ḥayr u mâni' ü ḥayf/ Düşüp bir bî-nazîr ü hûb târiḫ/ Dedi ol demde hâtif, menzil-i dayf (Sene 917)” (SN VI, 165b).

Evliya Çelebi, caminin kapısı üzerinde bulunan tarihe göre hayır sahibinin Defterdar Paşa olduğu ve caminin adının buradan geldiği anlaşılmaktadır.

Duna Manastırı

“Mezbûr Lipul Ḳral'ın ḳarısı Duna Bânû kızın kilisa-yı ibret-nümâsıdır kim merḳûm Duna Çerkeziyü'l-aşl olup vezîria' zam olan Dervîş Meḥemmed Paşa'nın hemşiresi kızını Duna Bânû'dur kim hâlâ beğimiz olan İstifan Beğ'in ümm-i bî-sa'dıdır kim dalâlet içinde ḳaldı. Hattâ Dervîş Meḥemmed Paşa şâm vâlisi iken Sulţān Murād'a ricâ edüp bu kızını Lipul'dan ḳurtarmağa cidd ü cehd etdi. Lipul niçe hazîne bezl edüp inâden kızını vermeyüp niçe evlād-ı veled-i pelîdleri oldu. Bu deyr-i merḳûm ol Duna Bânûyı merḳûmenindir kim ḳocasının manastırından ḳalmaz bir deyr-i temâşgâhdır” (SN V, 106b).

Evliya Çelebi, kilisenin Lipul Kralın karısı, veziriazam Derviş Mehmet Paşa'nın kız kardeşinin kızını Duna Bânû'nun yaptırdığı kilise olduğunu belirtir.

Sulţān Meḥmed Hân Cāmi'

“Ḳurşumlu tavan ḳubbe cāmi' -i ḳadîmdir kim ḳible ḳapusunun atebe-i ulyâsı üzre târiḫi

Evliya Çelebi, caminin mihrabının önünde hayrat sahibinin kabrinin olduğunu belirterek Gazi Ali Bey Cami'nin adlandırılmasındaki unsuru ortaya koymuştur.

Ġāzī Miḥal Beğ Ḥānı

“Cümleden Ġāzī Miḥal Beğ ḥānı, münhedim etdiği kâfirden ḳalma ḳal‘anın taşından bezzāzistān-ı dīv inşā edüp eyle müzeyyen etmiş kim ol ‘aşırda bu kārḥāne içre beş altı bin kīseye mālīk ḥāceler var imiş” (SN VI, 56a).

Evliya Çelebi, Gazi Miḥal Beyin bu hanı yıktığı kalenin taşlarından yaptırdığını belirterek adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Ḥacı Osmān Ağa Cāmi‘

“Ḥacı Osmān Ağa cāmi‘inin ḳapusu üzre tārīḫi budur: Binā-yı cāmi‘-i cennet-misāl-i Ḥacı Osmān’ın/ ‘Aceb a‘lā ibādetgāh-ı erbāb-ı şafā oldu/ Ziyāret eyleyen ḥayrātının itmāmına tārīḫ /Dediler cāmi‘-i ra‘nā maḳām-ı dil-küşā oldu. (Sene 1022)” (SN VI, 146a).

Evliya Çelebi, caminin kapısı üzerinde yer alan ve tarihi belirten bu beyitlerde hayrat sahibinin Ḥacı Osman Veli olduğu görülmektedir.

Ḥiṣār-ı Bayrām Paşa

“Sene 1043 tārīḫinde Sulṭān Murād Ḥān-ı Rābi‘ vüzerālarından Bayrām Paşa müceddeden binā etmişdir” (SN V, 173b).

Evliya Çelebi, hisarın 1043 senesinde Sultan Murad Han'ın vezirlerinden Bayram Paşa tarafından yapıldığını belirtir.

Hişār-ı Çağa

“Lisān-ı Etrāk’de çağa eğir kökine derler ve koca kimesneye derler. Vech-i tesmiyesi Çağa Koca nām bir merd binā etmişdir” (SN V, 26a).

“Türk dilinde eğir kökününe ve koca kimseye” çağa denildiğini belirten Evliya Çelebi, isimlendirmenin kaynağını “Çağa Koca adında bir kişi”nin yaptırması ile açıklar. Dankoff (2004), *çağa* sözcüğünün Anadolu lehçesinde *eğir* (acorus calamus) karşılığı olduğunu belirtmiştir (s.102).

İbrāhīm Ağa Cāmi‘

“İbrāhīm Ağa cāmi‘ şehrin āb-ı rūyı olmuşdur. Bu cāmi‘-i munaqqaşın kıble kapusu üzre celī haṭ ile tārīḫi budur: Şāhibü’l-hayrāt İbrāhīm Ağa ol kân-ı lütf/ Ol muhibb-i ehl-i dil, aşḫāb-ı faḫrın mesnedi/ Çün temām oldu dedi hātif anıḫ tārīḫini/ Mescid-i aşḫāb-ı dil ehl-i haḫīḫat ma‘ bedi. (Sene 1043)” (SN VI, 165b).

Caminin tarihi için yazılan beyitlerde hayrat sahibinin İbrahim Ağa olduğu belirtilmektedir.

İbrāhīm Paşa Cāmi‘

“Ve bunda İbrāhīm Paşa cāmi‘ gāyet müferriḫ ve dil-küşā kiremitli ve bir mināreli cāmi‘dir. Ve cümle iki ‘aded hān-ı ‘azīmi var ve cümle bir müferriḫ küçücük ḫammāmı var. Ve cümle bir tekye ve cümle iki mekteb ve cümle on dükkānı var. Cümle bu ḫayrātlar İbrāhīm Paşa’nın olup bunların kirālarından ḫāşıl olanı cisrin imāretine şarf ederler” (SN VI, 142b).

Evliya Çelebi, hayrat sahibinin İbrahim Paşa olduğunu belirterek cami adının kaynağını açıklamıştır.

İlbeği Kalesi

“Zamān-ı kādīmde Dimetoka al‘ ası s hibi Dimo Dua ral-ı d l bin sıdır. Ba‘ deh  sene 860(?) t rihinde R m keferesi elinden G zi H d vendig r fethidir, be-dest-i serd r İlbeği oğlu feth etdiğiy n İlbeği al‘ ası derler” (SN V, 100a).

Evliya elebi bu kalenin Dimetoka kalesinin sahibi Dimo Duka kral yapısı olduğunu, Serdar İlbeği fethettiği iin İlbeği Kalesi olarak anıldığını belirtir.

‘İm ret C mi‘

“Geri k rg r ub blar değildir, amm   r- şe harp şte ubbesi ve dehlizi ve yan soffaları üzre cümle raş -ı h -ı n lg n ile meş r r h niyetli bir c mi‘-i n rdur kim S leym n H n v zer lerinden Yahyalı G zi Mehemmed Paşa g z  m lıyla bin  etmişdir kim bu c mi‘-i p m r şehr-i Belđrad’ın  b-ı r yıdır” (SN V, 114a).

Evliya elebi, Süleyman Han vezirlerinden Yahyalı Gazi Mehmed Paşa tarafından gaza malıyla yapıldığını belirterek imaret adının kaynağını aıklamıştır.

İm ret sözcüğü iin sözlükte “umran, bayındırlık” (Devellioğlu, 2015, s. 498) karşılığı verilmiştir.

al‘ a-i Akirm n

“İbtid  b nisi Salsal-ı onman’dır. Anığ zam nında bu al‘ anığ ismi Pirg z-ı onman idi. P rg z, lis n-ı Yunan’da al‘ aya derler. onman Salsal ralın laabıdır” (SN V, 35a).

“Ol ‘aşırd  bu al‘a ol adar bey z ve m nevver idi kim g y  n r idi. Ol ecilden avm-i Tatar bu al‘ a-i Pirg z onman’a Akirm n derlerdi. Lis n-ı Tatar’da kirm n al‘ aya derler. Lis n-ı Yunan’da pirg z derler. Lis n-ı Arab’da al‘ a derler.

Lisān-ı ‘Acem’de (---) derler ve lisān-ı Etrāk’da (---) (---) (---) (---) (---) (---)” (SN V, 35b).

Evliya Çelebi, ilk yapıcısının Salsal-ı Konman olan bu kalenin o zamanlar kalenin adının Pırgaz-Konman olduğunu, pırgaz sözcüğünün Yunancada kale anlamına geldiğini belirtir. Konman Salsal ise kralın lakabıdır. Kalenin önceden beyaz ve parlak olması nedeniyle Tatarlar tarafından Akkirman olarak adlandırıldığını, kirman sözcüğünün ise Tatarcada kale anlamına geldiğini belirten Evliya Çelebi, kalenin Yunancada pırgaz ve Arapçada kale dendiğini belirtir. Metinde Acemce ve Türkçe karşılıklarının yazdığı kısım ise eksiktir.

Dankoff (2004), “Büyük hisar, kale” anlamlarına gelen bu sözcüğü pırgaz olarak ele almış ve pırgaz, burğaz, burğoz, burğaz, puğaz, buğaz gibi söyleyiş farklılıklarına yer vermiş ve Yunanca purgos sözcüğünden geldiğini belirtmiştir (s.228). Tietze (2021), burğaz sözcüğünün kökeni olarak Yunanca “kule” anlamına gelen purgos Πύργος sözcüğünü gösterir (s.680).

Kirman sözcüğü ise Tatarca “büyük kale, hisar” anlamına gelmektedir (Dankoff, 2004, s. 177). Nişanyan (2024) ise “kale, hisar” karşılıkları verdiği bu sözcüğün Farsça olduğunu belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Betlenvar

“Sulḫān Süleymān ‘aşrında Betlen Ğabor binā etmeğile Betlenvar derler” (SN VI, 16b).

Evliya Çelebi, Sultan Süleyman zamanında Betlen Gabor tarafından yapıldığı için Betlenvar olarak anıldığını belirtir.

Ḳal‘ a-i Façavar

“Lisān-ı Macar’da (---) (---) demektir. Bānisi Faça nām bir ḳrale ‘ avret bināsı olmağile ol isim ile müsem mā bir ḳal‘ a-i bālâdır” (SN VI, 27a).

Evliya Çelebi, kalenin Faça adında bir kraliçe yapısı olmasından dolayı bu şekilde adlandırıldığını belirtir. Sözcüğün Macarcadaki anlamının yazıldığı kısımlar metinde eksiktir.

Ḳal‘ a-i Fenlak

“Sebeb-i tesmiyesi kefere-i Eflākāndan Fenlak nām bir ḳral-ı dāl ismiyle müsem mā bir küçük ḳal‘ acıḳdır” (SN V, 120a).

Fenlak adlı Eflak krallarından birinin adı ile anılan kale olduğu belirtilmiştir.

Ḳal‘ a-i Ferdenvar

“Ferdenyan nām bir ḳral-ı dāl bu ḳal‘ ayı binā etmeğile ol keferenin ismiyle müsem mā bir ḳal‘ a-i ra‘ nâdır kim Erdel ḳralları hük mündedir” (SN VI, 23a).

Kaleyi yaptıran kralın adının Ferdenyan olduğunu belirten Evliya Çelebi, kalenin adlandırılmasının kaynağını açıklar.

Ḳal‘ a-i Filedar

“Bursa tekfuru kız ı Filedar nām bir kız ın binās ıdır” (SN V, 84b).

Bursa tekfurunun Filedar adlı kızının yapısı olduğu belirtilmiştir.

Nişanyan (2024), günümüzde Bursa'ya bağlı bir köy olan ve adı Gündoğdu olan bu yerin Filedar adının öncesi olarak Yunanca “saraycık” anlamına gelen Palladári olarak göstermiştir.

Ḳal‘ a-i Ḥaşanābād

“Bānisi Uzun Ḥaşan şāh olup fātīhi Fātīḥ Meḥemmed Ḥān ve Selīm Ḥān-ı Evvel olup Ḳal‘ ası eşkāl-i imārātıyla ve germāblarıyla cümle cild-i evvelimizde taḥrīr olunmuşdur kim cild-i evvelimize nazār oluna” (SN V, 16b).

Evliya Çelebi, bu kalenin yapıcısının Uzun Hasan Şah olduğunu belirterek kale adının kaynağını açıklamıştır.

Ḳal‘ a-i Ḥasan Paşa

“Bu Ḳal‘ ayı daḥi sene 1036 tārīhinde Sultān Murād Ḥān-ı Rābi‘ fermānıyla Ḳapudan Ḥasan Paşa Çelebi donanma-yı hümāyūn ile gelüp bu Ḳal‘ ayı nehr-i azīm Özü kenārında Piyāle Paşa Ḳal‘ asına muttasıl şekl-i murabba‘ bir Ḳal‘ a-i musanna‘ edüp eyle metānet üzre inşā etmişdir kim öbür Ḳal‘ alar bunun yanında gūyā Ḳara çavlı binā-yı sādelerdir” (SN V, 55a).

Evliya Çelebi, bu kalenin 1036 senesinde Sultan Murad Han fermanıyla Kaptan Hasan Paşa'nın donan ma ile gelerek Özü Nehri kenarında ve Piyale Paşa kalesine bitişik olarak inşa ettiğini aktarmıştır.

Ḳal‘ a-i Ḥocabay

“Sultān Bāyezīd Aḳkirmān’ı fetḥ edince Ḥocabay nām bir bay kiři Bāyezīd Hān’dan me’zūn olup bu maḥalde bir ḳaya üzre bir ḳal’ a-i metīn inřā edüp içine ḳul ḳoyup beř kerre yüz biř ḳoyuniyle bu vādileri mülk edinüp geçindiğinden Ḥocabay derler” (SN V, 54a).

Evliya Çelebi, Sultan Bayezid’in Akkirman’ı fethedince Hocabay adlı zengin birinin Sultan Bayezid’den izin alarak burada kaya üzerinde bu kaleyi inşa ettiğini aktararak kale adının kaynağını açıklığa kavuşturur.

Ḳal’ a-i İskenderiyye

“İbtidā bānisi İskender-i Zülkarneyn bināsı olduğıçün İskenderiyye derler” (SN VI, 33a).

Evliya Çelebi, İskender-i Zülkarneyn yapısı olmasından dolayı bu adla anıldığını belirtir.

Ḳal’ a-i İspilet

“İbtidā bānisi Pulya Vilāyeti Ḳralı İspilet nām kefere binasıdır” (SN V, 138a).

Evliya Çelebi, kaleyi yaptıranın Pulya vilayeti kralı İspilet adlı bir kafir olduğunu aktararak adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Ḳal’ a-i Ḳařa

“Lisān-ı Macar’da lafz-ı Ḳařa (---) demektir. Bu şehriñ ibtidā bānisi ‘Acem diyārından gelen Menūçehr evlādlarından Ḳařa Ban bināsıdır kim sāḫil-i Tise’de dīvler ile ceng edüp dīvleri ḳıra ḳıra nehr-i Tise’ye döküp āḫir

kendüsü daği nehr-i Tise ābıyla ğarķ olup hālā bānisi Kāşa sāhil-i nehr-i Tise’de bir deyr-i mu’teberde yatır, anıñıçün hālā ba’zı balıķçılar nehr-i Tise’den kazar kadar dīv kelleleri ve bedensiz sekiz arşın tavil diz kemikleri çıkar” (SN VI, 13a).

“Ba’dehu Kāşa Ban Menūçeher evlādı ismiyle müsem mā bir kal’ a-i ra’nā olup günden güne imār olduğundan hasretü’l-mülük-i kıralān-ı mudıllān oldu” (SN VI, 13a).

Kalenin Acem diyarından gelen Menuçeher’in evlatlarından olan Kāşa Ban’ın yapısı olduğunu belirterek Kāşa Ban’ın devlerle savaşarak onları Tise Nehri’ne dötüğünü ve kendisinin de bu nehirde boğulduğunu aktaran Evliya Çelebi, bu olay sebebiyle balıķçıların hālā nehirden dev kelle ve kemiklerini çıkardığını anlatır. Evliya Çelebi, kalenin Menuçeher evladı Kāşa Ban’ın adını aldığını belirterek adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturur.

Kal’ a-i Kōbılak

“Bānisi Kōbılak nām bir haţman bināsıdır. Lisān-ı Rusça kōbılak kısrak demektir, ya’nī Kısrak kal’ası derler” (SN V, 48b).

Evliya Çelebi kalenin Kobılak adında bir hatman tarafından yaptırıldığını belirterek kobılak sözcüğünün Rusça’da kısrak anlamına geldiğini açıklar.

Kal’ a-i Kūçük Hāsan Paşa

“Sene 1036 tārīhinde bu daği Sultān Murād Hān-ı Rābi’ in bināsıdır, be-dest-i Kāpudan Çelebi Hāsan Paşa” (SN V, 55b).

Evliya Çelebi, 1036 senesinde Sultan IV. Murat Han tarafından Kaptan Çelebi Hasan Paşa Eliyle yaptırıldığını belirtir.

al' a-i Mamaça

“İbtidā bānisi Rūm tevārīhlerinde aydefa ızı Mamaça nām bir ralenin bināsıdır” (SN V, 91b).

Evliya Çelebi, Rum tarihçilerine göre Kaydefa kızı Mamaça adlı bir kraliçenin yapısı olduğunu belirtir.

al' a-i Marina

“Bānisi pīrinc-pīrim ızlarından Marina nām bir melike binā etmeğile anıj ismiyle müsem mā al' a-i zībādır” (SN V, 146b).

Evliya Çelebi, Marina adında bir kral kızının yaptırmışından dolayı onun adıyla anılan bir kale olduğunu aktarır.

al' a-i Mileşova

“Lisān-ı Latin'de Miloşva bir ism-i kāfirdir kim bānisi ol kefere [ve] fecere olmağile ol ismile müsem mā bir al' a-i bālādır” (SN VI, 143a).

“Bu al‘ aya Miloşva derler ve Milişova daı derler. Netice alat-ı meşh r evl  olmaıle efv h-ı n s-ı Potur nda {Miloşova derler}” (SN VI, 143a).

Evliya elebi, Miloşva’nın Latin dilinde bir kafir ismi olduunu belirterek yapıcısının adının Miloşva olmasından dolayı bu şekilde adlandırıldıını aktararak Milişova şeklinde de kullanıldıını ve bozulmuş şekli olan Miloşova’nın Potur halkı arasında yaygın olduunu ekler.

al‘ a-i M s  Paş 

“Sene 1048 t rihinde oca M s  Paş  Budin v lisi iken bu maalde ayd d eşiy ları bir k rb n-ı ‘azim bozup hayli  mmet-i Muammed kırdıkları ecilden M s  Paş  bu mahalle bu al‘ a-i zib yı inş  edüp F ti-i Bad d Sult n Mur d’a hibe eylediiy n “Bin -yı M s  Paş  al‘ a-i Sult n Mur d” derler” (SN V, 109b).

Evliya elebi, 1048 tarihinde Koca Musa Paş  Budin valisi iken haydutların bu yerde birok müslümanı öldürmesinden dolayı buraya bir kale yaptıııp Badat fatihi Sultan Murat’a hibe ettii iin “Musa Paş  yapısı Sultan Murat Kalesi” dendiini belirtir.

al‘ a- i Naban Ejder

“Amm  bu timş llerin sebep-i aşılları oldur kim bu s retlerin ş hibleri bizim Macar Hıristiy nlarının ecd dları s retleridir kim bunlar diy r-ı M ver ’ n-nehr’de s kin Men cehr’in dörd ‘aded evl dları kim Men cehr’den fir r edüp bu Macar-ı f cc r diy rlarına gelüp {ibtid } vaan dutanların suretleridir” (SN V, 126b).

“Biri daı Naban Ejder’dir kim Erdel’de Naban Ejder al‘ ası bin  edüp altı yüz yıl ömür sürüp Naban Ejder al‘ asıda ejder-i zem n anı daı yey p lef-i telef etdi. Naban Ejder anı ismiyle m semm  bir al‘ a-i ejder-sim dır kim bu al‘ a kayasında h l  n m y n bir  r-ı azim var. Anda bir ejder-i heft serle Naban ceng-i fir v n edüp ejderi k şte etdikden sonra kendi na‘ şesi daı bir p şte mez r oldu” (SN V, 126b).

Evliya elebi, kaledeki bu tasvirlerin Macar Hristiyanlarının ataları olan ve

Menuçehr'den kaçarak Macar diyarına gelen dört evladına ait olduğunu belirtir. Bu evlatlardan biri Nagban Ejder Erdel'deki kaleyi yaptırmıştır, 600 sene yaşayıp kalenin kayalarında bulunan bir mağaradaki yedi başlı bir ejderle savaşıp yenerek ölmüştür. Evliya Çelebi, kalenin Nagban Ejder'in adıyla adlandırılmış ejder görünümlü bir kale olduğunu aktarır.

Ḳal' a-i Resānd

“Bānisi ibtidā 'Āl-i 'Abbāsiyān'dan Resānd Ḥjān olmağile vech-i tesmiyesi oldur” (SN V, 3a).

Evliya Çelebi, kalenin isminin “yapıcısı olan Abbasîlerden Resand Han'ın ismi ile anıldığını” aktarmıştır.

Ḳal' a-i Samağov

“Bānisi Despot Ḳralın nā-cedd-i nā-pāki olan Sırf keferesi banı Samayağov nām nā-tamām bināsı olmağile Samayağov'dan ğalağ Samağov derler” (SN VI, 39b).

Evliya Çelebi, adlandırmanın kaynağını Despot Kral'ın atası olan Sırp banı Samayakov yapısı olmasından dolayı bozulmuş hali Samakov dendiğini belirterek açıklar.

Kiel (2009), Samakov adının Bulgarcada “demirdöven” anlamına geldiğini, bölgedeki demir yataklarının bolluğu ve demir üretiminin geliştiğini belirterek bölgedeki köy isimlerinin XIV. Yüzyılda Sırp kralları tarafından getirtilip yerleştirilen ve bölgedeki madenleri ilk açan madencilerin isminden geldiğini aktarır (s. 62).

Ḳal' a-i Turhal

“Sebeb-i tesmiyesi lisān-ı Etrāk’de (---) (---) (---) demektir. al‘ası ‘Āl-i Dāniřmendiyye’den Turhal nām bir Etrāk beği binā etmişdir” (SN V, 25b).

Kalenin isminin Trk dilindeki karşılığının yazma eserde boş bırakıldığı grlmektedir. Evliya elebi, kaleyi “Dāniřmendlilerden Turhal adında bir Trk beyi yaptırmıştır” cmlesiyle isimlendirmenin kaynağını aıklamıştır.

al‘ a-i Vilağoş

“Bānisi ismiyle msemmā bir al‘ a i ra‘ nādır” (SN V, 121b).

Yapıcısının adı ile anılan bir kale olduğu belirtilmiştir.

al‘ a-i Zirin

“Lisān-ı Latin’de (---) (---) (---) (---) demektir, ammā bānisi oca Zirin olmak ile ol ismiyle msemmā bir al‘ a-i ra‘ nādır” (SN V, 156b).

Evliya elebi, yapıcısının adı Koca Zirin olmasından dolayı bu isimle anıldığını belirtir.

ara Piri Paşa Hānı

“Cmlerden mezkr ara Piri Pařa hānı gāyet ma‘ mr vekāle-i mihmān-sarāy-ı bī-minnetdir ve imāret-i dār’z-ziyāfesi birdir. Ol dağı merhm ara Piri Pařa’nın hayrāt [u] řasenātillāhıdır kim fi’s-şayfı ve’ř-řitāda āyende v revendeye birer bakır sin ire her ādeme birer tas řurbā-yı gendm ve birer nān-ı beyāź ve her ocaę başına birer dāne řem‘-i revęan ve her esb-i řabā-sr‘ at başına birer tobra alk yem cānib-i vaıfdan mihmāndārānlar getirp msāfirine tevzi‘ ederler” (SN V, 99a).

Evliya Çelebi, hanın adının hayrat sahibi Kara Pirî Paşadan geldiğini belirtir.

Karakaş Paşa Cāmi'

“Sulţān ‘ Oşmān ile Hotin ğazāsında Budin vezāretiyle bulunup şehīd olan Karakaş Paşa merhūm cāmi' , bir müferrih ma' bedgāhdır” (SN VI, 136b).

Evliya Çelebi, camiye adını veren kişinin Hotin Savaşında Sultan Osman ile beraber katılıp şehit olan Karakaş Paşa olduğunu belirtir.

Kefr-i Şevşā

“İbtidā' bānisi ' Āl-i Atabekīyāndan Melik Şevşā nām bir melik bir kefr, ya' nî bir çiftlik binâ edüp ba' dehû dest-i Ermeniyâna girüp bir kal' a inşâ etdiler. Hâlâ anıçün elsine-i nâsda kefr-i Zamân derler, ammâ luğat-i şahîhi Kefr-i Şevşâ'dır” (SN V, 2a).

Arapça kefr sözcüğü “köy” anlamını taşımaktadır (Kamus-ı Türkî, 2019, s. 625). Dankoff (2004), bu sözcüğün karşılığını ise “çiftlik, köy” olarak vermiştir (s. 169). Evliya Çelebi, bahsedilen çiftliğin ismini yapıcısı olan Sevsâ isimli bir melikten aldığı belirtmiştir. Bu çiftliğin Ermenilerin eline geçmesiyle halk tarafından “küfr-i zaman” olarak anılmasına değindikten sonra bunun yanlış bir adlandırma olduğunu vurgular.

Kenise-i Alina

“Lisān-ı Latin'de (---) (---) (---) demekdir. Bānisi Alina nām bir pirinc-pirim kızı binâ etmiştir” (SN V, 146b).

Evliya Çelebi, yapıcısının Alina adında bir pirin-pirim kızı tarafından yapıldığını belirterek adlandırmanın kaynağını açıklamıştır.

Ꞑoca ‘ Alī Paşa Cāmi‘

“Ꞑoca ‘ Alī Paşa cāmi‘ . (---) Hān vūzerālarındandır” (SN V, 20b).

Evliya Çelebi, cami ismini Osmanlı vezirlerinden Alī Paşa ile bağdaştırmıştır.

Eyice (1989), Alī Paşa’nın, Sultan II. Bayezid’in damadı ya da Şehzade Bayezid’in damadı olduğu konusunda söylentiler bulunsa da henüz temellendirilmeden yoksun olduğunu belirtmiştir (s.427).

Ꞑosꞑı Meḥemmed Paşa Cāmi‘

“Ꞑosꞑı Meḥemmed Paşa cāmi‘ , gūyā bir ma‘ bedgāh-ı selāḑındir kim cūmle ‘ āṣār-ı bināları serāpā rusās-ı ḥās-ı nīlgūn ile mestūr bir cāmi‘ -i ma‘ mūrdir kim ꞑıble ꞑapusunıḡ ‘ atebe-i ‘ ulyāsı ūzre ḥūsn-i ḥaḑ ile tārīḡi budur: Ḥasbetenlillāh Meḥemmed Paşa/ Yapdı bu cāmi‘ i yerinde ol fuṣeḡā/ Dedi tārīḡin anıḡ rūḡī-i kuds/ Beyt-i Raḥmān u maḡām-ı ṣuleḡā” (Sene 1027)” (SN VI, 165b).

Evliya Çelebi, caminin tarihi için paylaştığı beyitlerde camiyi Mehmed Paşa’nın yaptığı belirtilerek adın kaynağı açıklıḡa kavuṣturulmuṣtur.

Lala Şāhin Paşa Derbendi

“*Allāhümme āḑinā*, “Ꞑuş uçmaz ve ꞑulan yürümez” dedikleri bir maḡūf u muḡāḡara ve kemīngāhlı ve sengistānlı bir bī-amān boḡazdır kim Rūm ve ‘ Arab ve ‘ Acem’de Lala derbendi nāmıyla ṣōhre-i ṣehr olmuş bir zīk yoldur ve ṣa‘ b beldir. Ḥattā bu maḡalde Ġāzī Ḥudāvendigār, ya‘ nī Sulṡān Murād-ı Evvel vezīri Lala ṣāhin Paşa yetmiṣ biḡ ‘ askeriyile bu derbend-i calender-miṣālden ‘ ubūr ederken Destpot ꞑral

nām dāl-ı la‘in-i bedkām kemīngāhlardan kırk elli biş kâfirle Lala şâhin Paşa üzre ‘ale’l-gâfle çıkup cümle ğuzât ceng-âşüb ede ede yigirmi biş ‘asker-i İslâm bu maħalde şehid olup ħâlâ şâhrâh üzre cemî‘i ħabr-i münevvereleri ‘ayân u beyândır. Ve Lala şâhin Paşa daħi şehid olup bu dere içre bir soffada medfûn olup ziyâretgâh-ı âyende vü revendegândır. Anıñçün bu maħall-i muħâtaraya Lala şâhin Derbendi derler” (SN VI, 39a).

Evliya Çelebi, bu tenha ve tehlikeli yerden Sultan I. Murad veziri Lala Şahin Paşa yetmiş bin askeriyle geçerken Despot kralın kırk – elli bin asker kafirle saldırdıklarını ve Lala Şahin Paşa ile birlikte yirmi bin askerin de şehit olduğunu aktararak kabirlerinin de burada olduğunu ve bu nedenle Rum, Acem ve Arap’ta Lala Şahin Derbendi olarak anıldığını belirtir.

Lipul Beğ Manastırı

“Ĥattâ Sulţân Murâd Ĥân-ı Râbi‘e yüz biş altun ĥidmet edüp bu deyri yedi yılda inşâ etdikde Sulţân Murâd’a ğamz ederler kim, “Pâdişâhım, Lipul sizden me’zûn olup bir ħal‘a-i metîn binâ etmişdir kim bizzât cenâbımız deryâ-mişâl ‘asker ile varsanız fetĥ etmede ‘usret çekersiz” dediklerinde Murâd Ĥân pes u perdeden bir çaşıt gönderüp gelüp görse kim haħħâ bir biâ-yı ‘azîm, ammâ ħal‘a deĝil, bir bıtrîkgâh kim rûy-ı ‘arzda mişli yok. Gelüp pâdişâha bu deyri-i muşanna‘ın tarz [u] tavr-ı resmin gören âdem bir bir ta‘rîf ü tavsîf etdikde, Sulţân Murâd Ĥân buyururlar kim “İnşâ’allah ben anı câmi‘ ederim” deyü iĝmâz-ı ‘ayn eder” (SN V, 106a).

Evliya Çelebi, IV. Murad’a söylenen “Padişahım, Lipul sizden izin alıp sağlam bir kale yapmıştır ki...” cümlesi ile kalenin yapıcısının adıyla adlandırıldığını açıklığa kavuşturmuştur.

Medrese-i Murâdiyye

“Fâtih-i vilââyet Ġâzî Ĥudâvendigâr Murâd Ĥân-ı Evvel’in câmi‘i önünde medrese-i Murâdiyye derler bir ma‘mûr medrese-i tâlibândır” (SN VI, 37b).

Evliya Çelebi, vilayet fatihi Gazi Hüdavendigâr I. Murad'ın medresesi olduğunu belirterek adlandırmanın kaynağını açıkla kavuşturur.

Memi Paşa Cāmi'

“Tā Eflātūn-ı İlähî halîfeleri binâ edüp bir deyr-i ‘azîme imiş. Hattâ bunun bir köşesinde Eflātūn’un şavma‘ası var, niçe kefereler girüp ziyâret ederler. Ba‘dehu Memi Paşa fermân-ı pâdişâhîyle bir gün cümle ‘askeriyle pür-silâh olup bu deyr-i ‘ale’l-ğafle basup zîr-i zemînlerinde kırk elli kadar evlād-ı ümmet-i Muḥammed bulunup kimi dil bilür ve kimi bilmez. Bu evlād-ı püserân-ı ciğer-küşe-i müslimîni gûzât-ı müslimîn bu hâlde görüp “Bire urun gâzîler” deyince t̄arfetü’l-‘ayn içre cümle kıssîs [ve] bîtrik ve ruhbân ve patirgâh-ı günâhkârlara bir kılıç urup bu cāmi‘i fetḥ edüp Memi Paşa bu deyrün mihrâbın velî edüp Fethiyye nāmında bir cāmi‘-i zîbâ-yı pür-nür etmişdir kim âdem derûn-ı cāmi‘den çıkası gelmez. Serâpâ kırşumlu ve ḥaremli ve bir serâmed minâreli eynegâh-ı kâdimdir” (SN VI, 67a).

Caminin Eflatun’un öğrencileri tarafından yapılan bir mabet olduğunu belirten Evliya Çelebi, bir köşesinde Eflatun’un ibadet yeri olduğunu ve kafirlerin gelip burayı ziyaret ettiğini aktarır. Evliya Çelebi, Memi Paşa’nın bir gün padişah fermanıyla burayı basıp yeraltında kırk elli Müslüman çocuk bulunca din adamlarını öldürüp mabedi fethedip Fethiyye adıyla bir camiye çevirdiklerini anlatır.

Palanqa-i Erçin

“Süleymân Hân ‘aşrında sene 935 târiḥinde Erçin nām bir mîr-i livâ-i benām gâzâ mâlıyla hasbetenillâh bu ḳal‘ayı inşâ etmeğile ol gâzînin ismiyle müsemmâ bir ḳal‘acı imiş” (SN VI, 73a).

935 senesinde Süleyman Han zamanında Erçin adında bir gazinin gaza malıyla bu kaleyi yaptırdığını belirten Evliya Çelebi, adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Palanğa-i Hamza Beğ

“Bunu daği Süleymān Hān fermānıyla al‘a-i Őimatorna beği Hamza Beğ nām benām-ı hümām sene 936 tārīhinde binā etmek ile Hamza Beğ nāmıyla müsemmā bir palanğa-i ra‘ nācıdır” (SN VI, 73a).

Evliya Çelebi, bu palankanın Süleyman Han fermanıyla Őimatorna Kalesi beyi olan Hamza Bey tarafından 936 senesinde yaptırıldığı için bu Şekilde adlandırıldığını belirtir.

Palanğa-i Rıdvaniçe

“Evvel ve āhır Leh ralının al‘asıdır. ‘Āl-i ‘OŐmān’a hizmet ile neşv ü nemā bulup apucubaŐı olan Rıdvān Ağa nām köle ismından bir be-nām ağa fırsat bulup ır yıldan sonra “Āh vaan-ı aslīmın semiz domuz etleri” deyüp aza-ı A’a firār edüp bu al‘ayı binā etdiğinden al‘a-i Rıdvaniçe derler” (SN V, 39b).

Evliya Çelebi, kalenin önceden beri Leh kralına ait olduğunu, Osmanlı’da yetiŐip hizmet veren köle kısmından Rıdvan isimli bir ağanın 40 yıldan sonra asıl vatanına dönüp bu kaleyi yaptığını ve bu nedenle adının Rıdvaniçe olduğunu belirtir.

Palanğa-i Vezir Hasan Paşa

“(---) vüzerālarından olup sene (---) tārīhinde bu palanğa-i metini inŐā edüp Belđrad ve Semendire yolları emn ü emān olmuşdur” (SN V, 111a).

Evliya Çelebi, bu palankanın vezir Hasan Paşa tarafından inşa edildiğini belirtmiştir.

Piyale Paşa Kalesi

“Buna Piyāle Paşa kal‘ası derler, zīrā Piyāle Paşa yaptı” (SN V, 55a).

Evliya Çelebi, kaleyi Piyale Paşa'nın yaptırmasından dolayı bu şekilde anıldığını belirtir.

Raḳkāş Sinān Beğ Cāmi‘

“Ve cümle (---) ‘aded miḥrābdır, ammā cümleden cemā‘at-i kesireye mālīk çārsū içre Raḳkāş Sinān Beğ cāmi‘i kiremitli ve bir mināreli tarz-ı kadīm cāmi‘-i ‘atīkdir ve mesācidleri ve tekyeleri ve mekteb-i şıbyānları ve müte‘addid ḥānları var. Haṭṭā bir müferriḥ ḥammāmı daḥi Raḳkāş Sinān Beğ’in ḥayrātıdır” (SN V, 100b).

Camiye ait mescitleri, tekkeleri, sıbyan mektepleri ve hanları olduğunu belirtten Evliya Çelebi, hamamları ile beraber hayrat sahibinin Rakkas Sinan Bey olduğunu belirtir.

Sinān Paşa Cāmi‘

“Evvelā cümleden çārsū içre mükellef ü müzey-yen ve mükemmel Soḳollu Meḥemmed Paşa dāmādı Sinān Paşa cāmi‘, gerçi bir ḳubbeli cāmi‘dir, ammā ḡāyet vāsi‘ ve musanna‘ ve miḥrāb u minberi ve maḥfil-i münīfi muraḳḳa‘-misāl bir ma‘bedgāh-ı pür-me‘āldir” (SN VI, 145a).

“Cāmi‘in saḡ tarafında bir ḳubbe-i ‘ālī içre şāḥibü'l-ḥayrāt Sinān Paşa medfūndur” (SN VI, 145a).

Evliya Çelebi, Sokollu Mehmed Paşa'nın damadı olan Sinan Paşa'nın hayrat sahibi olduğunu ve kabrinin bu camide olduğunu belirterek adın kökeni açıklar.

Sührâb Mehemmed Paşa Kaşrı

“Aşlında bu sarây ihrâk olduĝda cümle Sührâb Mehemmed Paşa binâsıdır” (SN VI, 181a).

Evliya Çelebi, saray yandıktan sonra tüm yapıların tekrar Sührab Mehmed Paşa tarafından yapıldığını belirtir.

Süleymân Hân Câmî^ç

“Mâ-teğaddem (---) (---) nâmında bir kenîse-i muşanna^ç imiş. Ba^ç de'l-feth Süleymân Hân bu deyrin derûnuĝ mülevveşât-ı küfr-i çirk-i şirkden pâk edüp ma^ç bedgâh-ı müslimîn eder” (SN VI, 82b).

Daha öncesinde bir kilise olduğunu belirten Evliya Çelebi, Süleyman Han'ın fetihten sonra Müslüman mabedi yaptırdığını aktarır.

Vâlîde Câmî^ç

“Andan Nemse kilisesi vâlîde sulţân için câmî^ç -i ^ç ibret-nümün oldu” (SN VI, 131a).

Evliya Çelebi, Nemse kilisesinin Valide Sultan için kiliseye çevrildiğini aktarmaktadır.

Vanî Tekyesi (Gök medrese)

“Evvelâ Gök Medrese. Selâţîn-i selef binâsıdır kim metânet üzre mebnî kârgîr binâ bir

medrese-i ra' nâdır, lâkin Vanî nâm bir âdem meşâyih zümresinden geçinüp bu medrese-i kâdîmi emr-i pâdişâhiyle tekye etmişdir” (SN V, 21a).

“Andan şehir içinde Gök Medrese tekyesine Vanî tekyesi derler. Bâlâda medrese şehrengîzinde mevşüfdur” (SN V, 21b).

Evliya Çelebi, bu medresenin eski sultanların yapısı olduğunu sonrasında ise Vanî isimli birinin padişahın emri ile tekke haline getirmesinden hareketle medresenin Vanî Tekkesi olarak adlandırıldığını belirtir.

Yağyalı Derviş Beğ Câmî'

“Ve cümle (---) 'aded mihrâbdır. Evvelâ kırşumlu ve tahtânî Yağyalı Derviş Beğ câmî' cemâ'at-i kesîreye mâlik câmî' -i nûr-ı mübîndir kim çapusu üzre celî hağ ile târihi budur: Kâle Nesrû'l-Ğavsi fi târihi / Câhidü hâzâ mağallü's-sâcidîn (Sene 777) ve bir latîf ħammâm ve müte'addid ħânlar ve yüz 'aded dükkânlar ve 'imâret-i it'âm-ı dârü'z-zîyâfe ve niçe â'şâr-ı binâlar cümle Yağyalı Derviş Beğ'in ħayrâtlarıdır kim bu rabḡayı ol a' mâr etmişdir” (SN V, 110b).

Derviş Beyin hayratı olduğu belirten Evliya Çelebi, kasabayı onun imar ettiğini aktarır.

2.2.2. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerlerde gördüğü yapıların adlandırmasındaki kaynağı açıklarken bazı olaylardan hareketle köken açıklamasında bulunmuştur. Bunlar yapılışı ile ilgili rivayet (Halkalı Köprü); çevresinde gerçekleşen bir olay (Mesiregâh-ı Haft, Kâl'a-i Yanık) ve fethedilmesi ile ilgili bir rivayet (Kâl'a-i Alacahisâr, Kâl'a-i Böğürdelen, Kâl'a-i Erdel Belğradı, Fethiyye Câmî', Palanğa-i Cânkurtaran) üzerinden aktarılan yapı adlarıdır.

Halkalı Köprü

“Bu kıntara-i vâcibü’s-seyrin pesendide bir ma‘rifet ‘arz edüp yed-i tülâsin ‘ayân u beyân etdiği oldur kim tâk-ı Kısrasınıñ ortasına vaz‘ etdiği kined ta‘bir etdikleri seng-i hârânıñ tâ vasatına bir zer-i hâlişden bir halka asmış, nehr-i Araz üzre maslûb durup bir riğ-i şedid ol halkaya işâbet etse halka-i müdevver hareket eder. Ve ol halkanıñ da rezesi vardır kim âdem beli kalınlığı vardır. Ve halka kezâlik âdem uyluğu kalınlığı vardır, ‘âlî yerde olmağın küçük görünür ammâ içinden bir at geçse mümkündür, tâ bu mertebe bir ‘azîm altın halkadır. Anıñıçün Altın Halkalı köprü derler. Şâhibü’l-hayrât bu cisri inşâ ederken ol halkayı bu cisrin ortasına ol mülâhaza ile vaz‘ eylemiş kim Allâhümme âfinâ bu cisir mürür-ı eyyâm ile münhedim olursa bu halka mâlıyla bu cisri ta‘mîr ü termîm edeler ammâ niçe kerre Kürd harâmîleri bu halkaya kemendler ile vaz‘-ı yed etmek murâd edinüp helâk olmuşlardır” (SN V, 16a).

Evliya Çelebi’nin bahsi geçen köprüyü anlatırken güzelliği açısından benzetme yaptığı Tâk-ı Kısra, Sâsâniler tarafından yapılmış olup Farsça “kemer” anlamına gelen *tâk* sözcüğü ile Sâsâni hükümdarlarına verilen ve “padişahların padişahı” anlamını taşıyan *Kısra* sözcüğünden oluşan bir tamlamadır (Coşkun, 2010, s.450).

Evliya Çelebi köprüde, kemerin üstünde bulunan ve kenet adı verilen taşın ortasında neredeyse bir atın bile geçebileceği bir büyüklükte altın bir halkanın asılı olduğunu bu nedenle köprünün bu isimle anıldığını ve altın halkanın köprüye asılmasının nedeninin ise köprünün yıkılması durumunda tamir masraflarının bu altın halka sayesinde karşılanması amaçlandığını belirtir.

Mesîregâh-ı Haft

“Lisân-ı ‘Acem üzre heft, ya‘nî yedi mesîre demektir ammâ gâlaṭ-ı meşhûr evlâ olmağın elsine-i nâsda Haft derler. Haqqâ ki vaqt-i bahârda suların tuğyânları mahâlide yedi gölcük olur” (SN V, 24a).

Evliya Çelebi, Farsça olan *heft* (Kamus-ı Türkî, 2019, s.453) sözcüğünün “yedi” anlamına geldiğini ve “yanlış söylenişi yaygın olduğundan haft dendiğini” belirtmiştir.

Bu mesireliğin ismindeki yedi rakamının varlığını ise “gerçekten de bahar vaktinde suların taşkınları esnasında yedi gölcük olur” rivayetiyle açıklığa kavuşturmuştur.

Ḳal‘ a-i Alacaḥiṣār

“Sırf lisānınca (---) (---) demektir, ammā lisān-ı Etrāk’de Alacaḥiṣār nāmıyla şöhre-i şehre olmuşdur. Bānisi Hazret-i İsa ‘ aşırında Sırf krallarından (---) bināsıdır. Niçe mülük destine girüp āhirü’l-emr sene (---) tārīhinde Ğāzī Hüdāvendigār fethidir. Bu Ḳal‘ a-i mūnaḳḳaşı Ğāzī Murād Hān görüp “Benim Alaca ḥiṣārım” buyurduklarından hālā elsine-i nāsda Alacaḥiṣār derler” (SN V, 182a).

Kale adının Sırp dilindeki karşılığının belirtileceği kısımlar metinde tamamlanmamıştır. Türk dilinde Alacahisar adıyla anıldığını belirten Evliya Çelebi, bu kalenin Hz. İsa zamanından Sırp krallarının yapısı olduğunu belirtir. Aktardığı rivayete göre Gazi Hüdavendigâr fethettiğinde bu nakışlı kaleyi görüp “Benim alaca hisarım” demesiyle halk arasında kalenin adı Alacahisar olmuştur.

Emecen (1989), Evliya Çelebi’nin bu açıklamasını aktararak şehrin adının kökeni ile ilgili olan bu anlatının doğru olabileceğini belirtmiştir (s. 314).

Ḳal‘ a-i Böğürdelen

“Ḥamd-i Hüdā Süleymān Hānī’de yine Rūmeli Paşası Aḥmed Paşa feth edüp yine ismine Böğürdelen deyüp haḳḳā ki kāfirin böğrün deldiler” (SN V, 111b).

Evliya Çelebi, Süleyman Han zamanında Rumeli Paşası Ahmed Paşa tarafından fethedilip isminin Böğürdelen konduğunu belirterek “gerçekten de kāfirin böğrünü deldiler” diyerek kale adının kökenine dair açıklamada bulunmuştur.

Dávid (1992), “Belgrad’ı tehdit eden bir yerde bulunması sebebiyle muhtemelen “yandan vuran tabya veya istihkām” mânasında” bu adın verildiği görüşünü savunmaktadır (s. 323).

Ḳal‘ a-i Erdel Belğradı

“İsmi yine lisān-ı Latince “Beyāz ḳal‘a” demektir. Cümle diyārlarda dörd Belğrad vardır” (SN VI, 5a).

“Biri de bu kāfiristān Erdel’indeki Belğrad-ı İrem-ābād idi. Sene (----) tārīhinde Sulṭān Süleymān Ḥān Ṭuna Belğrad’ın fetḥ edüp içinde olan küffār bir ḳal‘ a binā edüp dārü’l-ḳarār etdikleriyçün “Erdel Belğradı” deyü nām verdiler” (SN VI, 5a).

Evliya Çelebi, Belgrad adının Latince “beyaz kale” anlamına geldiğini, toplamda dört Belgrad’dan birinin de Erdel Belgrad’ı olduğunu ve Sultan Süleyman Han Tuna Belgrad’ını fethedince kâfirlerin bir kale yapıp oraya yerleşmelerinden dolayı Erdel Belgrad’ı olarak adlandırıldığını belirtir.

Sırpça beo ve grad sözcüklerinin birleşiminden meydana gelen Belgrad sözcüğü “beyaz şehir” anlamına gelmektedir (Djruic-Zamolo, 1992, s. 407).

Fetḥiyye Cāmi‘

“İyi yürekli Ali Beğ hīn-i fetihde kiliseden mihrābın velī edüp cāmi‘ etmiştir” (SN VI, 37b).

Evliya Çelebi, Ali Bey’in fetih zamanında mihrabını çevirerek kiliseden camiye çevirdiğini belirterek adlandırmanın kaynağını açıklamıştır.

Ḳal‘ a-i Yamıḳ

“Hattā gerüden gelen ‘asākir-i İslām ƙal‘a-i Gör’ü ya‘nī Yanık ƙal‘asın ihrāk etdiklerinde ismi Yanık ƙalır” (SN VI, 76b).

Evliya Çelebi, adı Gör olan kalenin İslam ordusu yaktıktan sonra adının Yanık olarak kaldığını belirtir.

Palanƙa-i Cānƙurtaran

“Sene 935 tārīhinde Süleymān Hān Beç ƙal‘asın muhāşara edüp ve şiddet-i şitā ta‘kīb edüp ‘asākir-i İslām’ın cenge iktidārları olmayup bi-emri Hūdā cümle hazā’in-i bārgāh-ı ‘Āl-i ‘Oşmānı ‘umūmen Beç ƙal‘ası altında bırağup hemān Süleymān Şāh hırka-i Resūl’ü ve ālem-i Habībullāh’ı alup niçe iç ağaları top-keşān cāmūslarına binüp Ni‘met-Uyvar altından nehr-i Raba’yı ubūr edüp Ustolni-Belğrad’a uğramayup tā ƙal‘a-i Beç’den altı gün altı gece de ol şiddet-i şitāda bu Cānƙurtaran maħallinde Ƙovin adası önünde meks eyleyüp Pādişāh Süleymān Şāh bir ƙayıƙ ile Ƙovin adasına geçüp vüzerālarına buyururlar kim: “Bu meks etdiğimiz yere ne derler” derler. Serħadlı derler kim, “Hünkāрім Ƙovin adası yeri derler” dediklerinde Süleymān Hān buyururlar kim, “Yok bu maħalle cān ƙurtaran derler. Biz Beç’den bu maħalle ‘asākir-i İslāmla gelüp cān ƙurtardık. Bir daħi benim ‘askerimden ve evlād-ı zevi’l-ihtirāmırlardan nehr-i Raba’yı ve ƙal‘a-i Yanık’ı ‘ubūr eden evlādırlarım Yanık’da yanalar ve Beç’de peç ve pūç ve işleri hiç ve piç piç olalar bencileyin bu Cānƙurtaran’a gelüp cān ƙurtaralar” deyü Beç ƙal‘ası ve Yanık ƙal‘a’ı altına varanlara beddu‘ā edüp ba‘dehu buyurdular kim, “Tiz bu maħalle Cānƙurtaran nāmıyla bir ƙal‘a inşa edün” buyurduklar[ında] bu ƙal‘aya şürü‘ edüp nāmına Süleymān Hān Cānƙurtaran buyurdular” (SN VI, 72a).

Evliya Çelebi, bu adlandırmanın kökenine dair şu olayı aktarmaktadır: 935 senesinde Süleyman Han Beç Kalesini kuşattığında şiddetli kışa ve savaşa güçleri kalmayan ordu Cankurtaran Kalesi olarak adlandırılan yere gelirler. Süleyman Şah askerlerine buranın neresi olduğunu sorduğunda Kovin Adası cevabını alan padişah, “Yok bu yere Cankurataran derler. Biz Beç’den bu yere İslam askerleriyle gelip can kurtardık. Bir daha benim askerimden ve evlatlarımdan Raba Nehri’ni ve Yanık Kalesi’ni geçenler Yanık’da yanalar, Beç’de peç ve puç, işleri hiç ve dolaşık olalar, benim gibi bu Cankurtaran’a gelip can kurtaralar” diyerek Beç Kalesi ve Yanık Kalesi’ne gidenlere beddua ederek “Tez bu yere Cankurtaran adıyla bir kale inşa edin” buyurmuştur. Evliya

Çelebi aktardığı bu olaydan hareketle kalenin adının nereden geldiğini açıklığa kavuşturmuştur.

2.2.3. Yapının Sahip Olduğu Özelliklerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi yapıların adlandırılmasındaki köken ilişkin bilgileri yapının sahip olduğu özelliklere dayanarak aktarmaktadır. Bunlar yapının sayısından (Banyaluğa-i al'ateyn); görünümü ile ilgili (Fma apısı, āre Kūsdū, Uzun arşı); bulunduğu konumla ilgili (Hīṣār-ı Seçova, al'a-i Gölhīṣār); rengi (al'a-i Ahīṣār); yapıldığı malzeme (al'a-i amaniçse, aminler al'aları, ırıntılık); yeni yapılmasıyla (Yenial'a) ve sahip olduğu bir eşyayla ilgili (Horoz apısı, al'a-i Mostar, Kızılelma Sarayı, Taşolu Tekyesi, Zincirli uyu Mescidi) yapılan açıklamalardır.

Banyaluğa-i al'ateyn

“İki al'a olduıyçūn defterhāne i Őehr-i Sarāy'da Banyaluateyn derler” (SN V, 152b).

Evliya Çelebi iki kale olması sebebiyle Saray Şehri defterhanesinde Banyalukateyn olarak anıldığını aktarır.

Arapça'daki ikilik kuralına göre sözcüğün sonuna ( -) -eyn eki getirilmesiyle oluşmuştur (Develi, 2015, s.160). Banyaluka ve kaleteyn sözcüklerini Banyalukateyn şekline evrilmesinde ise Banguoğlu'nun (2015) hece binişmesi olarak da adlandırdığı haplologie ses olayı etkilidir (s. 65).

Fma apısı

“Ve Őimāl cānibinde bir apusu ūzre mefret cinler taṣvīr eylemiŐler kim görenin 'alı

gider. Macar lisānı üzre bu apuya fma (...), ya‘nī ecinne apusu demekdir kim özge temāšā apudur” (SN VI, 29a).

Evliya elebi, kapının üzerinde iri cinlerin resimleri olmasından dolayı “ecinne kapısı” anlamına gelen fma kapısı dendiğini aktarır.

iřār-ı Seova

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim lisān-ı Bođdan’da Seva sarp yere derler. Bu al‘a bir yalın aya üzre olmađ ile Seva’dan ğalať Seova derler” (SN V, 102b).

Evliya elebi, Boğdan dilinde Seva sözcüğünün sarp yere dendiğini ve bu kalenin de yalın kayalarım üzerinde olması sebebiyle Seva sözcüğünün yanlış, bozulmuş hāli olarak Seova dendiğini belirtir.

Günümüzde adı Suceava olan ve Romanya sınırları içerisinde bulunan bu yerin adı için Gābor (2008), 17. Yüzyıl tarihilerinden Ureche’in bu adın kökeninin Macarca szücs sözcüğünden geldiği görüşünü savunduğunu aktararak adın kökeninin Ukraynaca meyve suyu, özsu ve sızmak anlamlarına gelen aynı adı taşıyan bir nehir adından geldiğini belirtir (s. 212).

Horoz apısı

“Sā‘at ullesi andadır ve üstünde demir tenekeden bir horosu var, sekiz rüzgār-ı zorkār bu horosa urduça ol horos hareket edüp řadā vererek evelān eder. Ğāyet muşanna‘ horosdur. Anıiün apuya Horos apusu derler” (SN V, 118b).

Evliya Çelebi, kapının üzerinde bulunan tenekeden olan horozun rüzgar vurdukça hareket edip ses çıkardığını aktararak adlandırmanın kaynağını açıklamıştır.

Ḳal‘ a-i Aḳḥiṣār

“Haḳḳā ki dürr-i beyz-āsā bir ḳal‘ adır” (SN V, 133a).

Evliya Çelebi, kale için gerçekten de beyaz inci gibi bir kaledir diyerek Akhisar adlandırmasının kökenine referansta bulunmuştur.

Ḳal‘ a-i Gölḥiṣār

“Ḳal‘ ası bir fecc-i amik göl içinde olduğuyün ḳavm-i Ervām Gölḥiṣār derler, ammā lisān-ı Latince ismi ( ) ( ) mezkūr göl içinde bir alçacık dīvārlı şekl-i murabba‘ taş binā bir sūr-ı ra‘ nādır” (SN V, 152b).

Evliya Çelebi, kalenin derin bir göl içerisinde bulunması sebebiyle Rum kavminin Gölhisar olarak adlandırdığını belirtir, Latincedeki adını belirteceği kısım ise metinde tamamlanmamıştır.

Ḳal‘ a-i Ḳamaniçse

“Leh lisānınca Ḳamaniçse taşa derler, ya‘ nī taşdan mebnī ḳal‘ a demektir” (SN V, 40a).

Evliya Çelebi, Leh dilinde Kamaniçse sözcüğünün taş anlamına geldiğini ve taştan yapıma kale anlamında kullanıldığını belirtir.

Dankoff (2004), Evliya Çelebi'nin Rusça "taş" anlamına gelen kamen' sözcüğünü kastettiğini belirtmiştir (s. 160).

Ḳal' a-i Mostar

"Lisān-ı Latince Mostar köprü şehri demektir. Tevārīḥ-i Latin'de tahrir ettiği üzere bu şehir içre kāfir zāmānında bir ḳayadan bir ḳayaya nehr-i Neretva üzere ādem uyluḡu ḳalınlıkda hadīd zincīr-i ḳavī üzere bir cisr-i metīn olduğundan bu şehre ḳavm-i Latin ve Boşnak ve Hırvat u Sırf ve Bulgar ve Uskoḡ ve Lasman Mostar derler" (SN VI, 164a).

Evliya Çelebi, Mostar adının Latince "köprü şehri" olduğunu açıklamıştır. Latin tarihçilerden bu şehirde Neretva Nehri üzerinden kaydan kayaya insan uyluḡu genişliğinde olan demir zincirden sağlam bir köprü olduğunu aktaran Evliya Çelebi, bu köprü sebebiyle şehrin Latin, Boşnak, Hırvat, Sırp, Bulgar, Uskok ve Lasman dillerinde Mostar olarak anıldığını ekler.

Mostar adı "Boşnakça'da ve diğer Slav dillerinde "köprü" anlamına gelir (most: köprü). Buraya Mostići, Mostar ve daha doğru olarak Mostari (köprücüler) denilmiştir" (Aruçi, 2020, s. 294).

Ḳaminler Ḳal' aları

"Lisān-ı Latince ḳamin taşlık demektir. ( ) rinde Venedik ḳralları bināsıdır kim iki 'aded ḳal' alar birbirine muḳābil seng binā ḳal' a-i ra' nācıklar" (SN V, 138b).

"Eşkal-i ḳal' ası şekl-i murabba' bir küçük taş binadır ve zemini daḡi sāfi taşlık olduğundan lisān-ı Latin'de taşlığa "Ḳamin" derler. Ol ismiyle müsemma bir ḳal' a-i ra' nādır" (SN V, 146b).

Evliya Çelebi, Latin dilinde kamin sözcüğünün taş anlamına geldiğini belirterek kalelerin zeminlerinin taş olması sebebiyle bu şekilde adlandırıldığını belirtir.

Dankoff (2004), Evliya Çelebi'nin Rusça "taş" anlamına gelen kamen' sözcüğünü kastettiğini belirtmiştir (s. 160).

Kırıntılık

"Bu serhadlerde kırıntı derler. Nemse ve Alaman'da tabur derler. Erdel'de ve Leh'de ve Eflāk ve Boğdan'd[a] becene derler ... Devlet-i mühmelleri sekiz yüz yıldan berü beher sene niçe kerre yüz biç kâfir cem' olup niçe kerre yüz biç ve şad kerre hezār dıraht-ı bālāları kırup sene-i māzīde kırılmış dıraht üstlerine dağlar gibi yıgdıklarından bu diyārda kırıntı derler. Hāqīkatü'l-ḥāl kırıntıdır" (SN V, 160a).

Evliya Çelebi, Nemse ve Almanya'da tabur; Erdel, Leh, Eflak ve Boğdan'da ise becene dendiğini belirterek 800 yıldan beri her sene yüz binlerce kâfirin toplamı yüz binlerce yüksek ağacı balta ile kırarak eski kırılmış ağaçların üzerlerine dağ gibi yıgdıklarını ve bu nedenle buranın kırıntı olarak adlandırıldığını aktarır.

Kızılelma Sarayı

"Çün bu sarāy-ı 'ibret-nümā yedi yılda tamām olup cümle kral ve ban ve herseklere bu sarāyda ziyāfet-i 'āliler edüp cümle küffār bu sarāyın tarz [u] tarz-ı tavrın ve naqş-ı bükale-mün-ı 'ibret-nümünün görüp engüşt ber-dehen edüp 'ālem-i hayretde kalup bu sarāyın nāmına "Kızıl[elma] sarāyı" deyü nām kodular, zīrā her kıralın odaları üzre kızıl altundan toplar olduğu cihet ile Kızılelma Sarāyı ve Kızılelma-yı Unğurus deyüp Budin kal'asına nām kodular. Hālā bu sarāya Kızılelma Sarāyı derler" (SN VI, 73b).

Evliya Çelebi, yedi yılda tamamlanmış olan bu sarayda verilen ziyafetlerde sarayın tarzını, işlemelerini gören kâfirlerin saraya Kızılelma adını verdiklerini, çünkü kral

odalarının tepesinde kızıl altından toplar olduğunu belirtir. Evliya Çelebi, bu saraya hâlâ Kızılelma dendiğini ekler.

Şāre Küsdü

“Efvāh-ı nāsda bu ḥammāma Şāre Küsdü derler, ya‘ nī şehirden taşra kalmış ḥammām derler, ammā şehrin henüz güzīde yerinde bir müferriḥ ḥammām-ı rüşendir” (SN V, 22b).

Evliya Çelebi, halk arasında bu hamamın Şare Küsdü olarak anılmasının nedeninin şehrin dışında kalmış olması olduğunu açıklar. *Şār* sözcüğü Farsça kökenli şehir sözcüğünün bozulmuş halidir (Kamus-ı Türkî, 2019, s.1128).

Taşoluğ Tekyesi

“Sünbüllü Baba tekyesi kırbunda bağlar içre Taşoluğ tekyesi nām tekyede hâlâ bir turfe elvān-ğün ḥacer vardır. Bir tarafı oluğ gibi kazılmışdır ve üzerinde ḥaṭṭ-ı İberī yazılmışdır. Zāmān-ı qadīmde ḥükemā-yı selef mi yāḥūd kehene-i kudemā mı bu taşu üç satır ḥaṭṭ ile bir tılsım harfleri taḥrīr etmiş, günde birer kerre bu seng-i ḥārādan süd akarmış ve bir sā‘ atden yine münkaṭı‘ olurmuş. Ḥazret-i Risālet-penāḥ sa‘ ādetle rüy-ı ‘arza qadem basdıqda niçe kerre yüz biḡ muṭalsamātlar mu‘ aṭṭal oldukda bu dahi harāb olur. Hattā bu diyār, keferede iken Hacı Bektaş Velī, kefereden bu qal‘ayı ‘Oşmāncığa taleb etdikde, Ermeniler sultāndan kerāmet isteyüp, “şu taşdan zāmān ile süd aqardı, yine aqsın. Bu qal‘ayı senin ‘Oşmāncığına cümle teslim edelim” derler. Hemān Bektaş Velī bir kerre, “Yā ḥacer, bi-iznillāh {aq} süd aq” deyince yedi sā‘at süd aqup Sünbüllü deresinden süd cereyān eder. Andan kefereler va‘delerine ḥilāf edüp qal‘a-i Toqad’ın miftāḥların vermediklerinde süd kesildiğın Ermeniler “Siḥirdir” deyü yazmışlardır. Ḥālā ol taş oluğ rāyegān durduğıyçün Taşoluğ tekyesi nāmıyla teferrücgāḥ ve bir mesiregāḥ-ı ‘ibret-nümā taş oluğdur” (SN V,)

Evliya Çelebi, “Taşoluğ Tekkesi’nde renkli bir taş” olduğunu, bu taşın bir “oluğ gibi kazılmış” olduğunu ve ayrıca “taşın üzerinde eski dönemlerde yaşamış olan âlimler ya

da kâhinler tarafından yazıldığını” tahmin ettiği “üç satırdan ibaret tılsımlı bir hat olduğunu” ifade eder. Bu taştan, “günde bir kere bir saat boyunca süt aktığını” fakat “Hz. Peygamberin doğumu ile birlikte etkisi kaybolan birçok tılsım gibi bu tılsımın da etkisinin kaybolduğunu” belirtir.

Rivayete göre; bu kale kâfirlerin elindeyken “Hacı Bektaş Veli, kâfirlerden kaleyi Osmancık’a vermesini ister” fakat kaleyi vermek için Ermenilerin “önceden şu taştan süt akardı, yine aksın” şeklindeki istekleri üzerine Hacı Bektaş Velî, “Ey taş, Allah’ın izniyle ak süt ak” dediğinde süt akar ancak “kâfirler sözlerinde durmayıp Tokat Kalesi’nin anahtarlarını vermediklerinde süt kesilir”. Bu durumu Ermeniler “sihirdir” diye yazmışlardır. Evliya Çelebi, “o taş hâlâ oluk durduğu” için “Taşoluk Tekkesi” adıyla anıldığını aktarmıştır.

Uzun Çarşı

“Ve Uzun çarsüda cemî‘i ehl-i sanâyi‘ mevcûd olup bir şâhrâh-ı azîmdir kim tülû‘ tâ Kıpucu cāmî‘inden tâ Balık bāzārına varınca kâmil üç biñ germe adımdır” (SN V, 114b).

Evliya Çelebi, çarşının büyük bir cadde olduğunu ve uzunluğunun tam üç bin germe adım olduğunu belirterek adlandırmanın sebebini ortaya koymuştur.

Yeniçal‘a

“Lisân-ı Hırvad Macarı üzre Keckivar’dır. Macarca ”vār” çal‘ aya derler. Keckivar (---) (---) demektir, ammâ lisân-ı Ervām’da Yeni çal‘ a derler, zîrâ sene 1071 târihinde bānisi Zirinoğlu olup karîbü’l-ahd binâ olunduğıyçün Yeniçal‘ a derler” (SN VI, 183a).

Evliya Çelebi, Hırvat Macarı dilinde Keckivar olarak anıldığını ve Macarcada var sözcüğünün “kale” anlamına geldiğini belirtir. Metinde Keckivar sözcüğünün anlamını açıklayacağı kısımlar ise eksiktir. Kalenin Rumeli dilinde Yenikale olarak anıldığını, bunun sebebinin ise 1071 tarihinde Zirinoğlu tarafından yakın bir zamanda yapılması olarak gösterir.

Zincirli Kuyu Mescidi

“Üstād-ı kāmīl bu kıuyuya bir sütün-ı bālā ile bir gūne seren çıkırık etmiş kim evc-i āsumāna kad çekmişdir. Ve üstād-ı haddād ol serene elli kulaç kadar kıaddi bir zincir-i muşanna^ç etmiş kim gūyā kār-ı Hāzret-i Dāvūd Nebī’dir. Ve bu çıkırık eyle hendese üzre inşā olunmuş kim bir tıfl-ı sağır gelüp bu zinciri çeküp kuyuya endirüp delvesin su ile doldurup yine taşra suyu bir āsān vech ile ol ma^çsūm çeker kim her gören pesend eder. Tā bu mertebe tetik ile inşā olunmuş kuyu çıkırığıdır” (SN V, 21a).

Evliya Çelebi mescitte bulunan ve mescide adını veren kuyuyu, uzun demiri ve sanatlı uzun zincirinin sağlamlığını demiri işlemeyle bilinen Hazret-i Davud peygamberin (bkz. Harman, 1994, s.22) işlerine benzetmiştir, küçük bir çocuğun bile kolayca kuyuyu kullanabildiğini aktarmıştır.

2.2.4. Yapının İşlevinden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi yapıların kullanım amacı ve işlevi ile ilgili unsurlardan yola çıkarak köken açıklamalarında bulunmuştur.

ç Aṭnabur Deyri

“Ermeni lisānında “Ġaṭnabur”; “Südlü aşā” derler. Bālāda zikri sebkat eden Taşoluğdan aşān südden bu kilisede südlü aş pişdiğiçün ç Aṭnabur, Südlü aş deyri derler, deyri ç atıkdır” (SN V, 23b).

Evliya Çelebi, “Ermenicede Gatnabur, sütlü aş derler” şeklindeki açıklaması ile kilise adının kökenini belirtmiştir. Dankoff (2004), sözcüğü ‘atnabur şekliyle ele alıp gatnabur olarak okunması gerektiğini belirtmiştir. Ermenice kökenli bu sözcüğün karşılığını “sütlü lapa” olarak vermiştir (s.78). Evliya Çelebi, Kilisenin adının sütlü aş olarak anılmasını ise öncesinde “zikri geçen Taşoluktan akan süttten bu kilisede sütlü aş piştiği” rivayetiyle açıklamaktadır.

Fener Kulesi

“Fener kulesinde hālā her gece fener yandığından Fener kulesi derler. Gece gelen gemilere ‘azīm işārāt ve beşārāt hayrātdır” (SN V, 66a).

Evliya Çelebi, geceleri gelen gemiler için kulede fener yanmasından dolayı Fener Kulesi olarak adlandırıldığını açıklar.

Hān-ı Nazarete

“Bu kāfiristānda Nazarete aña derler kim Hind ü Yemen ve Semerkand ve ‘Arab u ‘Acem’den gelen ve Āsitāne-i sa‘ādet tarafından ve Bosna vezīri ve Hersek paflası tarafından ve ʿl-hāşıl cemī‘i diyārlardan gelen tüccārları ve ehl-i hīdmetleri bu Nazarete hānına kondururlar kim belki tā‘ūnlu olup şehre girmeye ve niçe ahvāllerine vaqıf-ı esrār olmak için bu müsāfirhāneye қо[ndu]rup ba‘zı ādemler kırk gün oturup durur ve eḳalli on gün ve yedi gün ve üç gün elbette ve elbette oturtmaları muḳarrerdır. Ve bu Nazarete’de sākin olan müsāfirin üzre bir soltat ağası elli nefer kāfirleri ile dīdebān durur. Hattā bu Nazarete’de kırk gün oturmamış bir metā‘ı şehre getürmeli olsalar elbette ol metā‘ın bir ucuna ve yāhūd bir bir kenārına sirke sürüp nevbet bekleyen kefereler mezkūr metā‘ları şehre götürüp bey‘ ederler, ya‘nī zu‘m-ı bātıllarınca ol metā‘a sirke sürülmek ile řā‘ūn şehre ol metā‘ ile bile girmeye derler” (SN VI, 150b).

Evliya Çelebi, bu Nazarete Hanı’nda Hint, Yemen, Semerkand, Arap, Acem, Bosna taraflarından kısacası tüm diyardan gelen tüccarları, şehre girmeden önce vebalı olup

olmadıklarını anlamak için bazılarını 40 gün en azından 10 gün, 7 gün ya da 3 gün başlarında bekçi ile beklettiklerini aktarır. Bu handa 40 gün bekletilmeyen eşyayı şehre götürüp satmadan önce sirke sürdüklerini ancak eşyaya sirke sürmekle şehre veba girmeyeceği inançlarının yanlış olduğunu ekler.

Dankoff (2004), nazarete sözcüğü için “karantina” karşılığını vererek *The Lingua Franca in the Levant*’ta lazareta biçiminin yer aldığını vurgular (s.209). Kahane vd. (1958), başlangıçtan itibaren denizcilik ile ilişkilendirilen ve uluslararası bir terim haline gelen bu sözcüğün ilk lazaret olan Venedik’in Santa Maria di Nazareth adasında 15. Yüzyılda karantina istasyonu olarak kurulan bu yapıdan geldiğini belirtmiştir (s. 273).

Dankoff (2004), Evliya Çelebi’nin kullandığı nazarete sözcüğünün “denetim, kontrol, teftiş” anlamlarına gelen neżāret sözcüğü ile İtalyanca Nazareto yani Santa Maria di Nazareth’in halk arasındaki adı etkisinde olduğunu vurgulamaktadır (s. 210).

İstircan Köpek al‘ası

“Latin rallarından İstircan nām bir pehlivān keferenin köpekleriyçün binā olunmuş bir al‘a imiş” (SN V, 134a).

Evliya Çelebi, bu kalenin İstircan adlı Latin kralının köpekleri için yapılan bir kale olduğunu belirterek adlandırmanın kökenini açıklamıştır.

ızlar ammāmı

“Evvelā Yahyā Paşa’ya arīb Kızlar hammāmı, ekseriyyā ‘avratlar girdiğinden ızlar hammāmı derler, zīrā rehrāsta değıl, bir maħfī tarīk üzre hammāmıdır kim cümle avm-i nisvān-ı şāħib-‘ işyānlar bu hammāmā girirler” (SN V, 170b).

Evliya Çelebi, saklı bir yol üzerinde olan ve kadınların kullandığı bir hamam olması sebebiyle bu şekilde adlandırıldığını bildirir.

Kireç İskelesi

“Zīrā bu iskele, bostāncıbaşılara maḥşūş bir kireçhāne-i maḥşūldārdır kim İslāmbol’a cümle kirec bundan gelir. Bu maḥallin cümle dağları ve taşları kirec taşıdır” (SN V, 81a).

Evliya Çelebi, tüm dağları ve taşları kireç olan buradaki iskelenin bostancıbaşılara özel bir kireçhane olduğunu ve İstanbul’a tüm kirecin buradan gittiğini belirterek adlandırmanın kaynağını açıklamıştır.

Miskinler Tekyesi

“Cemī‘i cüzām ve kaba marazına mübtelā olanlar anda sākīnlerdir, ammā şulehā-yı ümmetden içlerinde ḥāl şāḥibi ādemler vardır” (SN V, 21b).

Miskin sözcüğünün, “âciz, zavallı, beceriksiz, hareketsiz” anlamlarının yanında “cüzam hastalığına tutulmuş olan” anlamı da mevcuttur (Devellioğlu, 2015, s. 759). Evliya Çelebi, bu tekkede cüzam ve kaba hastalığı olanların kaldığını belirtmiştir.

2.2.5. Unvan ve Lakaptan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, yapıların adlarının kökenine ilişkin bilgiler aktarırken bazı adların çeşitli unvanlardan hareketle meydana geldiğini belirterek açıklamalarda bulunmuştur.

Hakaniyye Kalesi

“Ba‘ dehū bu Sulṭāniyye’ye nazīre Rūmeli ṭarafında Sulṭān Meḥammed Ḥān-ı Rābi‘ bir sedd-i İskender-miṣāl bir ḳal‘a-i Van ḳaviyyü’l-bünyān bir sedd-i insān binā edüp ismine Ḥāḳāniyye dediler” (SN V, 91a).

Evliya Çelebi, Rumeli tarafında IV. Mehmed Han’ın sağlam Van Kalesi gibi sed yaptırdığını açıklayarak Hakaniye adlandırmasının kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Hünkār Kapusu

“Ve iki ḳapunuñ birine Hünkār ḳapusu derler, cānib-i ūimāle nāzırdır. Ebü’l-feth Meḥammed Ḥān bu ḳal‘a ḳapusundan döğmek ile Hünkār ḳapusu derler” (SN VI, 169a).

Evliya Çelebi, Fatih Mehmed Han’ın bu kapıyı kullanmasından dolayı kapının Hünkar Kapısı olarak adlandırıldığını belirtir.

Ḳal‘a-i Ahyolu

“Karadeniz kenārında bir körfez sāhilinde evvelki Batlīmūs Ḳral Mıgalo Mantıḳi derler anıñ vüzerālarından Ahpolı, ya‘ nī Ḳuş sevici vezir bināsıdır. Ahpolı’dan ğalaṭ Ahyolu derler” (SN V, 28a).

Dankoff (2004), ahpolı sözcüğünün karşılığını “kuşsever” olarak vermiştir ve ahyuli biçiminin köken yakıştırma olduğunu belirtmektedir (s.71). Nişanyan (2024), Yunanca πούλι puli sözcüğünün karşılığı olarak “kuş, piliç” anlamlarını vermiştir.

al‘ a-i Sul‘āniyye

“aā ki bu al‘ a-i Sul‘āniyye ilhām-ı Rabbānī ile binā olunup Vālide Sul‘ān bināsı olduğundan nāmına Sul‘āniyye odular” (SN V, 91a).

Evliya elebi, gerekten de Valide Sultan tarafından yaptırıldığı iin kaleye Sultaniyye adı verildiğini belirtmiştir.

Paşa Sarāyı

“Geri bu sarāy Murād Paşa ‘ amār etdiği vardır” (SN VI, 81a).

Evliya elebi, sarayı Murat Paşa’nın yaptırdığını belirterek Paşa adının kaynağını aıklamıştır.

Sul‘ān ammāmı

“aā ki ammām-ı sul‘āndır” (SN V, 22b).

Evliya elebi, hamamın adlandırmasının gerekten sultanların kullandığı hamam olmasından kaynaklandığını belirtir.

2.2.6. Boy, Aile, Ulus, Topluluk Adından Hareketle Oluşturulan Kken Aıklamaları

Evliya Çelebi'nin aktardığı yapı adı örneğinde kalenin adlandırılmasında bir ulus adı kullanıldığı görülmektedir.

Ḳal‘ a-i Çerkezi

“İbtidā’ bānisi Tatar’dan firār etme Çerkez nām bir mürted bināsı olmağile Çerkez-kirmān derler. Ḳavm-i Rus Çerkezi kirmān derler” (SN V, 47b).

Evliya Çelebi, yapıcısının Çerkez adında bir mürted olması nedeniyle Çerkez kirman dendiğini Rusların ise Çerkezi kirman olarak adlandırdığını belirtir.

Günümüzde Çerkassi olan ve Ukrayna sınırları içerisinde bulunan şehir için Kubijovyč (1984), şehrin adının kökeni ile ilgili Kazak nüfusun çoğunlukta olduğu Çerkassi kasabasından geldiği ya da Kafkas Çerkes halklarının adından geldiği yönünde iki teori olduğunu vurgulamıştır.

2.2.7. Çevrede Bulunan Coğrafi Şekillerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname’de yer verilen çeşitli yapıların adlandırılmasında yapının çevresinde yer alan bazı ılıcalar, madenler, nehirler ve çeşitli su kaynakları gibi coğrafi unsurlar kaynaklık etmiştir.

Binā-yı Bana

“Lisān-ı Sırfça “bana”, ılıca demektir, ya‘ nī İlica Ḳal‘ ası derler” (SN VI, 58a).

“Bu diyārda Boşnak lisānıyla banya ve bana derler. Cümle iki ‘aded germāb-ı yed-i Ḳudretdir” (SN VI, 58b).

Evliya Çelebi, Sırpça bana sözcüğünün ılıca anlamına geldiğini, Boşnakçada ise banya ve bana şekillerinin kullanıldığını belirtir. Bölgede iki adet kudret ılıcası bulunduğunu aktararak adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Ḳal‘ a-i Ḳılburun

“Buna Ḳılburun Ḳal‘ası denmesinin ‘aşlı oldur kim bu Ḳal‘anıḡ lodos cānibi Ḳaradeniz’dir ve poyraz cānibi Özü suyudur. Bu ikisi mābeyninde Ḳıl gibi bir incecik Ḳumsal on iki sā‘at uzun dil gibi tā şarḳdan ġarba gelince bu ince burunuḡ ġarbī ucunda bir Ḳal‘acıḡ olduġun-dan Ḳılburun derler ve eyle dil gibi bir Ḳılburun’dur kim her bār Ḳaradeniz fırtınası ince burnu atlayup nehr-i Özü’ye Özü daḡı ġāhice Ḳaradeniz’e atlar bir ince Ḳıl gibi burun nihāyetinde olmaġile Ḳılburun derler” (SN V, 5a).

Evliya Çelebi, kalenin lodos tarafı ile poyraz tarafı arasında kıl gibi incecik bir kumsal bulunduğunu ve bu burnun ucunda olan kalenin bu nedenle Kılburun olarak adlandırıldığını açıklar.

Ḳal‘ a-i Ma‘den

“Daġlarında gümüş ma‘deni olmaġile Ma‘den Ḳal‘ası derler” (SN VI, 132b).

Evliya Çelebi, bölgedeki daġlarda gümüş madeninin olmasından dolayı Maden Kalesi olarak adlandırıldığını aktarır.

Ḳal‘ a-i Ḳapusna-i Dolin-ābād

“Nehr-i Doline kenārında vāki‘ olmaḡ ile Ḳavm-i Aşfar bu Ḳal‘aya Doline derler. İbtidā bānisi (---) (---) lisān-ı Lehce Ḳapusna (---) derler” (SN V, 48a).

Evliya Çelebi, Doline Nehri kenarında bulunduğu için Asfar kavminin bu kaleyi Doline olarak adlandırdıklarını, Leh dilinde ise Kapusna dendiğini belirtir ancak Kapusna sözcüğünün karşılığı metinde eksiktir.

Ḳal' a-i Sirebreniçse

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim lisân-ı Latin ve Sırf ve Bulgar ve Hırvad'da “serebne” gümüşe derler. Bu kal'a dağlarında gümüş ma'deni olmak ile bu kal'aya Serebreniçse derler” (SN V, 127b).

Evliya Çelebi, Latin, Sırp, Bulgar ve Hırvat dillerinde serebne sözcüğünün “gümüş” anlamına geldiğini ve bu bölgenin dağlarında gümüş madenini bol olmasından dolayı kaleye Serebreniçse adının verildiğini aktarır.

Ḳal' a-i Vulkovar

“Lisân-ı Ungur[us]ca Vulko nâm bir su bu Ḳal' a dibinden cereyân etmek ile ol isim ile müsemmâ bir Ḳal' a-i ra' nâcıkdır” (SN VI, 60b).

Ungurus dilinde Vulko olarak anılan su kaynağının bu kalenin dibinden aktığını belirten Evliya Çelebi, kalenin bu suyun adından geldiğini açıklar.

Dankoff (2004) ise Macarca vár sözcüğünün “kale” anlamına geldiğini belirtir (s. 273).

2.2.8. Çevrede Bulunan Başka Yapılardan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, çeşitli yapı adlarının kökenine ilişkin açıklamalarda bulunurken yapıların

çevresinde yer alan köprü, kale, çeşme, saray, han gibi diğer yapılardan hareketle oluşturulan adlandırmalara yer vermiştir.

Âhür Kapusu

“Ve daği Âhür kapusu denmeğe bā’ iş ü bādī oldur kim kaçan Süleymān Hān ‘aleyhi’r-raḥmetü ve’l-ğufrān bu Budin üzre ‘azîmet etdikde Lağoş Kral istimā’ etdikde cemī’i küffārı başına üşürüp qal’ a-mişāl bir iştabl-ı Anter-mişāl bir âhür etdirüp Süleymān Hān gelüp ceng [ü] cidāl etdikden sonra ‘Āl-i ‘Osmān ‘askerin münhezim edüp atlarını bu âhūra komağ için bu varoş-ı kebîr içre bir âhū[r] inşā etdirmiş kim iki biñ at alır bir kârbānsarāydır kim içinde silāhşorlar cirid oynarlar. Hālā Budin vüzerālarının atları durur bir ‘azîm iştabldır. Hikmet-i Hūdā El-abdü yüdebbiru vallāhu yuqaddır, çünkü Süleymān Hān kat’-ı menāzil ve tayy-ı merāhil ederek deryā-mişāl ‘askeriyle Mihaç şahrāsına gelüp Lağoş Kral ile neberd-i ‘azîm edüp Lağoş Kral’ın yedi kerre yüz biñ leşkerin kırup Lağoş Kral daği ol meydān-ı ma’rekede daği bir batlakda ğarq olup başı ārāyiş-i nîze olduğda Süleymān Hān Lağoş Kral’ın cümle atlarını alup qal’a-i Budin’i feth edüp kralın atlarıyla Süleymān Hān’ın atlarına bu âhür müyesser oldu, ‘aceb hikmet-i Hūdā’dır. El-sine-i nāsda darb-ı meşeldir kim “Evdeki hisāb bāzāra uymaz” derler. Kral-ı dāll-i bed-fi’āl bu âhūru yapup Süleymān Hān’ı bozup atların bu âhūra bağlaya, bu kerre kendüsi bozulup mürd olup kendü atlarına ve Süleymān Hān atlarına yine naşb oldu. Kār-ı esrār-ı Hūdā’dır kim bu kār-ı bu’l-acebe aşlā aql-ı benī Ādem ermez. Bu âhür sebebiyle Budin’in bu mahalline Âhür kapusu derler” (SN VI, 85b).

Evliya Çelebi’nin aktardığı rivayete göre Lagoş Kral, Süleyman Han’ın Budin’e doğru yola çıktığını öğrenmesiyle Osmanlıyı yenince esir olan atları koyabilmek için içerisine iki bin at alabilecek kale gibi büyük bir ahır yaptırır. Ancak Süleyman Han Mihaç Sahrası’na gelip Lagoş Kral ile savaşarak mağlup ettiğinde Budin Kalesi’ni fethedip Lagoş Kral’ın atları ile beraber kendi atları için bu ahırını kullanır. Bu olayı aktaran Evliya Çelebi, ahır sebebiyle bu yere Ahır Kapısı dendiğini belirtir.

Hişār-ı Köprülü

“Be-dest-i Timurtaş Paşa feth edüp bu nehr-i Vardar üzre bir cisr-i qavī inşā etmeğile bu şehir ol cisir ismiyle müsemma olup şehir-i Köprülü derler” (SN V, 175b).

Timurtaş Paşa eliyle fethedilip Vardar Nehri üzerine köprü inşa edildiğini belirten Evliya Çelebi, bu sebeple şehrin Köprülü adıyla anıldığını belirtir.

Ḳal‘a-i Ḳara Kilise

“Sene 726 tārīhinde Bursa fetḥinden muḳaddem bu ḳal‘ayı ‘Oṣmān Ḥān-ı Evvel Rūm keferesi elinden fetḥ etdi, be-dest-i Ḳaramürsel Beḡ Fetḥ ederken ‘usret çekilüp ba‘de’l-fetḥ ḳal‘a cā-be-cā münhedim edüp, ḥālā eṣer-i bināları zāhir ve bāhirdir, ammā leb-i deryāda olmaḳ ile bir sa‘b ḥiṣār-ı metīn imiş. Ḥālā içinde Rūm kefereleri sākindir. Zamān-ı ḳadīmde Aya Niko nām bir deyr-i azīmi olmaḡile ḥālā Ḳara Kilise derler” (SN V, 83b).

726 senesinde Osman Han’ın bu kaleyi Kara Mürsel Bey eliyle Rumlardan aldığını belirten Evliya Çelebi, kalenin içerisinde hâlâ Rumların olduğunu ve içerisinde Aya Niko adlı büyük bir kilise bulunduğunu belirterek bu nedenle kalenin Kara Kilise olarak anıldığını aktarır.

Sarāy Cāmi‘

“Zīrā Paşa sarāyına ḳarīb olmaḡile Sarāy cāmi‘i derler” (SN VI, 83a).

Evliya Çelebi, caminin Paşa Sarayı’na yakın olmasından dolayı bu adla anıldığını açıklar.

Saray Ḳapusu

“Andan yine bu orta ḥiṣārın Sarāy ḳapusudur kim cümle erbāb-ı dīvān bu ḳapudan girüp Paşa sarāyına giderler. Sarāya ḳarīb olmaḡile Sarāy ḳapusu derler” (SN VI, 80b).

Evliya Çelebi, bütün divan erbabının bu kapıyı kullanarak Paşa Sarayı’na gittiğini belirterek saraya yakın olması sebebiyle Saray Kapısı olarak anıldığını ekler.

2.2.9. Yerin Yapısından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi'nin ele aldığı örnekte yapının bulunduğu yerin yapısından yola çıkarak adlandırma için açıklamada bulunmuştur.

Ḳal' a-i Yayıçse

“Zamīn-ı kadīmde āsar-ı bināsı var imiş, ammā niçe yüz yıldan berü bānisi nāma'lūm olup 'Āl-i 'Osmāniyān'dan Ġāzī Ḥudāvendigār tā Bosna serḥadlerini ve Belğrad serḥadlerin nehb u ġāret etdiğın Engür Ḳralı Murād Ḥjān'ın zuhūr-ı tūlū' un istimā' edüp bu zemīne sene (---) tārīhinde bir Ḳal' a-i 'ibret-nümā-yı ḥıšn-ı ḥaşīn ve sedd-i metīn inşā edüp ismine Yayıçse Ḳal' ası deyü nām ḳor. Lisā[n]-ı Latince Yayıçse yumurtaya derler. Ḥaḳīkatü'l-ḥāl Ḳal' ası bir yumurta gibi yalçın bir ḳaya üzre şekl-i müşelleş bir Ḳal' a-yı bālā-yı vācibü's-seydir” (SN V, 151a).

“Ḳal' ası evc-i semāya münḳalib olmuş yumurta gibi bir ḳaya üzre şekl-i müşelleş ve kārğir seng-i trāş bir sūr-ı savaştır kim ḳara cānibi iki ḳat vāsi' ve āriş ve 'ālī Ḳal' a-i bālādır” (SN V, 151a).

Evliya Çelebi, kalenin adlandırılmasına dair olan hikâyeyi şu şekilde aktarır: Engür Kralı'nın Gazi Hüdavendigâr'ın yola çıkıp Bosna ve Belgrad serhadlerini yağma ettiğini duyunca sağlam bir kale yaptırarak Yayıçse adını koyar. Evliya Çelebi, yayıçse sözcüğünün Latince “yumurta” anlamına geldiğini ve kalenin gerçekten de yumurta gibi yalçın bir kayanın üzerinde üçgen şekilli bir yapısı olduğunu aktarır.

Dankoff (2004), Evliya Çelebi'nin kullandığı yayıçse sözcüğü ile Güney Slavca olan yaytse sözcüğünü kastettiğini belirtir (s. 279).

2.2.10. Çevredeki Hayvan Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yapıların çevresinde bulunan hayvanlardan hareketle yapılan köken açıklamalarına örnek olarak Dâr-ı Hût'u gösterilebilir.

Dâr-ı Hût

“Ġāyet lezīz hūtları olduğundan niçe müverrihān-ı Rūm-ı ān merzbūm bu al'aya “Dâr-ı hūt” deyü tesmiye etdiler” (SN VI, 36b).

Evliya Çelebi, bölgede lezzetli balıkların olmasından dolayı Rum tarihçilerin Dâr-ı Hût olarak adlandırdıklarını belirtir.

Arapça olan hūt sözcüğü “büyük balık” (Develliođlu, 2015, s. 442), yine Arapça dâr sözcüğü ise “ev, yer, yurt” (Develliođlu, 2015, s. 186) anlamlarını taşımaktadır.

2.2.11. Yapının Bulunduğu Konumdan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, yapının bulunduğu konumun özelliğinden yola çıkarak köken açıklamalarında bulunmuştur.

al' a-i Sīn

“Lisān-ı Latince ( ) ( ) Sīn derler, ammā lisān-ı ( ) Sīn mezāra derler. Haā ki bir mezār gibi oyulmuş bir ayalı dađ arasında Őekl-i muammesden tūlānīce ve arābca al' adır” (SN V, 137b).

Evliya Çelebi, sin sözcüğünün mezar anlamını taşıdığını belirtse de bu sözcüğün hangi dilde olduğuna dair açıklama yapacağı kısımlar metinde tamamlanmamıştır. Ancak

Evliya Çelebi, kalenin konumunun mezar gibi oyulmuş dağ arasında bulunduğunu belirterek adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Dankoff (2004), sin sözcüğünü ağızlarda kullanılan eskicil bir sözcük olarak değerlendirmiştir (s. 243). Kamus-ı Türkî’de sin sözcüğü için “çukur, delik, kabir” anlamları (2019, s. 1090); Tarama Sözlüğü’nde de yine sin sözcüğü için “mezar, kabir, merkat” anlamları verilmiştir (1995, s. 3470).

Orta Cāmi‘

“Ve cānib-i erba‘ ası tarīk-i ām olup şehrin tā ‘aynū’l-fiā‘ linde olmak ile Orta cāmi‘ nāmıyla meşhūr kiremit örtülü ve bir mināreli cāmi‘-i müferriḥdir” (SN VI, 83a).

Caminin dört tarafının da cadde olması ve şehrin tam göbeğinde olmasından dolayı Orta Cami olarak anıldığı belirtilmiştir.

Seget Kāpusu

“Cānib-i şarḫda Seḡitvar tarafına nāzır olduğundan Seget kāpusu derler” (SN VI, 181a).

Evliya Çelebi, bu kapının Sigetvar tarafına bakmasından hareketle Seget Kapısı olarak adlandırıldığını belirtir.

2.2.12. Bitki Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname’deki bazı yapı adlarının köken açıklamalarında bitki adları kaynaklık etmiştir.

al' a-i oprivnie

“Lisn-ı Hırvata ısırgan demektir” (SN VI, 185b).

Evliya elebi koprivnie szcgnn Hırvatada ısırgan anlamına geldiğini belirtir.

Dankoff (2004), Evliya elebi'nin koprivnie olarak belirttiği szcgn Hırvata “ısırgan otu” anlamına gelen kopriva szcg olduğunu vurgulamıştır (s. 180).

2.2.13. Nesne Adlarından Hareketle Oluşturulan Kken Aıklamaları

Evliya elebi, yapı adlarının kkenine ilişkin aıklamalar yaparken nesne adlarına dayanarak oluşturulmuştur.

al' a-i Kyvar

“Lisn-ı Macar'da “taş al' a” demektir” (SN VI, 8a).

Evliya elebi, Macar dilinde taş kale anlamına geldiğini belirtir.

Dankoff (2004), Evliya elebi'nin bu aıklama ile Macarca “taş” anlamına gelen k szcg ile “kale” anlamına gelen vr szcklerinin birleşimi ile meydana gelen kvr adını kastettiğini belirtir (s. 184). Evliya elebi, szcklerin anlamlarına uygun bir kken aıklamasında bulunmuştur.

2.2.14. Kavram Adlarından Hareketle Oluşturulan Kken Aıklamaları

Evliya elebi, yapı adı iin aktardığı kken aıklamasını kavram adına dayandırmıştır.

Ḳal‘ a-i Lipova

“Sebeb-i tesmiyesi lisān-ı Sırf ve Latince Lipo güzele dirler, ya‘nī Güzel Ḳal‘ a demektir, ammā bānisi Erdel keferelerinden Ban Yejder bināsıdır kim ḡāyet ‘atık Ḳal‘ adır” (SN V, 120a).

Evliya Çelebi Lipo adının Sırpça ve Latince “güzel” anlamına geldiğini belirtir ve kale adını “güzel kale” karşılığını vererek açıklar.

Dankoff (2004), adın lipo ve lipa şekillerine yer vererek “güzel” karşılığını gösterir ve Evliya Çelebi’nin bu açıklama ile kastettiği sözcüğün Sırpça-Hırvatça olan lijep sözcüğü olduğunu vurgular (s.191).

2.3. KİŞİ ADLARI

Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerlerde türbesini gördüğü, yaptırdığı bir hayratını gördüğü, bir yapının adlandırılmasında rol oynayan ya da döneminde tanıdığı kişilerin adlarına ilişkin köken açıklamalarında bulunmuştur.

2.3.1. Kişinin Sahip Olduğu Eşyalardan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, kişi adlarına ilişkin köken açıklamalarını kişinin sahip olduğu eşyadan hareketle aktarmıştır.

Ḳozlu Baba

“Otuz üç dāne kozdan bir tesbīhi var imiş. Dā’imā boynunda taşımış. Anıñçün Kozlu Baba derler” (SN V, 15b).

Evliya Çelebi, Kozlu Baba isminin kendisinin taşıdığı otuz üç adet kozdan yapılan bir tespihten geldiğini belirtir. Koz sözcüğü, sözlükte “ceviz” anlamına karşılık gelmektedir. (Kamus-ı Türkî, 2019, s.679).

2.3.2. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, kişi adlarını aktarırken kişinin o adı almasında rol oynayan olayları, menkıbeleri aktarmıştır.

Baba Miftāh

“Bu sultānın niçe yüz menākıbı vardır. Cümleden biri Süleymān Hān dārū’s-saltānati’l-‘aliyyelerinde hāb-ālūd iken bu Baba Miftāh Süleymān Hān’a, “Al bu miftāhları kalk Budin’e gidelim. Bu miftāhlarla Budin çapusun açalım” dedikde hemān Süleymān Hān hābdan bīdār olunca ol nişfu’l-leylde Hāsoda’ya ins ü cin ve perī giremez iken görse kim cāmekānı bābında bir dervīş-i dilrīş durup eydir: “Al Süleymān’ım Budin’in miftāhların” deyüp kırk ‘aded miftāhı Süleymān Hān’ın eline verüp sarāy içinde gā’ib olur. Hemān Süleymān Hān ale’s-şabāh tuğları Dāvūdpaşa şahrāsına çıkarup atf-ı inān-ı ihtiyārın Budin’e doğru çevirü[p] kat’-ı menāzil ederek Budin’e gelüp hāmd-i Hudā fetḥ etdikde Süleymān Hān cümle miftāhları Budin’in her çapusuna münāsib bulduğda derhāl Baba Miftāh huzūr-ı Süleymān şāh’a gelüp, “Āferim çapucu baba gāzān mübārek olsun” deyüp huzūr-ı pādişāhīde rūḥ teslim edüp bu maḥalle defn edüp ismi Baba şa’bān iken künyesine “Baba Miftāh” deyü nām verdiler” (SN VI, 86a).

Evliya Çelebi, Baba Miftah adlı kişiye ait yüzlerce menkıbe olduğunu belirterek adının kaynağı ile ilgili olan şu hikâyeyi aktarır: Süleyman Han uyurken rüyasında Baba Miftah “Al bu anahtarları kalk Budin’e gidelim, bu anahtarlarla Budin’in kapısını açalım” der. Uykusundan uyanan Süleyman Han has odada bir derviş görür, derviş ona “Al Süleyman’ım Budin’in anahtarları” diyerek kırk adet anahtarı verip kaybolur. Ertesi

Sabah Budin'e doğru yola çıkar ve nihayetinde Budin'i fetheder. Anahtarların Budin'in tüm kapılarına uyduğunu fark eden Süleyman Han'ın huzuruna Baba Miftah gelerek "Aferin kapıcı baba, gazan mübarek olsun" der ve ruhunu teslim eder. İsmi ise Baba Şaban iken Baba Miftah olur.

Arapça miftah sözcüğü "anahtar" anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2015, s. 749).

Melek Aḥmed Paşa

"Ammā Melek Aḥmed Paşa aslında Abaza değildir. İslāmbol'da Topḥāne şehrinde vücūda gelüp anası ve babası Abaza cinsinden olmak ile Melek'i peder [ü] māderi altı yaşında sūd anasıyla Abaza kavmi mu'tādı üzre Abaza vilāyetinde ( ) nām aşirete gönderüp anda on dört yaşına bāliḡ olduğda bu ḥaḳīrin vālidesi halāsı kızı olmaḡile der-i devlete Melek gelüp bizim vālidemizle Melek'i Sulṭān Aḥmed'e hedāyā verdiklerinde Aḥmed Ḥān Melek'i gördükde, "Allāhu a'lem şu oḡlan melektir" der. Bu Melek'i Kızlar Aḡası Büyük Muṣṭafā Aḡa'ya, vāli-demizi pederimiz Serzergerān-ı Dergāh-ı 'ālī Dervīş Meḥemmed Zillī Aḡa'ya ihsān edüp, andan bu ḥaḳīr vücūda gelüp Melek ile ḳarābetimizin aṣlı odur ve "Melek" laḳabı Aḥmed Ḥān'ın nutḳ-ı dūrer-bārlarıyla olmuştur" (SN V, 51b).

Evliya Çelebi, Melek Ahmed Paşa'nın adının kökeni ile ilgili olarak şu hikayeyi aktarır: İstanbul'da doğan Melek Ahmed Paşa aslında Abaza değil, annesi ve babası Abaza'dır. Melek Ahmed Paşa altı yaşına geldiğinde Abaza geleneklerine riayet ederek Abaza vilayetinde bir aşirete gönderirler. On dört yaşına geldiğinde ise Melek Ahmed Paşa'nın halasının kızı yani Evliya Çelebi'nin annesi ile birlikte Sultan Ahmed'e hediye olarak verirler. Sultan Ahmed, Melek Ahmed Paşa'yı görünce "Allah bilir şu oḡlan melektir" demesiyle Melek Ahmed Paşa'nın Melek lakabı ortaya çıkmış olur.

Pāmaşlūb Defterdārzāde Muṣṭafa Paşa

"Yine kul māh-ı Ramazān'da bir dipi ve boran ḳar yağarken ḳul ḡulū edüp Murād Ḥān'dan Muṣāhib Mūṣā Çelebi'yi isteyüp Receb Paşa sarāyında ḳul ḥançer üşürüp şehid etdiler ve na'sını sarāydan aṣaḡı Atmeydānı'na atdılar. Mevtine tāriḥ: Mūṣā'ya cemāliyle tecelli ḳıla Bārī. Sene 1041. Cümle ḳul yine ḡulū etmeden ferāḡat etmeyüp "Bu Mūṣā'nın himāyesinde olan Yeniçeri Aḡası Hasan Ḥalīfe'yi ve Defterdār Muṣṭafā Paşa'yı isteriz" dediler. Âhir-i kār Ḥasan Halīfe'yi bulup

tîğ-i cellâd-ı şâhî ile kellesin teninden cıdâ, serini ber-cıdâ edüp Atmeydâni'na bıraktılar. Ve Defterdâr Muştafâ Paşa'yı daği pinhân olduğu künc-i vağdetde bir hizmetkâr ta'rifî sebebiyle bulunup Atmeydâni'nda anı daği fermân-ı pâdişâhiyle katl olunup na'sını kûl haşerâtı sinirinden çınar ağacına asdılar. Anıñıñün pâ-maşlûb Defterdâr Muştafâ Paşa derler” (SN V, 17b).

Pamaslûb ismindeki Farsça “ayak” (Devellioğlu, 2015, s.997) anlamına gelen pâ sözcüğu ile Arapça “asılmış, asılarak öldürölmüş” (Devellioğlu, 2015, s.674) anlamlarına gelen maslûb sözcüklerinin birleşimiyle oluşmuştur.

Bu ismin hikayesini Evliya Çelebi şu şekilde aktarmaktadır: Halk, Ramazan ayında ayaklanıp Musa Çelebi'yi şehit ettikten sonra Defterdar Mustafa Paşa'yı da öldürür fakat öfkesini alamayan halk Defterdar Mustafa Paşa'nın cansız vücudunu çınar ağacına asar. Evliya Çelebi, paşanın adının “ayaktan asılan” anlamına gelen Pamaslub ismiyle anıldığını belirtmiştir.

Yıldırım Bayezid Han

“Netîce-i kelâm ol sene Boğdan küffârı yedi kerre isyân edüp bir senede yedi kerre Bâyezîd Hân yetişüp fetğ [ü] fütûğlar etdiğiyçün Emîr Sulţân hazretleri Bâyezîd Hân'a “Yıldırım Hânım” deyü lağab etdi” (SN V, 105a).

Evliya Çelebi, Boğdan kâfirlerinin senede yedi defa isyan edip her seferinde de Bayezid Han'ın isyana yetişerek fetihler gerçekleştirdiği için Emir Sultan Hazretlerinin Bayezid Han'a “Yıldırım Han'ım” diyerek lakap verdiğini belirtmiştir.

2.3.3. Kişinin Sahip Olduğu Özelliklerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname’de kişi adlarının kökenine ilişkin bilgi verilirken kişinin sahip olduğu daimî çıkardığı ses, fiziksel özelliği, dış görünümü gibi özelliklere değinilmiştir.

Gıjgıj Dede

“Kaçan kim celâl şıfat olduklarında ejderha gibi gıjıldadığından Gıjgıj Dede derlermiş” (SN V, 21b).

Dankoff (2004), Gıjlamak sözcüğünün anlamını “gürültüyle akmak, ses çıkararak aşağı doğru kaymak” olarak aktarmıştır (s. 137). Tarama Sözlüğü’nde (1995) ise gıjlamak sözcüğü için “keskin, sert sesler çıkararak saldırmak” karşılığı verilmiştir (s. 1692). Evliya Çelebi, bu kişinin öfkelenendiğinde ejderha gibi ses çıkarmasından yola çıkılarak bu adla anıldığını ifade etmiştir.

Mâlik Eşter

“Mâlik Eşter, gözü yırtlaz olana derler. Mâlik ezder galatdır. Şaħîh luğati eşterdir” (SN V, 34b).

Evliya Çelebi, Malik Eşter isminin “gözü yırtık olan” anlamına geldiğini belirterek Mâlik Ezder kullanımının yanlış olduğunu vurgular.

Özaydın (1995), bu adlandırmanın kaynağını Eşter’in Yermük Savaşında bir gözünü kaybetmesinden dolayı “göz kapakları ters çevrilmiş” anlamına gelen eşter lakabına sahip olduğunu açıklar (s. 486).

Paçavra Kağı

“Ve bir hâkim daği şer‘-i Resûl-i mübîn tarafından üç yüz akçe pāyesiyle bir kağı zâlim hâkim idi kim “Paçavra Kağı” derler. ‘Azîm mashariyyât menâkıbı vardır” (SN V, 30b).

“Bu Varna şehrinde fuzelâyi‘d-dehrden bir muta‘ aşşib kağı var idi. Efvâh-ı nâsda lağabına” Paçavra Kağı” derlerdi, ammâ ol kadar zemmâm u nemmâm ve faşşâl u dehhâl u kıddâh idi kim lisân-ı sinâniğdan bir ferd-i âferîde hâlâş olamazdı, ammâ el-ğudretülillâh bir turfe ve ucbe-lika ve bed çehre-i gül beyâbânî idi kim enf-i ankâ-yı Semerkandîsi haķîkatü‘l-hâl bilâ-cidâl yarım akçe tahtası kadar burnu var idi. Hattâ görenler “Minkârîzâde‘nin zâdesidir” derlerdi. Hattâ ol mertebe minkâr-ı koğnus-ı la‘lgünü ol kadar büyük ve uzun idi kim ğazab-âlüd olup hışıldasa Tatar bârgiri gibi burnu kışır kışır öterdi, ammâ ğâyet muşallî idi. Evkât-ı hamsesin terk etmeyüp ibâdetine meşğül idi, ammâ burnunun büyüklüğünden Cenâb-ı Bârî‘ye secde için ser ber-zemîn etdikde alnı yere değmeyince secdesi şağiğ olmazdı” (SN V, 30b).

Evliya Çelebi, büyük soytarlık hikâyeleri vardır diye belirttiği ve halk arasında Paçavra Kadı lakabı ile anılan Varna şehrinin kadısı için kötüleyici, hileci, fitne-fesatçı ve yağcı diyerek dilinin kılıcından kimsenin kurtulmadığını belirtmiştir. Bu kadının yüzünün çirkin ve acayip olduğunu, Semerkand ankası gibi burnu olduğunu ve hatta görenlerin Minkarizade‘nin oğlu dediğini aktaran Evliya Çelebi, kırmızı koknus diyerek tasvir ettiği burun için öfkelendiğinde Tatar beygiri gibi öttüğünü aktarmıştır. Beş vakit namaz kıldığını ancak burnunun büyüklüğü sebebiyle alnının secdeye değmediğini ve bu nedenle secdesinin geçerli olmadığını da eklemiştir.

2.3.4. Unvan ve Lakaptan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, kişiye ait unvan ve lakaplara dayanarak kişi adlarının köken açıklamalarını yapmıştır.

Ece Ya‘ kûb

“Bu şağibü‘l-hayrâta Ece Ya‘ kûb denmesinin aşlı kavm-i Germiyânî arasında lafz-ı “ece” ka-rındaşa derler. Bunlar Kütâhiyye‘de rağm-i mâderden müştak oldukları

maħalde Orhān Ğāzī ibn ‘Oṣmān Ğāzī ol maħalde aħa raħminden {Kütāhiyye’de} müṣtaħ olup Ece Ya‘ķūb ile sūd emiṣūp rıdā‘en sūd ķarındaṣ olduklarından Ece Ya‘ ķūb derler” (SN V, 89b).

Evliya Ćelebi, Ece Yakup’un adındaki ece ifadesinin Germiyan kavimleri arasında “kardeṣ” anlamında kullanıldığını ve bu adlandırmanın nedeninin ise Orhan Gazi ile Ece Yakup’un sūt kardeṣi olduğunu belirtmiṣtir.

Dankoff (2004), ece sözcüğünün karṣılığı olarak “erkek kardeṣ” anlamını göstermiṣtir (s.124). Dīvānu Lugāti’t-Türk’te ise “büyük kız kardeṣ, eke” anlamı ile birlikte eĉe sözcüğüne yer verilmiṣtir. Sevortyan (2021) sözcüğün “ağabey, büyük erkek yakın akraba” anlamlarına yer vererek Eski Türkĉe eĉi sözcüğüne dayandırmıṣtır (s. 493). Eren (2020) ise sözcüğün Orta Türkĉedeki eĉe Şekli ile “büyük kız kardeṣ”; eĉi Şekline “yaṣlı kadın” anlamlarıyla beraber yer verir (s. 158).

Hısım Hüsrev Paṣa

“Sulṫān Bāyezīd-i Velī’nin duħter-i pākīze-aħterinden müṣtaħ olmağıle Hısım Hüsrev Paṣa derler” (SN V, 156b).

Evliya Ćelebi, Hüsrev Paṣa’nın Sultan Bayezid Veli’nin kızlarından birinin çoğıu olması sebebiyle hısım adıyla anıldığını belirtir.

Hısım sözcüğü Kamus-ı Türkî’de “Akraba ve müte‘allikattan olan” anlamı ile verilmiṣtir (2019, s. 461).

Seydī Aħmed Paṣa

“Eyle üstād-ı ķāmil cündī silāħşör olup kırķ adım yerde üç silāħ icrā edüp niṣān urup Mısır cündīlerinin fetālarına Seydī derler” (SN V, 187a).

“Mısır’da neşv [ü] nemā bulduğundan Seydî derler, ammā seyyid değildir” (SN V, 187a).

Seydi Ahmed Paşa’nın Seydi lakabının usta silahşor olması sebebiyle Mısır askerlerinin yiğitlerine verilen Seydi isminden geldiğini aktaran Evliya Çelebi, Mısır’da yetiştiği için seydi olduğunu ancak seyyid yani peygamber soyundan olmadığını eklemiştir.

Dankoff (2004), seydi sözcüğü için Mısır’da kahramanlara ve savaşçılara verilen bir unvan olduğunu belirtir (s. 241).

2.4. COĞRAFİ ŞEKİL ADLARI

Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerlerdeki ova, mağara, nehir, tepe, pınar gibi coğrafi şekil adlarına ilişkin köken açıklamalarında bulunmuştur.

2.4.1. Sahip Olduğu Özelliklerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Coğrafi adların açıklanmasında unsura ait özelliklerden hareketle kökenlerine dair bilgi verilmiştir.

Açık Ilıca

“Boşnaklar Üstü Açık ılıca derler. Cemî’i kırallar bu ılıca üzre kubbâblar ve tâğ-ı Kısralar yapup tamâm olunca hemân yere geçer. Ol ecilden hâlâ küşâde bir ılıcadır” (SN VI, 85a).

Boşnakların Üstü Açık olarak adlandırdıkları bu ılıcanın, bütün kralların bu ılıcanın üzerine kemerler kubbeler yaptırca da hemen yıkıldığını belirten Evliya Çelebi, bu nedenle üzerinin hâlâ açık olduğunu aktarır.

Buḥayre-i Faḥte

“Ve cemī‘-i eyyām-ı ŧitāda cümle ḳaz ve ördek bu buḥayrede ḳıŧlayup cemī‘ i Malazcird sancağı ahālisi bu ḳazlardan ŧayd edüp kifāf edindiklerinden ḳaz gölü derler” (SN V, 16a).

Evliya Çelebi, “bütün kış boyunca tüm kaz ve ördeklerin bu gölde kışlaması” nedeniyle bölge halkının buradaki kazları avladıklarını ve gölün isimlendirmesinin bu olaya dayandığını belirtir. Faḥte sözcüğü ise Farsça “üveyik kuşu” (Devellioğlu, 2015, s.284) anlamına gelmektedir.

Eğer Ḳayası

“ŧehrin {ğarḑı} ḥavālesinde eğer-miŧāl bir çatal ḳayadır. Ba‘ zı ŧehir zurefāları Uc ibn Anūḳ bu ḳaya üzre binermiş, derler. Ḥaḳḳā ki eğer gibidir” (SN V, 24a).

Evliya Çelebi, kayanın “eyer gibi çatal kaya” olduğunu belirtip, kayanın adının ŧeklinden geldiğini ifade etmiştir.

Germāb-ı Yeŧil Direkli

“Bir yeŧil direği olmakla Yeŧil {Direkli ılıcası derler}” (SN VI, 85a).

Evliya Çelebi, yeŧil direği olmasından dolayı bu ŧekilde adlandırıldığını belirtir.

Kūh-1 Şüreyyā

“İmdi, bu kūh-1 bülendi bu zemīnde gördüm ki evc-i āsumāna ser çekmiş bir ser-bülend-misāl kūh-1 Demāvend bir kūh-1 Elvend’dir. Gerçi Bursa’da cebel-i Ruhbān gibi ve kūh-1 Erceyş gibi ve kūh-1 Ramazān gibi ve kūh-1 Göksun gibi ve cibāl-i Sübhān-mişāl ve kūh-1 Ağrı gibi ve kūh-1 Bingöl gibi bir vāsi^c dağ değildir, ammā aşlında zemīni ālīdir ve kendi de ğāyet bālādır kim cümle kevkebān andan nümāyān olduğıyçün Yıldız dağı derler” (SN V, 19a).

Arapça kökenli Süreyyâ sözcüğü “Ülker yıldızı” (Devellioğlu, 2015, s.1133) anlamını karşılamaktadır. Evliya Çelebi, bu dağın yüksekliğini anlatırken Demavend Dağı ve Elvend Dağı’na benzetmiş, genişliğini ise Ruhban Dağı, Erciyes Dağı, Ramazan Dağı, Göksun Dağı, Sübhan Dağı, Ağrı Dağı ve Bingöl Dağı gibi çeşitli dağlar ile kıyaslamıştır. Dağın yüksek olması sebebiyle yıldızların görüldüğünü ve bu nedenle Yıldız Dağı olarak anıldığını belirtmiştir.

2.4.2. Çevresindeki Coğrafi Şekil Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bir coğrafi adın kökenine ilişkin bilgi verirken bazen o unsurun adlandırılmasında etken olan başka bir coğrafi şekle dayanarak köken açıklamaları yapmıştır.

Musik Deresi

“Musik nām su çıkar, bu Musik dağlarından tūlū^c edüp nehr-i Tımış’a maḥlūṭ olur” (SN VI, 2a).

Evliya Çelebi, Musik adlı suyun çıktığını ve Musik Dağlarından doğup Tımış Nehri’ne aktığını belirtir.

2.4.3. Çevrede Bulunan Yapılardan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı coğrafi unsurlara ait açıklamaları yaparken çevresinde bulunan bir yapı üzerinden köken açıklamasında bulunmuştur.

Cebel-i Ruhbān

“İçinde papasların mağaraları olduğundan Keşiş dağı derler” (SN V, 85a).

Evliya Çelebi, dağın içerisinde papazların mağaraları olması sebebiyle Keşiş Dağı olarak adlandırıldığını belirtir.

2.4.4. Çevredeki Bitki, Meyve Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, coğrafi şekillerin adlandırılmasında rol oynayan bitki ve meyve adlarına dayanarak köken açıklamalarında bulunmuştur.

Kūh-ı Tin

“Dağlarında inciri çok olmağile bu dağa kūh-ı Tin derler” (SN V, 167b).

Evliya Çelebi, incirin bol olmasından dolayı Tin adı ile anıldığını belirtir.

Arapça tin sözcüğü “incir” anlamını taşımaktadır (Devellioğlu, 2015, s. 1293).

2.4.5. Coğrafi Şeklin İşlevinden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi coğrafi bir unsurun kullanımı, işlevi üzerinden yapılan bir adlandırmanın kökenini açıklamıştır.

Seyrāntaş

“Ve bu iç al‘ada Seyrāntaş demek ile ma‘rūf bir temāşāgāh ayası var, cümle şahrā‘andan naş-ı būalemūn nūmāyāndır” (SN VI, 171b).

Evliya Çelebi, Seyrantaş olarak adlandırılan bu kayadan tüm ovanın görülebildiğini belirtmiştir. Arapça seyran sözcüğü “bakıp seyretme” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2015, s. 1105).

2.4.6. Kişi Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname’de kişi adlarından hareketle meydana gelen bazı coğrafi şekil adlarının kökenleri o coğrafi şekil ile kişi arasındaki ilişki ele alınmıştır.

Mağārā-yı Rivne

“Be-avl-i müverrihīn-i Latin bu al‘a olduğu dağda Süleymān Nebī ‘asında Rivne nām bir div-i be-nām Süleymān Nebī‘den firār edüp bu cebel-i bālāda bir kehf-i ‘azīm azup demirü(?) ğārda kırup mesken edüp ol ğārdan bir nehr-i ‘azīm ıkardı. İlā hāze‘l-ān ol āb revāndır” (SN V, 134a).

Latin tarihçilere göre kalenin bulunduğu dağda Süleyman Nebī zamanından Rivne adlı ünlü bir devin Süleyman Nebī‘den kaçarak bu dağda bir mağara kazıp oraya yerleştğini

ve mağaradan büyük bir nehir çıkarttığını aktaran Evliya Çelebi, bu nehrin hâlâ aktığını belirtir.

2.5. KAVİM ADLARI

Evliya Çelebi, kavim adlarına ilişkin köken bilgilerini coğrafi şekil adından ve mesleka adından hareketle açıklamıştır.

2.5.1. Çevredeki Coğrafi Şekillerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Şempu Kavmi

“Ve Hakkârî kavminin irtifâ‘-ı kâdrlerine sebep bu küh-ı şempü’da genc [ü] defîne-i Karûn bulup ‘Âl-i Abbâsiyân iken daği ziyâde şeref bulup nâmdâr olduklarıyçün hâlâ kavm-i Hakkârî’ye bu kühun ismiyle kavm-i şempü derler. Ma‘ âdîn-i kesîre ile mevşûf bir küh-ı şempü’dur” (SN V, 3b).

Evliya Çelebi, “Hakkârî kavminin kâdrlerini yükselmesine sebep bu Şempu Dağı’nda Karun hazinesi bulup Abbasiogulları’ndan iken daha fazla şeref bulup nam sahibi oldukları için” bu kavmin dağın isminden hareketle Şempu kavmi olarak adlandırıldığını belirtir. Bu dağın pek çok maden ile dolu olduğunu da ekler.

2.5.2. Meslek Adından Hareketle Oluşturulan Köken açıklamaları

Kavm-i Zaporoska

“Rus-ı menhûs lisânı üzre “Zaporoska” demek “Kapı eşiği” demektir. Bir kavilde “Serhaddin kapı eşiğin bekleyen levendler” demektir” (SN V, 48b).

Evliya Çelebi, zaporoska sözcüğünün Rus dilinde “kapı eşiği” anlamını karşıladığını belirterek bu kavim için “Serhaddin kapı eşiğini bekleyen leventler” dendiğini aktarır.

Dankoff (2004), zaporoska sözcüğü için “eşik; Ukrayna Kazağı deniz eri” anlamlarını vererek Ukraynaca olan bu sözcüğün aslının zaporojka olduğunu belirtir (s. 286).

2.6. SEFER ADLARI

Evliya Çelebi, Seyahatname’de yer verdiği Demirkazık Geçmez Seferinin adı için sefer esnasında yaşanan bir olay üzerinden köken bilgisini vermiştir.

2.6.1. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Demirkazık Geçmez Seferi

“Andan ‘ale’ş-şabāh bu vādiden kalkarken cemī‘i kazıklar yerden çıkmayup çıkarmağa çalışanların cümle demir kazıkları sovuğdan kırılıp ve cemī‘-i hay-meleri kat kat değşiremeyüp hemān her çadırı kurulmuş gibi kaskatı seyishānelere ve bārḥānelere tahmīl edüp el ayak dutmadan çalup mehterlerin boru zurna çalmağa iktidārları olmayup niçe bār [u] büngāh ordu yerinde çalup kimi atlı ve kimi piyāde gidüp qar ḥazā’ini ḥod ārām etmeyüp serçe başı gibi yağup ol şiddet-i şitāda ve ol vāveylā ve dipi ve boranda berzah ve musibet çekerek 3 sā‘atde, Menzil-i Kuyular: Bu menzilde daḥi niçe kerre yüz biḥ derd [ü] belā ve renc [ü] anā çekilüp yine kazıklar yere geçmediğinde müverrihān-ı ‘Āl-i ‘Osmān bu sefer-i eser-sakara “Demirkazık geçmez seferi” deyü tahrīr etdiler” (SN VI, 138a).

Evliya Çelebi, sefer sabahı vadiden ayrılacakları zaman hiçbir kazığın yerinden çıkmadığını, çıkarmaya çalıştıkça demir kazıkların soğuktan kırıldığını, bu nedenle bütün çadırları kurulu bir şekilde arabalara yükleyip götürdüklerini, mehterlerin elleri ayakları tutmadığından ve zurna çalmaya halleri olmadığından eşyalarını geride bıraktıklarını ve kar yağışının hiç durmadan şiddetli şekilde serçe başı gibi yağdığını

anlatır. Bu seferde bu kadar zorluk yaşandığı ve kazıklar yerinden çıkmadığı için Osmanlı tarihçileri bu seferi Demirkazık geçmez seferi olarak yazmışlardır.

3. BÖLÜM

HALK ETİMOLOJİLERİ

Aksan (2020), halk etimolojisini anlambilim açısından “Yabancı, anlamı bilinmeyen öge söylendiğinde, bilinen bir sözcüğü çağrıştırmakta, zaman zaman yabancı öğelerdeki söyleyiş zorluğunun giderilmesi çabası da buna eklenerek yerli öge, bunun yerine getirilmektedir” şeklinde ele almıştır (s.198).

Çağrışım Aracılığı ile Yardımcı Unsurun Yerine, Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi (Yerlileştirme – Türkçeleştirme) maddesi ile Aksan (1964), karşılaşılan yabancı unsurun anlamı ve içeriğine dikkat etmeksizin kulakta bıraktığı sesin izlenimi ile fonetik açıdan bilinen, yerli sözcüklerin çağrışımına neden olduğunu ele almıştır (s. 20). Burada yabancı sözcük ile yerli sözcük arasında giçbir anlam ilişkisi mevcut değildir.

Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması maddesini Aksan (1964), bilgince karşılıklar ve halkça karşılıklar yakıştırılması, nükte, benzetme yapma yönelimi olmak üzere iki kısma ayırır (s. 44). Bilgince karşılıklar bölümünde yabancı ve kaynağı bilinmeyen unsura ve hatta Türkçe sözcüklere bie yabancı dillere hâkim bir tutum ile yaklaşarak çeşitli karşılıklar yakıştırılmaktadır. Korkmaz (1995), bu tutumu softa etimolojisi olarak adlandırarak Evliya Çelebi'nin bu yola çokça başvurduğunu belirtmiştir (s.279).

“Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” bölümünde ise yabancı veya kaynağı bilinmeyen unsurlara yerli dilden karşılıklar yakıştırılırken nükte ve benzetme yapma eğilimi görülmektedir” (Aksan, 1964, s. 53) yine bu türden etimolojilere çalışmanın ilerleyen sayfalarında yer verilecektir.

Aksan'ın (1964) tasnifinde son madde olan “Dilin Kendi Unsurlarını Muhtevalarından ve Anlatılmak İstenilen Şeyin Özelliklerinden Faydalanılarak Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsurla Yerli Unsur Arasında Anlam İlgisi Kurulması” ile ilgili olarak ise sözcüklerin asıl anlamlarının yanında ikincil anlamların ve duyguların barındığını belirten Aksan (1964), bazı durumlarda yabancı sözcüğün çağrıştırdığı yerli sözcüklerin ikincil anlamları veya birlikte duyguları, yabancı sözcüklerin muhtevalarını veya gösterdiği anlamı karşıladığını belirtir (s. 62).

Bu tez çalışmasında ise Seyahatname'deki halk etimoloji örnekleri incelenirken Aksan'ın (1964) tasnifindeki ilk iki madde esas alınarak sınıflandırılmıştır.

3.1. ÇAĞRIŞIM ARACILIĞIYLA YABANCI UNSURUN YERİNE DİLDE SESÇE ONU ANDIRAN UNSURUN, MUHTEVA GÖZETİLMEYEN GETİRİLMESİ

3.1.1. Yer Adları

Malkara

“Lisān-ı Yunan üzre "Muğaloğara", ya' nī "Büyük pādīşāhın ğırandosu" demektir, ya' nī "Ulular ulusu"dur, ammā lisān-ı Yörükānda "Mallı ğara" derler ve Çıtağ kavmi "Mallı ğarı" derler, ammā efvāh-ı nāsda "Malkara" ve "Malğara" derler” (SN V, 98b).

Evliya Çelebi, Yunanca Mugalogara yani “Büyük padişahın ğırandosu, ulular ulusu” anlamına geldiğini ancak Yörük dilinde Mallı Kara, Çıtak kavminde Mallı Karı ve halk arasında ise Malkara ya da Malgara olarak anıldığını belirtir.

Nişanyan (2024), Malkara adının kökeni ile ilgili olarak Yunanca “büyük Pazar” anlamına gelen megalê agorá sözcüklerinden geldiğini belirtmektedir.

Tomorova

“Timar ova”dan ğalať "Tomarova" nāımıyla Őöhre-i Őehir olmuŐ bir ma‘mūr ve maĥŐuldār {birkaç dükkanları var} ĳazādır” (SN V, 109a).

Evliya Ćelebi, Tomarova adının Timar Ova’nın bozulmuŐ hāli olduđunu belirtir.

3.1.2. Yapı Adları

Palanĳa-i Perakin

"Pür ekin"den ğalať "Perakin" derler, lākin lisān-ı Sırf’da ismi ( ) ( )” (SN V, 110b).

Evliya Ćelebi, Perakin adının pür ekin adının bozulmuŐ hāli olduğunu açıklar.

3.1.3. Soy Adları

Boşnak

“Latin müverriĳleri eyle yazmıŐlar kim "Bizim ceddimiz Posnaĳ divdir. Anıĳiĳün dağlarımızda enine ve uzununa büyümüş div-Őıfat, div-ĳadd ādemlerimiz olur" ve bu diyār ĳavminiĳ ismine Posnaĳ’dan ğalať BoŐnak derler” (SN V, 131b).

Evliya Ćelebi, Latin tarihçilerinin “Bizim atamız Posnak devidir, o nedenle dağlarımızda enine ve boyuna büyük dev görünüŐlü ve dev boylularımız vardır” diye yazdıklarını belirterek BoŐnak isminin Posnak adının bozulmuŐ hali olduğunu açıklar.

Boşnak adının kökeni, ‘Bosnalı’ anlamına gelen “Sırpça-Hırvatça Boşnyak” (Tietze, 2021 s. 768) sözcüğüne dayanmaktadır.

3.2. YABANCI VEYA KAYNAĞI BİLİNMEYEN UNSURA ÇOĞU ZAMAN ŞUURLU OLARAK VE YİNE MUHTEVA GÖZETİLMEDEN KARŞILIKLAR YAKIŞTIRILMASI

3.2.1. Bilgince Karşılıklar

3.2.1.1. Yer Adları

Bursa

“Bursa, ‘Bulursa’ dan gelaştır” (SN V, 87b).

Evliya Çelebi, Bursa adının kökeninin bulursa ibaresinden geldiğini belirtmiştir.

İnalçık (1992), şehrin adının antik çağlarda Prusa olarak geçtiğini belirterek genel kabulün şehrin Bithinya krallarından olan Prusias tarafından kurulduğu yönünde olduğu bilgisini ekler (s. 445).

Çarye-i İştöçniçe

“Lisān-ı Bulğar'da n'ışlersin demekdir” (SN VI, 56a).

Evliya Çelebi, İştöçniçe sözcüğünün anlamını “n'ışlersin?” cümlesiyle açıklamaktadır.

Evliya Çelebi'nin yaptığı köken açıklamasıyla kastedilenin “Ne yapıyorsun?” anlamına gelen ‘Şto ciniş?’ cümlesi olduğunu vurgulayarak bu açıklamanın halk etimolojisi olduğunu belirten Dankoff (2004), köyün adının Güney Slavca olan ve “kaynak” anlamına gelen istoçnik sözcüğüne Slav dilinde küçültme eki olan +çe getirilmesiyle oluştuğunu açıklar (s.156).

Kaşaba-i Dimetoğa

“İbtidā bānisi Kaydefa ‘avrat oğlu Dimo Kral'dır. Andan sonra Bursa krallarından Duğa Ban nām be-nām binā edüp daği tevsī' edüp iki kral-ı dāl bināsı olmağile Dimoduğa derlerdi. Ba' dehū 735 senede Ğāzī Orhān oğlu Süleymān Paşa feth edüp ğalaṭ-ı meşhūr evlā olmağile taḥfif-i kelām edüp Dimetoğa dediler” (SN V, 89a).

Evliya Çelebi, kasabanın yapıcısının ilk olarak annesinin adı Kayfeda olan Dimo adlı bir kral olduğunu belirtir. Daha sonrasında Bursa'nın krallarından olan Duka Ban'ın bu kasabayı genişlettiğini ve iki kralın yapısı olması nedeniyle Dimoduka olarak adlandırıldığını belirtir. 735 yılında Süleyman Paşa'nın fethetmesiyle de bu adlandırmanın bozulmuş bir söylenişi olarak Dimetoka dendiğini aktarır.

“Dimetoka, aslı “Διδυμότειχο” olan Rumca ismin bozularak Türkçeleşmiş ve Türkler tarafından kullanılan biçimidir. “Διδυμότειχο” [Διδυμότειχον] kelimesinin Latin harfleriyle “Didimotiho”, “Didymotiho”, “Didymoteicho” ya da “Didimotihon” şeklinde yazıldığı görülmektedir. Nadir olarak günümüzde yabancı yazarlar ve yine günümüzde bazı Yunanlılar tarafından “Demotika” şeklinde de kullanıldığı görülmektedir. Aslı Rumca olan bu kelime “Didimotiko” ya da “Didimotikhon” gibi telaffuz edilebilir. Bu kelime [Διδυμότειχον < δίδυμον τεῖχος (didymon teixos); “twin wall”] “ikiz hisar” ya da “ikiz duvar” anlamına gelmektedir” (Özgül, 2010, s.194).

Şehr-i Banyaluğa

“Lisān-ı Latin'de banya ılıcaya derler. Bu şehrin kıblesi cānibindeki bağlar başında bir ılıcası olduğuyçün banya derler. Ba' dehū şehri nehr-i Virbaz ile nehr-i Pileve kenārında bir uzun şehir olduğuyçün Luğa, ya' nī Uzun şehir derler. Ba' dehū efvāh-ı nāsda taḥfif-i kelām için Banyaluğa dirler” (SN V, 152b).

“Ba‘ zılar Banaluğa derler” (SN V, 153a).

Evliya Çelebi, Latin dilinde ılıcaya banya dendiğini ve bu şehrin de ılıcası olduğu için bu şekilde adlandırıldığını belirtir. Şehir Virbaz Nehri il Pileve Nehri kenarında uzanan uzun bir şehir olduğu için uzun şehir anlamıyla Luka dendiğini aktarır. Banaluka söyleyiş şekline de değinmiştir.

Dankoff (2004), banya sözcüğünün karşılığı olarak “hamam” anlamını vermiştir (s.83). Emecen (1989), Osmanlı metinlerinde bana luka şekliyle yazılan bu şehrin adının kaynağının tam olarak bilinmediğini belirtse de şehirde ılıca bulunması sebebiyle banya sözcüğünü adlandırmayla ilişkilendirip luka sözcüğünün “şehir” değil “çayır” anlamının olduğunu aktarır (s.50). Dankoff ise (2004), adlandırmadaki luka sözcüğünün “uzun” anlamına gelen Rumence lunga sözcüğü olma ihtimali üzerinde durur (s.192).

Şehr-i Hersek Koca

“Be-ğavl-i müverrihân-ı Latin bu şehr-i atik tâ Hazret-i Yaḥyâ zamâni binâ olundu kim Hazret-i Risâlet-penâhın vilâdet-i şeriflerinden altı yüz yigirmi sene muḳaddem Her İrşek binâsıdır kim üç yüz kırk altı sene mu‘ammer olup ibtidâ’ bu Hersek diyârın ol Her İrşek Kral binâ etmeğile "Her İrşek"den ğalaḫ Hersek derler. Hâlâ yine Nemse ve Macar papaslarının rim papadan bir mertebe aṣağı olan papalarına irşek derler, ḳavm-i Latin hersek derler” (SN VI, 146a).

Latin tarihçilere göre bu şehrin Hazreti Yahya döneminde yapıldığını belirten Evliya Çelebi, yapıcısının Her İrşek olduğunu ve bu nedenle Her İrşek’den bozma Hersek dendiğini aktarır. Nemse ve Macar papazlarının Rim Papa’dan mertebe olarak bir aṣağıda olanlara irşek; Latinlerin ise hersek dediğini ekler.

Tietze (2016), “taşlık yer” anlamına gelen hersek sözcüğünün kökeni Farsça har-sang sözcüklerinden getirerek “har ‘eşek’ ve sang ‘taş’” şekliyle açıklamıştır (s. 492). Ancak Hersek adı “Neretva nehri havzasıyla güney bölgeleri içine alan Hersek (Herzeg = Dük) adı ise, XV. yüzyıl ortalarında Bosna kralına isyan edip kendisini “St. Sava’nın Herseki” yani dükü ilân eden Stjepan Vukčić-Kosača’nın unvanından gelir (Herzegovina = Hersek’in toprağı)” (Djurdjev, 1992, s. 297). Hersek sözcüğünün kökenine baktığımızda ise ““dük” anlamına gelen Almanca herzog” (İbrisimovic, 2018, s. 150) sözcüğüne dayandığını görmekteyiz.

Şehr-i Yaşka Ruhbân

“Bu şehrin ibtidâ binâsına sebep müverrihân-ı Rûm ve Latin oldur kim, zamân-ı kadîmde bu hâk-i mezellet üzre bir ruhbân-ı pîr-i muğân var idi. Hâzret-i İsâ’ya yetişüp havâriyyûnlarla hem-celis ve hem-enis olduğundan mâ’adâ hayli mu’ammer olup Hâzret-i İsâ’dan altı yüz yıl sonra Hâzret-i Risâlet-penâha yetişmiş bir kıssîs idi kim ismine Yaşka derlerdi. Pîr-i fânî olmağile cemî’ -i küffâr buna her diyârdan nezerâtlar göndererek biş milyon mâl-ı Kârûn cem’ olduğda, bir gün Yaşka nâm bıtrik bilâ tarîk dalâlet üzre mürd olduğda sâkin olduğu maħalle na’şe-i murdârın kefereler defn edüp ol mâl-ı Karûn ile üzerine bir manastır-ı kebîr yapup ismine Yaşka Deyri derler. Mürû-ı eyyâm ile bir şehir i mu’azzam olup ol papasın ismiyle müsemma olup şehr-i Yaşka’dan gâlaţ meşhûr Yaş şehri derler” (SN V, 105a).

Rum ve Latin tarihçilere göre bu şehirde Hz. İsa döneminin havarileri zamanında yaşayan ve 600 sene sonraki Hz. Peygamber dönemine de yetişmiş olan Yaşka adlı yaşlı bir ruhbanın ölmesi üzerine büyük bir manastır yapıldığını ve ismine Yaşka kilisesi dendiğini belirten Evliya Çelebi, zamanla şehir bu manastırın ismiyle anıldığını ve Yaşka’dan bozma Yaş olarak kullanıldığını aktarmıştır.

Yaşka adının kaynağı ile ilgili olarak çeşitli görüşler mevcuttur, “Bu ad, uzmanlara göre bir Sarmat kabilesi olan Yazyges (yaz kültürüne bağlı olanlar/göçebeler) veya Alan kabilesi Jassiler’e (Jiasz) dayanır. Üzerinde daha çok durulan ikinci görüşe göre Yayı Alanlar bu bölgeye sığınarak yerleşme yerine adlarını vermişlerdir. Bazı yabancı

seyyahlar ise Iaşı'nın, aynı adı taşıyan bir çobanın yahut efsanevî şöhrete sahip bir keşişin isminden geldiğini belirtirler. Dimitri Kantemir bunun bir değirmencinin adı olduğunu söyler” (Maxim, 2013, s. 342).

Ṭarabefzûn

“Andan K̇aradeniz nihāyetinde Ṭarabefzûn, ya' nī Ṭırabzan yerinde bināya başladılar” (SN V, 87b).

Evliya Çelebi, Trabzon adını metinde Tarabefzûn olarak vermiş ve yer adının açıklamasını Tırabzan ismini geçirerek yapmıştır.

Tarab-efzûn adlandırması “neşe çok” (Dankoff, 2004, s. 31) anlamında “sevinçlilik, şenlik; sevinçten gelen coşunluk ve tepinme, ayş ve sefa” (Devellioğlu, 2015, s. 1204) anlamına gelen tarab sözcüğü ile “fazla, çok, yukarı, aşkın” anlamların gelen Farsça efzûn sözcüklerini birleşiminden ortaya çıkmıştır. Bu adlandırmanın kaynağını Evliya Çelebi Seyahatname'nin II. cildinde “... āb u hevāsının letafetinden ḣaz idüp bu şehrûn ismine Ṭarab-efzun didiler, haḫḫa ki ıyş 'ışret yeridir. Bir ismi daḫi şeh-r-i Batumdur ve bir ismi şeh-r-i Lezgidir ve bir ismi Ṭarabzendir. Ğalaṭ-ı meşhuru Ṭırabzendir. Bazılar Ṭarabefsun derler ve niçeler Ṭarabozan derler amma lüğat-ı sahihi Ṭarabefzundur” (SN II, 248b) açıklamaları ile ortaya koymaktadır. Kendisi burada şehrin farklı adlandırmalarına yer vererek Tırabzen şeklinin hatalı olduğunu, doğru adlandırmanın Tarabefzun olduğunu vurgulamıştır.

Evliya Çelebi Seyahatname'nin yine II. cildinde Trabzon için kullanılan ve farklı bir adlandırma olan Tarabzen için “Ba'Óde sene (...) tarihinde Azerbaycan sahibi Sultan Hasan dest-i Cenevizden feth idüp ismine Tarabzen didiler, zira içinde hakimi ehli-zevk krale avret olmagile Tarabzen didiler” (SN II, 248b) açıklamasını da vermiştir. Evliya Çelebi burada adlandırmanın kaynağı olarak ise yine tarab sözcüğü ile Farsça

“kadın” (Devellioğlu, 2015, s. 1373) anlamına gelen zen sözcüklerinin birleşmesi ile oluşmuştur.

Lowry ve Emecen (2012) Trabzon adının kökeni ile ilgili olarak “... Şehri Sinoplular’ın kurduğu ve buraya Trapezus, Trapeza dedikleri zikredilir. Kelime Batı dillerinde Trapezunte, Trebizonde, Trebizond; İslâm kaynaklarında Atrabazunde, Tarabazunde biçiminde geçer. “Masa” anlamına gelen Trapezus adı muhtemelen şehrin ilk kurulduğu dik yamaçlar üzerindeki Aşağıhisar kesiminin coğrafi özellikleriyle ilgilidir” şeklinde açıklama yapmışlardır (s. 296).

Ustolni Belğradı

“Cümle diyârlarda dörd Belğrad vardır. Biri Tuna Belğradı ve biri Arnavud Belğradı ve biri Ustolni-Belğradı, ya’ nî ustolni "iskemle" demekdir lisân-ı Latin'de” (SN VI, 5a).

Evliya Çelebi dört adet Belgrad olduğunu belirterek Ustolni adı için Latince “iskemle” anlamına geldiğini açıklamıştır.

Dávid (2001), Osmanlıların Sırpça “beyaz başşehir” anlamını taşıyan Stolni Belgrad adından hareketle İstolni ya da İstoni adıyla andığını belirtmiştir (s. 405).

3.2.1.2. Yapı Adları

Hân-ı Moğra

“Lisân-ı Boşnakca Moğra sarp taşlığa derler. Bir zîk kayalı sarp dere içinde beş altı

‘aded saġir ü kebîr kiremit örtülü hânları ve elli kadar fuġarâ hâneleri vardır, ammâ âb-ı hayât suları ġâyet çoġdur, lâkin çârsû-yı bâzârı yoġdur” (SN V, 128a).

Evliya Çelebi, Boşnakça Mokra sözcüğünün sarp kayalık anlamını taşıdığını belirterek hanın dar bir sarp kayalıklı dere içinde bulunduğunu aktararak adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Dankoff (2004), mokra sözcüğü için “ıslak, rutubetli” anlamlarını aktarmıştır (s.204).

Kal‘a-i Belġrad

“Evvelâ sebep-i tesmiye-i ġal‘a-i Belġrad niçe lisân üzre Belġırad, ma‘mûr u müzeyyen ve metîn ve pâ-yı taht olan ġal‘aya ve şehre derler. Bu şehir bender-i ‘azîm ve bâġ-ı İrem olduğundan Belġırad derler, ammâ ġavm-i Fireng-i bed-reng-i pür-ceng bu ġal‘aya Ķaminġırad derler” (SN V, 112a).

Evliya Çelebi, Belgrad adının birçok dilde “bakımlı, donanımlı, sağlam ve taht merkezi” anlamlarını karşıladığını belirterek şehir işlek ve merkezi olmasından dolayı Belgrad olarak adlandırıldığını ancak Freng kavminin bu kaleye Kaminkırad dediğini eklese de bu adlandırmanın açıklamasını yapmamıştır.

Sırpça beo ve grad sözcüklerinin birleşiminden meydana gelen Belgrad adı “beyaz şehir” anlamına gelmektedir (Djruic-Zamolo, 1992, s. 407).

Ķal‘a-i Ilıbat

“İbtidâ bânîsi kavm i Yunaniyân'dan Rûm keferesi tekfûru on üçüncü Kalopatra nâm Batlîmûs binâsıdır kim ol asırda Rûm lisânı üzre ismi Kalopatra Purgaz idi. Ba‘dehû sene 735 târihinde zor ı bâzû ile Rûm keferesi elinden Orhân Gâzî feth edüp kal‘a dibindeki ıssı gölünde ördekleri çok olduğundan lisân-ı Türk'de Ilıbat, ya‘nî Isıcak Sulu Ördek kal‘ası derler. Sebeb-i tesmiyesi oldur. Hakkâ ki gölünün suyu ılıdır ve vakt-i şitâda kazı ve ördeği ġâyet çok olup sayyâdlar şeb [ü] rûz niçe bin ördek avlarlar” (SN V, 85b).

İlk yapıcısının Yunaniyan kavminden 13. Kalopatra Batlimûs olduğunu ve o dönemde kalenin adının Kalopatra Purgaz olduğunu belirten Evliya Çelebi, 735 yılında ise Orhan Gazi'nin kaleyi Rumlardan aldığını ve kalenin dibindeki ıssı (ılık) gölünde ördeklerin fazla olması sebebiyle Türk dilinde Ilıbat yani Isıcak Sulu Ördek Kalesi olarak adlandırıldığını aktararak gerçekten de gölün suyunun ılık ve kışın kazların, ördeklerin çok olduğunu ekler.

Dankoff (2004), Ilıbat adlandırmasındaki ılı sözcüğünün “sıcak” anlamına gelen bir ağız sözcüğü olduğunu belirtir. İli sözcüğün çeşitli sözlüklerde “ılık” anlamına geldiğini görmekteyiz (Tarama Sözlüğü, 1995, s. 1941; Kamus-ı Türkî, 2019, s.482). Bat sözcüğü ise Farsça “kaz” anlamını taşımaktadır (Kamus-ı Türkî, 2019, s. 111).

Nişanyan (2024), günümüzde Uluabat adı ile anılan bu yerleşim yerinin adının Yunanca [λοπάδιον] Lopádi(on) “tepecik” sözcüğünden geldiğini sonra bu adlandırmadan Ulubat şekline, daha sonra da Uluabat şekline evrildiğini belirtir.

Ḳal‘ a-i Ḳanije

“Lisān-ı Latin ve Hırvad ve Sırf ve Voynık ve Bulğar ve Boşnakda ( ) ( ) ( ) demektir, ammā lisān-ı Fireng'de Köpek Ḳal‘ ası demektir, zīrā zamān-ı ḳadimde bir fakīr domuz çobanı bu Ḳanije buheyresi içre bir külbe-i menhūshāne yapup birkaç yüz hınzīra ve birkaç yüz köpeğe mālīk olup domuzlar Ḳanije gölününüñ eğir köklerin yemeden semīn hınzīrlar olup mezkūr domuz çobanı iki yüz sene ma‘ mūr olup niçe kerre yüz bin hınzīr satarak niçe milyon māl-ı firāvān peydā edüp tenāsül-i evlād bularak bu Ḳal‘ a-i Ḳanije'yi ibtidā tabya-misāl ol ḳoca domuz ve köpek çobanı binā etmeğile Ḳanije, ya‘ nī Köpek ḳāne nāmıyla müsem mā bir sūr-ı ra‘ nā olur” (SN VI, 179b).

Evliya Çelebi, kale adının Freng dilinde köpek kalesi anlamına geldiğini belirtir. Burada fakir bir domuz çobanının yüzlerce domuz ve köpeğiyle 200 sene boyunca yaşadığını ve bu domuzlarını satıp parasıyla kalenin ilk tabyasını yaptırdığı için kalenin “köpek hane” anlamına gelen kanije sözcüğüyle adlandırıldığını aktarır. Dávid (2001), kalenin adını sahipleri olan Kanizsai ailesinden aldığını belirtmektedir (s. 307).

Ḳal‘ a-i Ḳarabiġa

“İbtidā’ bu zemīni feth eden Sultān Alā’eddīn'in ümerālarından Bay Boġa nām bir be-nām kimesne ‘Āl-i ‘Oṣmān'ın cedd-i ızāmı Ertuġrul Beġ ile bu yerleri feth edüp cāy-ı menās etdiklerinde Ḳaraman ḥalkı bu yerlere Bay Boġa Ḳal‘ ası derlerdi, ammā Rūm keferesi destinde iken ismi Ḳalopiġa derlerdi, ya‘ nī Eyi ( ) dimekdir” (SN V, 89a).

“...ve ibtidā’ fātiḥi Ḳara Biġa Bay ismiyle müsemnā idi. Yine anlar da Ḳara Biġa Bay dediler. Taḥfif-i kelām edüp "Bay" lafzın Ḳaldırup hemān Ḳarabiġa nāmıyla ma‘ rūf bir ṣehr-i mevṣūfdur” (SN V, 89a).

Evliya Çelebi, Sultan Alaeddin’in beylerinden Bay Boġa adlı birinin fethetmesinden dolayı Karaman halkı tarafından Bay Boġa Kalesi olarak anıldığını, Rumların elinde iken adının Kalopiġa olduğunu belirtir ancak bu sözcüğün anlamını verdiği kısımlar metinde eksiktir.

Emecen (1992), bölge adının Ortaçağ ve Bizans kaynaklarında Pegae ve Pagai şekliyle karşılaştığını belirterek bölgenin bir gece baskını sırasında tahrip edildiğini ve kara sıfatının ise bu durumdan dolayı şehrin harap olmasıyla ilgili olabileceğini ekler (s. 136).

Günümüzde Evliya Çelebinin bulunduğu bu bölge Hırvatistan sınırları içerisinde bulunmaktadır.

Ḳal‘ a-i Ḳıradışġa

“Lisān-ı Latin'de ġırad Ḳal‘ aya derler, dişġa, bi-ma‘ nā taṣġirdir. Ġıradışġa, ya‘ nī küçücük Ḳal‘ a dimekdir” (SN V, 154a).

Evliya Çelebi, gırad sözcüğünün Latin dilinde kale anlamı olduğunu, dışka sözcüğünün ise küçültme göreviyle kullanıldığını ve böylece Gıradışka adının “küçük kale” anlamına geldiğini belirtir.

Dankoff (2004), gırad (~ıırad) sözcüğünün anlamını “kale” olarak belirtmiştir (s.137). Bu sözcüğe getirilen ve Evliya Çelebi tarafından dışka sözcüğü olarak ifade edilen ise Rusçada “-K- eki dişil cins sözcüklerde -к(a), eril cinste -ок, -ик şeklinde değişen ve yaygın olarak kullanılan” (Üstoğlu, 2006, s.52), isimden isim türeten ve küçültme anlamı katan bir son ektir.

Қал' a-i Köstendil

“Lisān-ı Latin'de ismi ( )ndır, ammā sene 773 tārīhinde bā-şulḥ Ğāzī Ḥudāvendigār feth ederken ılıca ve kavzalarını görüp "Kösten imiş", ya' nī lisān-ı Yörükān'da kösten ılıcaya derler, ya' nī "Köstendil", "Gönül ılıca"sı demektir. Ba' dehū efvāh-ı nāsda ol nutḳ-ı dürer-bār ile efvāh-ı nāsda Köstendil derler” (SN V,173b).

Evliya Çelebi, kalenin Latin dilindeki ismi için verdiği kısım metinde bulunmamaktadır. Ancak, Evliya Çelebi kalenin Gazi Hüdavendigār'ın fethederken ılıca ve kavzaları görüp “Kösten imiş” demesiyle kalenin adlandırıldığını belirten Evliya Çelebi, kösten sözcüğünün Yörük dilinde ılıca anlamına geldiğini ve Köstendil sözcüğünün ise “gönül ılıcası” şeklinde açıklar.

Evliya Çelebi gönül ılıcası açıklaması ile kösten ile Farsça “gönül” (Devellioğlu, 2015, s.210) anlamına gelen dil sözcüklerini birleştirek bir bilgin edasıyla şehrin adlandırılmasına bir açıklık getirmiştir.

Dankoff (2004), köstence sözcüğü ile kösten sözcüğünün “ılıca” anlamı taşıdığını ve Yörüklerin ılıcaya köstence dediğini belirtir (s.183). Kiel (2002) ise şehrin adının Türkçe ‘Kostadin-ili’nin zaman içerisinde değişmiş hali olduğunu aktarmıştır (s.277).

Ḳal‘ a-i Leş

“Lisān-ı Arnavud'da Leş derler, ammā sene 883 tārīhinde bu Ḳal‘ ayı Ebü'l-feth Ğāzī İskenderiyye ğazāsına giderken Venedik Firengi elinden alırken ‘usret çeküp,"Bu kal‘a leys gibidir, ya‘nî arslan gibidir" deyü nutk etdiklerinde ba‘de'l-feth ismine Ḳal‘ a i Leys dediler, ğalat-ı meşhūr evlā olmağile Leys'den ğalaṭ efvāh-ı nāsda Leş Ḳal‘ ası dediler” (SN VI, 33a).

Arnavut dilinde leş olarak anıldığını ve Fatih Gazi'nin İskenderiye gazasına giderken “Bu kale leys yani aslan gibidir” demesinden dolayı adının Leys kalesi olduğunu belirten Evliya Çelebi, halk arasında bozulmuş halinin yaygınlaşarak Leş olarak anıldığını aktarır.

Kiel (2003), bu şehrin antik dönemdeki adının Lis ve Lissos olarak geçtiğini belirtir (s.141).

Ḳal‘ a-i Maslovino

“Lisān-ı Latince Tatlı şarāb Ḳal‘ ası demektir” (SN V, 161a).

Evliya Çelebi, Maslavino adının Latin dilinde tatlı şarap anlamına geldiğini belirtir.

Ḳal‘ a-i Özrin

“Zirinoğlu ismiyle müsem mā bir seng binā Ḳal‘ a-i ra‘ nādır” (SN V, 140a).

Evliya Çelebi, kalenin Zirinoğlu adından geldiğini belirtmesi ile Özrin adı için öz Zirin şekli üzerinden bir ilişki kurmuş olması muhtemeldir.

Ḳal‘ a-i Üstürğon

“İbtidā’ bānisi be-ḳavl-i müverrihān-ı Macar ve ḳavl-i müverrihān-ı Latin bu ḳal‘ a-i ‘ibret-nümāyı binā eden Ḳoca Mihadi Laslo'dur kim Menüçehr evlādlarından Nağban Ejder'in oğlunun oğlu Mihadi Laslo bināsıdır kim Hazret-i Risālet-penāh zuhūrundan altı yüz sene muḳaddem Ḳazret-i İsa zamānında Ḳazret-i İsa'nıñ ḫalīfesi şem‘ün-ı Safā ta‘līm-i binā olunup ismine Morfanvar derler. Lisān-ı Yūnānca "kızıl dağ" ya‘nī "Kızılma" demek olur. Hālā cümle altı ‘aded Kızılmanın biri daḫi bu Üstürğon'a Orta Macar Kızılması derler, taḫtğāh-ı ḳadīmdir, Ammā lisān-ı Nemse'de ismi ( ) ( ) ve lisān-ı Macar'da nāmı ( ) ( ) ammā ḳavm-i Ervām Üstürğona derler, zīrā bir zamān tāc-ı İskender olan ğorona bunda durmaḫ ile Üstürğona ve Üsti ğorona'dan ğalaḫ-ı meşḫūr ḳalup hālā ḳal‘ a-i Üstürğon derler” (SN VI, 91a).

Evliya Çelebi, Macar ve Latin tarihçilerine göre bu kalenin ilk yapıcısının Menuçehr evlatlarından Nagban Ejder'in oğlu olan Koca Mihadi Laslo olduğunu belirtir. Hazreti İsa zamanı isminin Yunanca “kızıl dağ” anlamına gelen ve Kızılma olan Morfanvar olduğunu açıklar. Rumeli dilinde Üstürğona şekliyle kullanıldığını belirten Evliya Çelebi, İskender tacı olan goronanın bir zamanlar burada durduğunu ve Üstürğona ile Üsti Gorona'nın bozulmuş şekli olarak Üstörğon dendiğini aktarır.

Dankoff (2004), Evliya Çelebi'nin morfanvar adı için Yunanca “güzel” anlamına gelen omorfo sözcüğünü kastettiğini belirtmiş ve adın, omorfo sözcüğü ile Macarca vár sözcüğünün birleşiminden meydana gelme ihtimali üzerine not düşmüştür (s. 204). Etimolojisi ile ilgili kesin bir açıklama bulunmayan bu kale adı için Dávid (1995) ise Macarcada Esztergom, Almandada Gran ve Latince Strigonium olarak anıldığını belirtir (s.438).

Ḳal‘ a-i Vasiliğoz Purğaz

“Lisān-ı Rūmca Vasiliğoz, ya‘nī büyük ayu demektir. Burğoz ḳal‘ a demektir. Ḳostantin bed-nāmılarından Vasil nām bir kefer-i benām bināsı olmağile anıñ ismiyle ma‘rūf bir ḳal‘ a-i meksūf harābdır” (SN VI, 50b).

Evliya Çelebi, Rumca Vasiliğoz adının “büyük ayı” anlamına burgoz sözcüğünün ise “kale” anlamında geldiğini belirtir. Kalenin Vasil adlı biri tarafından yaptırıldığı için bu şekilde adlandırıldığını açıklar.

Dankoff (2004), Vasiliğoz adlandırması için Yunanca “şahane” anlamına gelen vasilikos sözcüğünün bozulmuş hali olduğunu, Evliya Çelebi’nin vasil “ayı” ve ğoz “büyük” sözcüklerini birleştirerek yaptığı köken açıklamasının ise kurmaca olduğunu belirtir (s. 138).

Ḳal‘ a-i Virse

“Ḳal‘ a-i Virse, virseden ğalaṭ-ı meşhurdur” (SN V, 119b).

Virse Kalesi adının virse ifadesinin bozulmuş hâli olduğu belirtilir.

Ḳal‘ a-i Vize

“Bānisi Ḳostantin kıızı Vizo nām bir melike bināsı olmağile ol melike ismiyle müsemmā bir Ḳal‘ a-i zībā imiş” (SN VI, 41b).

Evliya Çelebi, Konstantin’in Vizo adlı kızının yapısı olması nedeniyle bu şekilde adlandırıldığını belirtmiştir.

Nişanyan (2024), adın büyük olasılıkla Thrak diline ait olduğunu ve Tekirdağ için kullanılan Bizanthe adı ve İstanbul için kullanılan Byzantion adı ile benzerlik gösterdiğini belirtir.

ulle-i Norin

“Bu ulle olduğu yere Nerimān boğazından ġala Noriman'dan Norin ullesi derler” (SN VI, 163b).

Kulenin bulunduğu yere Neriman boğazının bozulmuğ hali olan Noriman'dan Norin kulesi dendiğini aktarır.

Sūr-ı Kili

“İbtidā bānisi azret-i İsa aşrında BoĐdan keferelerinden ılıbu nām bir kefere Tuna'dan morina ve mersin balıĐı avlamak ile biĐ milyon māla mālİK olup ba dehū ral-ı dāl oldukda, "Ol Kili maĐalli benim irtifā-ı adrime sebep oldu" deyū ral iken bir al a inĐā etdiĐinden ismine al-i ılıbu derler. Ba dehū ġala-ı meĐhūr evlā olmaĐile hālā efvāh-ı nāsda ılı denmeyüp Kili derler” (SN V, 65a).

Evliya elebi, Hazreti İsa döneminde Kılıbu adlı bir Boğdan kafirinin Tuna'dan balık avlayarak zengin olup kral olunca Kili'nin kendisinin yükselmesine sebep olduğu için inĐā ettirdiği kaleye Kılıbu adını verdiğini ancak bu adın bozulmuğ hālİ olan Kili biçiminin halk arasında yayıldığını belirtir.

Maxim (2002), bu adın Romence'de Chilia olarak anıldığını belirtir (s.1).

3.2.1.3. Coğrafi Şekil Adları

Hāmūn-ı Manyas

“Bānisi Hallā-ı ālem Sannā-ı Lem-yezel Perverdigārdır, ammā Manyas sahrāsı ismiyle müsem mā olmasının vech-i tesmiyesi oldur kim gölünün ibtidā ulū u ( ) tarafında İlyās buğarından ulū etdiğiyçün "mā-i İlyās"dan ġala avm-i Yörükān-ı Türkān "Manyas gölü" derler” (SN V, 88b).

Yapıcısının yüce Yaratıcı olduğunu belirten Evliya Çelebi, adlandırmanın kökeni ile ilgili olarak göl İlyas Pınarından doğduğu için Mâ-i İlyas adının bozulmuş hâli olarak Yörük Türkmen kavminin Manyas Gölü olarak adlandırdığını aktarır.

Nişanyan (2024), Manyas adının eski ilçe merkezi olan “çobanlı” anlamına gelen Poimánenos adının ilk hecesinin düşürülerek Türkçeye uyarlanmış şekli olduğunu belirtir.

3.2.2. Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi

3.2.2.1 Yer Adları

Gelibolu

“Be kavlı-i tevārīḥ-i Yanvan-ı Yunan Kavala kal'asın binā eden İskender babası Feylekos binā edüp Ciniviz kralından intikām almışdır. Niçe kerre niçe yüz 'aded kral-ı dāl ellerine girmişdir, ammā ol zamān ismi lisān-ı Yunanca Feylekos Pirgaz idi. Ba' dehū sene 758 tārīhinde Ğāzī Süleymān Paşa ibn Sultān Orḡān Ğāzī ibtidā' Rūmeli'nde İpsala kal'asın feth edüp ba' dehū bu File Purgaz'ı feth ederken yürüyüş maḡallinde "Gele bol māla" deyü feryād edüp ġāziler birbirin cenge terġīb edüp ba' de'l-feth ismine "Gele bol māla" dediler. Ğalaṭ-ı meşhūr evlā olup taḡfif-i kelām edüp Gelibolu derler. Ba' zıları "Kilibol"dan ġalaṭ derler, ammā Muḡammediyye sāḡibi şehrengiz'inde "Gülü bol"dan ġalaṭdır demişler. Ba' zılar saġır kāf ile "Gili bol", ya'nī çamuru boldan ġalaṭdır demişler. Ḥulāşa-i kelā[m] el-ḡāletü hāzihi efvāh-ı nāsda Gelibolu nāmıyla meşhūr-ı āfāk bir kān-ı sulehā-yı kutb-ı āfāk şehri-ı kadīmīdir kim tārīḥi "Bismillāhirrahmānir-rahīm"dir demişler” (SN V, 94a).

Evliya Çelebi, Yanvan Yunan tarihine göre Feylekos tarafından yaptırıldığını ve Yunanca adının Feylekos Pirgaz olduğunu belirtir. Daha sonra Gazi Süleyman Paşa File Purgaz'ı fethederken gazilerin birbirini savaşa teşvik etmek için “Gele bol mala” demelerinden hareketle bu sözün hafifletilmiş hali olarak Gelibolu dendiğini belirtir.

Evliya Çelebi bu adın kökeni için kilibol, gülü bol ya da “çamuru bol” anlamında gili bol gibi farklı biçimlerden geldiği görüşlerinin de mevcut olduğuna değinmiştir.

Nişanyan (2024), Gelibolu adı için Yunanca “güzel kent” anlamına gelen Kallípolis sözcüğünden geldiğini aktarmıştır. Emecen (1996) ise, “gemi şehri”, “güzel şehir” ya da “Galyalıların şehri” anlamlarına gelen Kallipolis veya Gallipolis adlarından geldiği düşünülse de konuya ilişkin kesin bir veri olmadığının altını çizerken Tevârîh-i Âl-i Osmân’da Kalipoli adıyla ele alındığını ve poli sözcüğünün Rumca “şehir”, kali sözcüğünün ise Bolayır tekfurunun kızının isminden geldiği şeklinde açıklandığını aktarmıştır (s. 1).

İpsala

“Ulu gürbüz er dilâver ve server-i hünerver kimesnelerden idi kim Süleymân Paşa ibn Orhân Ğâzî ile bu Ece Ya’kûb ve Kara Mürsel ve Kara Koca yetmiş kişiyle bunlar Kapudağı burnundan deriden tulum salları ile Rûm’a ibtidâ’ geçüp ibtidâ’ İpsala’yı feth edüp ibtidâ’ şalât kıldıklarından, "İbtidâ’ şalâ"dan ğalaţ İpsala derler” (SN V, 89b).

“Sene 758 târihinde İdrivne Kral-ı dâll elinden Ğâzî Süleymân Paşa feth ettiği gün yevm-i cum’a idi. İbtidâ’ diyâr-ı Rûm’da feth olup cum’a şalâsı verildiğinden "ibtidâ’ şalâ"dan ğalaţ-ı meşhûr İpsala derler. Haqqâ kim pây-ı İslâm Rûm’a kadem basdığı dem salât-ı cum’a edâ olduğundan halkı ğâyet muşallidir” (SN V, 97b).

Evliya Çelebi İpsala adının kökenine ilgili olarak Orhan Gazi, Ece Yakub, Kara Mürsel, Kara Koca yetmiş kişi beraberinde Rumeli’ye geçerek İpsala’yı fethedip ilk defa namaz kıldıkları için “İbtidâ salâ”nın bozulmuş hali olarak İpsala dendiğini aktarır. Ek olarak metnin ilerleyen kısımlarında Gazi Süleyman Paşa’nın fethettiği günü Cuma olduğu için Cuma salâsı verilmiş bu nedenle "ibtidâ salâ"dan hareketle İpsala adı verildiğini belirtir.

Evliya Çelebi, “Başlama, başlangıç” (Devellioğlu, 2015, s.466) anlamı taşıyan Arapça ibtidâ sözcüğü ile “Cuma namazına ve bazı yerlerde cenazeye çağırma için

minarelerde okunan salavat” (Devellioğlu, 2015, s. 1070) anlamına gelen arapça salâ sözcükleri üzerinden İpsala adına açıklama getirmeye çalışmıştır ancak Nişanyan (2024), bu adın Yunanca “kovanlık” anlamına gelen Kypséla / Kypsála sözcüklerinden geldiğini belirtmektedir.

İzmit

“İznikmit, ya‘ nī İznimgit” (SN V, 26b).

Evliya Çelebi, yaptığı bu yakıştırmaya Seyahatname’nin ikinci cildinde şu şekilde yer vermiştir: “Orhan Gazi derya-misal askeriyle bu kal’eyi ibtida muhasara etmeğe Koca Bayı serdar idüp “İznimdir var git” buyurmuşlur. al’e feth olup ismine “İznimgit” demişler. İzmit “İznimgit”den ğalağdır. Ba’zılar İznikmit derler, ba’zılar İzmigit derler” (SN II, 23b).

“İznim git”den ğalağ olup İskender-i Yunan bināsı olduğunu bālāda biç elli tariği seyahatimizde mufaşşal taħrir olunduğu mesturdur” (SN II, 58a).

Seyahatname’nin dördüncü cildinde ise “Ğalağ-ı meşhuru İzmit’dir kim İznim Git’den ğalağdır” (SN IV, 191b) açıklamasına yer verilmiştir. Tietze (2021), İzmit isminin “Koceli ilinin diğer adı” karşılığını vererek İsmid < İsmid < İznikmid < İsnigimide < Bizans Yunancası Nikomíđian isminden geldiğini belirtmiştir (sf.649). Bu sözcüklerde yer alan is/iz ekinin (εις) ise Tietze (2021), “içinde” anlamını taşıyan ön ek olduğunu açıklar (s.623). Şu hâlde Evliya Çelebi’nin, ismin kökenini açıklarken semantik bir ilişki kurmadan ancak ses benzerliğinden yola çıkarak bir karşılık verdiğini söyleyebiliriz.

aşaba-i Bolayır

“Bu ‘arbedegāhın uruşunda küffār ile ‘asker-i İslām ol kadar ceng [ü] cidāl ve ḥarb [u] kıtāl olur kim İslām ‘askeriyle kefere cünūdu ḳarma ḳarış ve ḳatış olup ‘asker birbirin bilmez olurlar. Hemān Ġāzī Miḥāl Süleymān Paşa'ya gelüp der kim, "şehzādem, ‘asker-i İslām ile kefere ḳarış ḳatış olup kızıl ḳana müstağrak olduklarından fark olunmaz oldular" deyince, Süleymān Paşa eydir: "Bire Lala, var şu ‘asker i İslām'ı bul, ayır da sonra ḳal‘ayı feth eyle" dedikde haḳīḳatü'l-ḥāl eyle edüp ḳal‘ayı sene 758 tārīḫinde feth olup ismini "Bul Ayır ḳal‘ası" korlar. Ba‘dehū elsine-i Yörükān-ı Türkān'da ḡalaṭ-ı meşhūr evlā olmaḳ ile "Bul Ayır"dan ḡalaṭ "Bolayır" ḳaşabası derler” (SN V, 97a).

Evliya Çelebi, fetih sırasında İslām askeri ile kâfirlerin çok fazla savaşmalarından dolayı askerlerin birbirine karışıp tanımaz olduklarını gören Gazi Miḥāl'in Süleyman Paşa'ya durumu aktarması üzerine Süleyman Paşa'nın “Bre Lala, var şu İslām askerini bul, ayır sonra da kaleyi feth eyle” sözünden hareketle kale 1357'de fethedilince adını Bul Ayır Kalesi konduğunu aktarır. Ancak Yörük Türk diline bozulmuş hâli olan Bolayır adının daha uygun olmasından dolayı bu adla anıldığı belirtilmiştir.

Nişanyan (2024), bölge adının 1204 tarihli İtalyanca belgelerde yer alan biçiminin İsplagia olduğunu belirterek yer adı yapan s+ ekinin eklendiğini belirtir. Telaffuzu Playar şeklinde olan Plagiári sözcüğü ise aynı adın küçültme eki almış hâli olupunu ekler.

Ḳaşaba-i Lapseki

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim leb-i deryādan ba‘id bir seki bayır üzre incirli bir orman var idi. Ḳavm-i Etrāk incire "lop" derler. Ḥālā yine efvāh-ı nāsda "lop inciri" deyü isti‘ māl olunur bir kelām ı müte‘ārifdir. Ol incirli seki ismiyle müsem mā olup lop sekiden ḡalaṭ-ı meşhūr Lapseki derler” (SN V, 90a).

Evliya Çelebi, deniz kıyısından uzak seki bir bayır üzerinde olan incirli bir ormanı olan yer için Türklerin incire lop demelerinden hareketle “incirli seki” anlamında lop seki adlandırmasının bozulmuş hâli olan Lapseki dendiğini belirtir.

Nişanyan (2024), bu yerleşim yerinin adı için Yunanca “parıldayan, muhteşem” anlamlarına gelen Lámpsakos sözcüğünden geldiğini belirtir.

Şehr-i Kırknisā

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim Ğāzī Hūdāvendigār Rūm keferesi elinden feth etmezden evvel bu şehir içre bir qarıdan dođuz ay on günde kırk ‘aded kız rađm-ı māderden vücūda geldüğüçün Hūdāvendigār bu şehri feth edüp ismine Kırknisā qorlar. Hālā Kırknisā'dan ğalať-ı meşhūr Kırkkilise derler” (SN V, 27b).

Evliya Çelebi, Gazi Hüdavendigâr’ın burayı Rumların elinden almadan önce şehirdeki bir kadından dokuz ay on gün içerisinde kırk tane kız çocuğu doğduğu için fethedince şehrin adını Kırknisā konduğunu ve Kırkkilise adının bu adın bozulmuş hâli olduğunu belirtir.

Tuncel (2022), Bizans döneminde Saranta Ekklesies olan adın şehir Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra aynen tercüme edilerek kırk kilise adı verildiğini aktarmıştır (s. 478). Akın (1997) ise Kanunî Süleyman dönemi kararnamelerindeki hükümlerden birinde Kırkkenise şeklinin yer aldığını, “kilise” anlamı taşıyan kenise sözcüğünden hareketle Osmanlıların şehri Kırkkilise olarak adlandırdığını vurgular (s. 10).

Ürgüp

“Fātihi yine 843 tārīhinde Murād-ı Şānī'dir. Hīn-i ma‘ rekede, "Bire bunda ‘ asker ürküp dağılmadan feth olsun" buyurduğlarında feth olup ismine qal‘ a-i Ürgüp dediler” (SN V, 181b).

Evliya Çelebi, II. Murad’ın fethi sırasında “Bre bundan asker ürküp dağılmadan feth olsun” demesi üzerine feth edildiğinde Ürgüp Kalesi olarak adlandırıldığını aktarır.

3.2.2.2. Yapı Adları

Hişār-ı Hırsova

“Lisān-ı Bulğarca ismi Felarepiga'dır. Lisān-ı Eflākça (---) dır. Niçe mülükden mülūke almıř bu al'a āhir sene (---) tārīhinde Ebū'l-fetħ Sultān Meħemmed bizzāt sefer-i 'azīm edūp yedi ay dōğūp hāh-nā-hāh ceng-i 'azīm edūp yürüyüş maħallinde hemān bu al'a ovasından berū birkaç ayu nūmāyān olunca, Ebū'l-fetħ buyururlar kim, "Ovadan hırř geliyor". "anı ħūnkārım?" dediklerinde, "İřte hırř ovadan gelir" dedikde, hemān ayular međer al'a altında mağārālarına girūp giderler. Andan ġuzāt-ı mūslimīnin serbāz řahbāzları ayuların ardı sıra girūp görseler kim bir alay kāfirler aralarından ayu derilerin ıkarup al'aya girirken hemān cümle serdengeçdiler "Allāh" deyūp ol deliklerden derūn-ı al'aya girūp al'ayı fetħ etdiklerinde Sultān Meħemmed Ĥān'ın nūku üzre Hırřova, ya'nī lisān-ı Fārisī'de ayı ovası al'asıdır, ammā ařlında ismi Felarepiga'dır. Ba'zılar Hırřova derler, ammā adılar sicillātlarında "Ĥarīřova" taħrīr olunmuřdur” (SN V, 68a).

Evliya elebi, Bulgarca adı Felarepiga olduğunu belirterek Hırsova adlandırmasının kaynağı için ise Fatih Sultan Mehmed seferde iken kalenin bulunduğu ovadan gelen birkaç ayı gördüğünde “İşte hırş ovadan gelir” demesiyle Mūslūman gaziler, kafirlerin ayı postları ile kalenin altındaki deliklerden girmeye alıştığını görūp deliklerden içeri girerek kaleyi fethederler. Fatih Sultan Mehmed'in cümlesinden hareketle Farsça “ayı ovası” anlamına gelen Hırsova dendiğini aktarır. Kadı sicillātlarında Harisova biimi ile yazıldığını ekler.

Dankoff (2004), Evliya elebi'nin bu aıklamasını yakıştırmaya dayalı yer adı aıklaması olarak değerlendirmiştir (s. 146).

al'a-i Bender

“Āhir Tatar Ĥān Süleymān Ĥān'a bu maħalde bir al'a binā olunmasın ricā edūp ricāsı ħayyız-ı abūlde vāi' olup, Süleymān Ĥān buyururlar kim "Ben derim, anda bir al'a yapılısın" demek ile al'a yapılıp tamām olduėda ismini al'a-i Bender'im

ğodılar. Sonra ğalağ-ı meşhūr evlā olmağile ğal‘ a-i Bender dediklerinin vech-i tesmiyesi oldur” (SN V, 37b).

Evliya Çelebi, Süleyman Han’dan bu yere bir kale yapılması istenince “Ben derim orada bir kale yapılsın” sözü üzerine yapılan kalenin adını Benderim konulduğunu ve zamanla Bender olarak bozulmuş biçiminin kullanılmaya başlandığını aktarmıştır.

Eyice (1992), Farsça bender sözcüğünün “nehir kıyısında liman”; Arapça’da ise “pazar, ticaret yeri, mübadele yeri” anlamları taşıdığını belirterek “Bir geçit veya boğazı koruyan istihkâm” anlamını da ekler (s.431).

Ğal‘ a-i Gölukesri

“Lisān-ı Rūm’da bu ğal‘ aya (---) derler, ammā sene (---) tārīhinde Rūm keferesi destinden Ğoca Murād Hān-ı Sānī feth edüp gölünün vāsī’ liğın görüp "Gölü kesİR" buyurduğlarından, ya‘ nī "gölü çok"dan ğalağ-ı meşhūr evlā olup hālā elsine-i nāsda "Gölukesri" derler” (SN V, 178a).

Evliya Çelebi, Koca II. Murad Han’ın fethettikten sonra gölün geniş olmasından dolayı “Gölü kesİR” yani gölü çok demiş ancak bozulmuş söylenişi olan Gölukesri adlandırması kullanılmıştır.

Kiel (2022) adın Yunanca “kuduzların yaşadığı yer” anlamındaki Kastoria’dan geldiğini aktarmıştır (s. 311).

Ğal‘ a-i İştib

“Sebeb-i tesmiye-i İştib: Muqaddemā guzāṭ-ı muvaḥḥidīn ḳal‘a dibinde ördekleri gördükde birbirlerine ördekleri gösterüp "İşte dibde, işte dibde ördekler" dediklerinden ba‘de'l-feth ismine "İş dibde" deyü nām verdiler. Ba‘dehu ğalaṭ-ı meşhūr evlā olmağile iş dibde lafzın tağyir edüp taḥfif-i kelām ile İştib sebeb-i tesmiye olmuşdur” (SN VI, 37a).

Evliya Çelebi, gazilerin kale dibindeki ördekleri birbirlerine gösterirken “İşte dipte!” demlerinden hareketle İşdibde adını verdiklerini daha sonra ise bozulmuş hâli olan İştib şeklinin kullanıldığını belirtmiştir.

Kiel (2001), milâttan önce III. Yüzyılda Astibo adıyla anılan şehre Yunanlılar ve daha sonra Bizanslılar buraya gelince Stipeon adının verildiğini aktarır (s. 440).

Ḳal‘a-i Ḳaçanik

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim şehir-i Üsküb’ü bir kerre Arnavud eşkıyaları basup kaçarlar. Bu maḥalle gelüp ḳarār-dāde olam zann edüp cümle kaçanları bu maḥalde kırdıklarıyçün kaçanlardan ğaltt Ḳaçanik derler” (SN V, 169a).

Evliya Çelebi, Üsküb şehrini basıp kaçan Arnavutların buraya gelip durunca yakalanmalarından dolayı kaçanlar sözcüğünden bozma Ḳaçanik adının verildiğini aktarır.

Ḳal‘a-i Leve

“Lisān-ı Macar’da Leve demek ( ) ( ) demektir. Bānisi tā Menūçeḥr evlādlarından Nağban Yejder ‘aşrında bir Çingane-i Moğol Nağban ile ‘Acem’den bile gelüp bu maḥallede ḳabāiliyle tavaṭṭun edüp Alaman dağlarında fıl kadar bir ayu dutup kırk sene kāmil bu ayuyu Macaristān’da oynadup vāfir ḥazīne peydā edüp ‘aşā’ir [ü] ḳabāili tenāsül bularaḳ bu maḥallede kār etdiği ayu māhıyla bir ḳal‘a binā edüp ayunun ismiyle bu ḳal‘aya Leve deyü nām kor. Hattā Moğol ve Yakay ḳavmi ayuya lev derler. Hattā Osmānlıda daḫi lev lafzı isti‘māl olunur kim bir ādem baṭıyyü'l-hareke olup ortada serseri geze "şu ādem lev lev ayı gibi gezer" derler.

Ba' dehu ol Moğol çinganesinin yâr-ı gâr-ı ser-i kârı olan ayusu mürd olup firâk hasretinden ayunuñ kellesin yapduğu al' anıñ apusu tahtasına mıhlayup ve derisin kendüye post etdirüp hâlâ ol ayunuñ kellesi iç al' a apusunda mıhlı durup gelen giden Macarlar bu ayu kellesine şapaların ıkarup ta' zîm ederler. Meğer bu ayu hayâtda iken kâmil kırk sene ol mefret ayuya perestiş eylemişler. Anıñiçün hâlâ bu Leve al' asına cümle Orta Macar küffârları i' tibâr ederler. {Ve cümle Macar avmi ol zâmân bu ayuya tap-dıqlarıyçün ayunuñ sûretin ğuruşlarına yazarlardı. Hâlâ yine Alaman ayusu sûretli müdevver Macar ğuruşları kesilir}”. (SN VI, 133a).

Kalenin yapıcısının Menuçehr evlatlarından Nagban Ejder zamanından bir Moğol çingenesi olduğunu belirten Evliya Çelebi, bu çingenenin Nagban ile Acem taraflarından gelerek buraya yerleştini ve burada 40 sene boyunca bir ayıyı oynatarak para kazandığını, kazandığı paralar ile de bu kaleyi yaptırdığını aktarır. Kaleye bu ayının isminden dolayı Leve ismi konmuştur. Evliya Çelebi, Moğol ve Yakay kavminin ayıya lev dediklerini ve hatta Osmanlıda lev sözünün kullanıldığını, yavaş hareket eden insanlar için “lev lev ayı gibi gezer” şeklinde benzetme yapıldığını aktarır. Bu ayı öldüğünde ise Moğol çingenesinin, ayının kafasını kale kapısına astırdığını ve herkesin bu ayıya şapka çıkararak saygı gösterdiğini belirten Evliya Çelebi, tüm Macar halkının bu ayıya taptığı için hâlâ paralarına ayı şekli bastıklarını belirtir. Ancak, metinde leve sözcüğünün Macarca ne anlama geldiği açıklayacağı kısımlar eksiktir.

al' a-i Segsâr

“Vech-i tesmiyesi oldur kim sene 936 Süleymân Hân Budin ğazâsına giderken Serdâr Sarı Rüstem Paşa bu al' ayı muhâşara edüp fethinde ‘usret çekdiğin Süleymân Hân'a bildirdiğinde Süleymân Hân ol al' a-i bâlâyı "Sengsâr edüp feth etsinler" buyurduğunda haıatü'l-hâl havâlesi olan yerden al' ayı toplar taşlarıyla sengsâr edüp feth olduda bu al' anıñ ismi Sengsâr olup ğala-ı meşhûr evlâ olmağile tahfif-i kelâm ile hâlâ Segsârdır. Budin zurefâları ve Peçoy ‘ârifleri Seg hişârı, ya' nî Köpek al' ası derler” (SN V, 70a).

Süleymân Han Budin ğazasına giderken Serdar Sarı Rüstem Paşa'nın bu kaleyi fethetmede zorlandığını bildirmesi üzerine Süleymân Han'ın “Sengsar edip fethetsinler” demesi üzerine topların yardımıyla kale fethedilince kalenin adı Sengsar olmuş ancak

bozulmuş biçimi olan Segsar dendigini belirtren Evliya Çelebi, Budin zarifleri ve Peçoy arifleri tarafından “köpek kalesi” anlamında Seg Hisarı dediklerini aktarır.

Ḳal‘ a-i Üsküb

“Niçe gūne vech-i tesmiyesi vardır, ammā hīn-i fetihde yedi küp altun bulunup Gāzī Evrenos Beğ "Üst küpden alın" demek ile Ḳal‘ a feth olup, üst küpden ğalaṭ-ı meşhūr Üsküb derler, ammā lisān-ı Latince ismi (---) (---) 'dir” (SN V, 169a).

Kalenin birçok adlandırması olduğunu belirten Evliya Çelebi, Üsküb adı için fetih sırasında yedi küp altın bulunca Gazi Evrenos Bey’in “Üst küpten alın” demesi üzerine üst küpten ifadesinin bozulmuş hâli olduğunu açıklamıştır.

Ḳal‘ a-i Varna

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim sene 851 tārīhinde Murād Hān-ı Sānī, ya‘nī Gāzī Ḥudāvendigār Ciniviz Firengi elinden feth ederken Ḳal‘ adan ṭaşra küffār ḥurūc edüp ğuzāt-ı müslimīn küffār ile alaḳ bulaḳ olup ceng-i ‘azīm olurken küffār-ı bed-girdār savlet [ü] mehābet-i ‘asker-i İslāma muḳabil olmağa iḳtidārı olmayup Ḳal‘ aya kefereler hınzīr sürüsü gibi girdiler. Bu kerre Sultān Murād Ḥān yedi biḡ ‘aded ğüzīde serdengeçdi yiğitlere, Buyurdular kim "şu Ḳal‘ aya varana tīmār u ze‘āmetler iḥsān ederim" dedikde cümle ğuzāt-ı müslimīn Ḳal‘ aya bir baş yürüyüş edüp feth eylediklerinde ismine "Ḳal‘ a-i Varana"dan ğalaṭ Ḳal‘ a-i Varna derler” (SN V, 30b).

Evliya Çelebi, 851 tarihinde II. Murad Han’ın Ceneviz Frenginden fethi sırasında kafirlerin kaleye girmeleri üzerine Sultan Murad Han’ın yedi bin yiğide “Şu kaleye varana tımar ve zeametler bağışlarım” demesiyle kalenin adı Varana Kalesi’nin bozulmuş hali olan Varna Kalesi adıyla anıldığını aktarır.

Nişanyan (2024), Varna adının en erken olarak 8.yüzyılda tarihçi Theophanes tarafından anıldığını belirtir.

Ḳal‘a-i Zemon

“... Ğāzī Süleymān Ḥān "Ḳal‘a-i Zemon bu zamān zemīne geçe" dediklerinden münhedim oldu-ğıyçün efvāh-ı nāsda "Ḳal‘a-i Zemīn" derler. Serḥad halkı "Zemon" derler” (SN VI, 59a).

Gazi Süleyman Han’ın “Zemon Kalesi bu zaman zemine geçe” demesinden dolayı halk arasında Zemin Kalesi olarak anıldığını belirten Evliya Çelebi, adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturur.

3.2.2.3. Soy Adları

Macar

“Āḥirü'l-emr bu ḳal‘a yine ‘Oşmānlı destine girmesi bu tılsımātların hükümleri bâıl olması sebebidir, ammā bu timsāllerin sebep-i aşilları oldur kim bu sūretlerin şāḥibleri bizim Macar Hristiyānlarının ecdādları sūretleridir kim bunlar diyār-ı Māverā‘ü'n-nehr'de sākın Menūçeḥr'in dörd ‘aded evlādları kim Menūçeḥr'den firār edüp bu Macar-ı füccār diyārlarına gelüp {ibtidā} vaṭan duṭanların sūretleridir. Ol ‘aşırda bu dörd ‘aded kimesnelere su’āl ederler kim ‘Sizler kimlersiz ve ne yer ādemlerisiz?’ derler. Bunlar dil bilmezler. Āḥir-i kār yine kendü ‘Acem lisānlarıyla ‘Men çārız’, ya‘nī ‘bizler dörd nefer beğzādeleriz’ deyü mençarız derler. Bunlar men çār imiş, men çār, men çār diye diye men çārdan ğalaṭ-ı meşhūr Macar (Macar) ḳaldı kim bu Macarların aşlı bu sūret şāḥibleri Menūçeḥr evlādlarıdır kim Macar’ın aşl u fer‘i ibtidā’ ḳavm-i ‘Acem’dir (SN V, 126b).

Evliya Çelebi, Varat Kalesi’nin Osmanlılara geçmesinin tılsımlarının hükümlerinin bitmesi nedeniyle olduğunu savunmaktadır. Kalede bulunan heykellerin sahiplerinin Macar Hristiyanlarının atalarının olduğunu ve bunların Maveraünnehir’de yaşayan

Menûçeher'in dört evladı olduğunu ve evlatların Menûçeher'den kaçıp Macar diyarlarına geldiğini ve bu resimlerin onlara ait olduğunu aktarır. Bu dört kişiye kim oldukları sorulduğunda kendi Acem dilleriyle dört kardeş olduklarını anlatmak için “Men çârız” dediklerini belirten Evliya Çelebi, men çâr sözünün bozulmuş hâli olarak Macar olduğunu ve Macarların aslında Acem kavmi olduğunu belirtir.

Perry ve Perry (1983), Macar halkı için kullanılan Magyar sözcüğünün her ikisi de insan anlamına gelen Ugor-Ural dilindeki Mogy-Magy ve Ogur-Altay dilindeki Eri-Ar sözcüklerinden türetilerek Magyar adının ortaya çıkmasını sağladığını belirtir (s.7).

3.2.2.4. Nesne Adları

Balyemez

“Hattâ bu Ali Balı nâm topçubaşı müddet-i medîd, ‘ömründe bal yemediğinden Ali Balı'nıñ balı yemezün topundan gâlaṭ-ı meşhûr olup balyemez topu derler, meşhûrdur. Hattâ yigirmi vuḳiyye gülle atan toplara balyemez derler” (SN VI, 111a).

Evliya Çelebi, balyemez sözcüğü için Ali Balı adlı topçubaşının ömründe hiç bal yememiş olmasından dolayı “balı yemezsin topu”ndan bozulmuş biçimi olduğunu belirtir.

Stachowski (2011) balyemez sözcüğünü, halk etimolojisinin özelliklerinden biri olan sözcüklerden bir parçasının açıklanırken diğer parçasının anlamsız kalmasına örnek teşkil etmesi için incelemiştir. İtalyanca “gülle” anlamına gelen palla sözcüğü ile “yarım” anlamına gelen mezzo sözcüklerinin birleşiminden meydana gelerek palla e mezzo “bir buçuk gülle” anlamını taşıyan biçimiyle Osmanlıcaya girdiği genel kabul olsa da Almanca bir kadın adı olan Mechthild'in kısaltılmış hali Metze adının Almanya'da üretilen topa verilmesi ve topun ağırlığından dolayı hareket ettirmenin

kısıtlı olması sebebiyle Almanca tembel anlamı taşıyan faule sözcüğünün bu adlandırmaya eklenmesi ile ortaya çıkan Faule Metze adının Osmanlıcaya pavle mes benzeri bir isimle girmesi ve bunun zamanla balyemez biçimine dönüşmesi ihtimali üzerinde durmuştur (s. 12).

4.BÖLÜM

ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerlerin adların kökenlerine ilişkin bilgileri aktarırken bazı adlar için birden fazla açıklama yapmıştır. Yapılan bu açıklamalar, aynı adın farklı dillerdeki ya da farklı zaman dilimlerindeki adlandırmaları ve bu adlandırmaların kökenine ilişkindir.

Evliya Çelebi, çoklu açıklamalar başlığı altında değerlendirilen bu tarzdeki açıklamalarında “lisân-ı Tatar, lisân-ı Acem, lisân-ı Rûm” gibi dilleri kaynak göstermiş ve bu dillerdeki adlandırmaları aktarmıştır.

Çoklu Açıklamalar başlığı altında incelenen maddeleri köken açıklamalarından hareketle oluşturulan çoklu açıklamalar, halk etimolojilerinden hareketle oluşturulan çoklu açıklamalar ve hem köken açıklamaları hem de halk etimolojilerinden hareketle oluşturulan çoklu açıklamalar olmak üzere üç ayrı sınıflandırma yapılarak incelenmiştir.

4.1. KÖKEN AÇIKLAMALARINDAN HAREKETLE OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Ḳal‘ a-i Cānkirmān

“Me’āl-i kelām, bu Özü Ḳal‘ aları ‘Āl-i ‘Oşmān’ın Ḳaradeniz tarafında olan Ḳılā‘ larının sedd-i sedīdi ve Ḳal‘ a-i kıfl-ı metīnidir, ammā ismi Cānkirmān’dır. Lisān-ı Tatar’da Kirmān Ḳal‘ aya derler. Özü nehri kenārında inşā olmağile Ḳal‘ a-i Özü derler” (SN V, 55b).

Evliya Çelebi, Cānkirmān adının açıklamasını yaparken kirmān sözcüğünün Tatar

dilinde “kale” anlamına geldiğini belirterek kalenin bir diğer adlandırması olan Özü ismine dair ise Özü Nehrinin kenarında inşa edilmesini köken açıklamasına kaynak olarak gösterir.

Dankoff (2004), Tatarca kirman sözcüğünün karşılığı olarak “kale” anlamını vermiştir, Nişanyan (2024) ise “kale, hisar” karşılıkları verdiği bu sözcüğün Farsça olduğunu belirtmiştir. Öztürk (2007), Özü adı için “Kanûnî Sultan Süleyman zamanından beri kullanılan Özü (Özi) kelimesi Oçakof’un Türkçe karşılığıdır” açıklamasını yapmıştır (s. 133).

Ḳal‘ a-i Malazcird

“Lisān-ı Moğolî’de Malazcird derler, Lisān-ı ‘Acem’de Ḥān Gazanfer şāh derler. Ve lisān-ı ‘Arab’da Sūr-ı Sebu‘ derler, zīrā Azerbaycān pādīşāhlarından Kılıç Arslan daḥi amār etdiğinden Sūr-ı Sebu‘, ya‘ nī Arslan ḳal‘ ası demek olur, ammā lisān-ı Ekrād’da Malazird derler ve ba‘ zıları Malazgird derler, zīrā bir değirmi ḳaya üzre vāḳi‘ olduğundan Malazgird, ya‘ nī Değirmi ḳal‘ a derler ve niçeler Merazbird derler, ammā şahīḥi Malazcird’dir, ya‘ nī ( ) ( ) ( ) ( ) demek olur” (SN V, 15a).

“Be-ḳavl-i müverriḥān, diyār-ı Ermen-i Erzen’den bir şehir-i sagīredir. Ḳal‘ ası bir müdevver püşte üzre sāfi kesme taşdır ve şekl-i müdevver olduğundan Sūr-ı gird dediler” (SN V, 15a).

Evliya Çelebi, kalenin birçok farklı dildeki isimlendirmelerine yer vermektedir. Moğolcada Malazcird; Acem dilinde Han Gazanfer Şah; Arapçada Sūr-ı Sebu‘; Kürtçede ise Malazird ve Malazgirt şekillerinde anıldığını belirtir.

Han Gazanfer Şah adlandırmasının sebebini vermeyen Evliya Çelebi, Arapçadaki Sūr-ı Sebu‘ adlandırmasının, yapıcısının Azerbaycan padişahlarından biri olan Kılıç Arslan olduğunu ve bu sebeple isminin Arapçada “Arslan Kalesi” anlamını taşıdığını belirtir.

Sûr-ı Sebu' isimlendirmesine baktığımızda ise tamlamada yer alan Arapça sebu sözcüğünün “yırtıcı hayvan, canavar” (Devellioğlu, 2015, s.1081) karşılığına geldiğini görürüz.

Kalenin bir diğer ismi olan Malazgirt sözcüğünün köken açıklaması ise Evliya Çelebi tarafından “kalenin değirmi bir kayanın üzerinde bulunmasından dolayı” bu şekilde isimlendirildiği yönündedir. Evliya Çelebi, sözcüğün farklı söyleyiş şekillerine de yer vermiştir.

Kalenin tarihçiler tarafından Sûr-ı Gird olarak anıldığını, bu adlandırmanın “kalenin yuvarlak bir tepe üzerinde bulunan ve kesme taştan yapılan yuvarlak bir yapı olmasından” kaynaklandığını aktarır. Farsça gird sözcüğü “çevre, çepeçevre” (Kamus-ı Türkî, 2019, s. 388) anlamını taşımaktadır.

Neboysa Kulesi

“Evvelâ cümleden kebîr Neboysa kulesi, bu kuleden kâfir, "Udri Neboyse", ya' nî "Korqma ur Türk'ü" dediğiçün Neboysa kulesi derler. (SN V, 112b).

Evliya Çelebi, kafirlerin bu kuleden “Udri Neboyse” yani “Korkma vur Türk’ü” diyerek bağıracağı için Neboysa Kulesi olarak anıldığını belirtir.

Saray Şehri (Saraybosna)

“Ba' dehū 'Āl-i 'Osmāniyān'dan Ebū'l-fetḥ Sulṭān Meḥemmed Ḥān zuhūr edüp Hersekoğlu Aḥmed Paşa kuvvetiyle ibtidā' diyār-ı Hersek'i ve ḳal'a i İzvornik'i fetḥ edüp andan sene ( ) tārīhinde bu ḳal'a i Bosna'yı feḥh edüp derūn-ı ḥiṣāra kifāyet mikdārı 'asākir-i İslām ve cebeḥāne-i firāvān ḳoyup aṣaḡı şehirde ḥālā Hünkār cāmī' olan yerde bir sarāy-ı 'azīm binā etdiğinden bu şehrin ismine Sarāy

derler ve nehr-i ‘aẓīminiñ ismine Bosna derler. Ol nehir ismi şehir ismine muzāf olup Bosnasarāy derler, ammā al‘ anıñ kefere zamānı ismi Mo-rahā’dır, ya‘nı Sırf lisānı üzre aşlı yer derler” (SN V, 128a).

Evliya elebi’nin yer verdiği aıklamaya gre Fatih Sultan Mehmet’in Hersek ehrini ve İzvornik Kalesini fethetmesinden sonra Bosna Kalesini fethederek byk bir saray yaptırır ve bu nedenle şehir Saray olarak anılır. Byk nehrin isminin Bosna olmasından dolayı ehrin adına Bosnasaray derler ancak kalenin kefere zamanı ismi Sıra’da “aşlık yer” anlamına gelen Mokraha’dır.

Dankoff (2004), mokra szcu iin “ıslak, rutubetli” anlamlarını aktarmıştır (s. 204).

Tozanlı Nehri

“Ve ehr-i oat altından cereyān eden nehre ozanlı derler. Bu oat’dan ykari yine oat azāsı dağlarında ozanlı dağlarından gelp al‘ a-i oat nnden ‘ubr edp Eski Eyne bāzārından beri ve az Gl’nden beri al‘ a i urhal aşabasınıñ ardından gep engellibeli’nden beri ve Sarı osun’dan beri Dadoy arı kprsnden Ceylān kprsnn arasından ekirge suyuna karışır” (SN V, 24b).

“Ammā Amasiyye’den aşağı bu nehre ozanlı denmeyp ehārřenbe suyu derler, zrā ehārřenbe adılığına uğrayup nie bleyde ve urāların mezra‘aların say ederek aradeniz kenārında Samsun al‘ asınıñ araf-ı şarkisinde Karadeniz’e muşabb olur āb-ı hayātdır” (SN V, 24b).

Evliya elebi, bu nehrin “Tozanlı Dağlarından” getiğini belirterek nehrin isminin kaynağını aıklığa kavuşturmaktadır. Metnin ilerleyen satırlarında “Amasya’dan aşağı bu nehre Tozanlı denmeyp ehārřenbe suyu derler” şeklinde farklı bir adlandırmaya yer verir. Bu adlandırmanın aıklamasını ise nehrin “ehārřenbe kadılığına uğrayıp” diğer beldelere ulaştığını yazarak yapar.

Çehârşenbe sözcüğü, Farsça “dört” anlamına gelen (Devellioğlu, 2015, s. 174) çehâr ile yine Farsça “gün” anlamına gelen (Devellioğlu, 2015, s. 1154) şenbih sözcüklerinin birleşiminden oluşarak “dördüncü gün, çarşamba” (Devellioğlu, 2015, s.175) ifadelerini karşılar.

4.2. HALK ETİMOLOJİLERİNDEN HAREKETLE OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Ḳal‘ a-i Nitre

“İbtidā bānisi Ḥazret-i Īsā zamānında cemī‘i Alaman diyāri kāfirlerinin irşeği, ya‘nī bilā-teşbih irim papadan bir mertebe aşığı müftileri olan Nitropol nām bir papas-ı bed-nām binā etmeğile anıñ ismiyle müsem mā bir ḳal‘ a-i bālādır kim zirve-i a‘ lāsı eflāke ser çekmişdir. Hālā yine Alaman diyarınıñ baş bitrikleri ḳanḳı la‘ in ise bu ḳal‘ a baş papaslarınıñ hāşşıdır, lākin bu ḳal‘ anıñ ğalaṭ-ı meşhūr ile ismi Litre'dir. Lisān-ı Macarda Nitropol cennet kuşu demekdir” (SN VI, 122b).

İlk yapıcısının Hz. İsa döneminde Nitropol adlı bir papaz olduğunu belirten ve kalenin onun ismiyle anıldığını belirten Evliya Çelebi, kalenin bozulmuş adının Litre olduğunu aktarır. Bu açıklamalara ek olarak Evliya Çelebi, Nitropol sözcüğünün Macar dilinde cennet kuşu anlamına geldiğini belirtir.

Dankoff (2004), nitre sözcüğünün Nytra olduğunu belirterek Evliya Çelebi'nin açıklamalarını yakıştırmaya dayanan yer adı açıklaması olarak değerlendirir (s. 212).

Ḳal‘ a-i Pravadi

“Ya‘nī "Bir er var idi", ya‘nī "Pür-vādī dolu ma‘ mūr vādī" demekdir” (SN V, 109a).

Evliya Çelebi, Pravadi adının kökeni ile “Bir er var idi” ve “Pür vadi” ifadelerini ilişkilendirmektedir.

“Türkçe Pravadi ismi muhtemelen Bizans Yunancasında kullanılan Provaton adlandırmasından gelmektedir. Slavca kentin adı ise Oveç’tir. İtalyanca versiyonu Provanto şeklindedir. Yunanca provato ve Slavca oveç kelimeleri “koyun” anlamındadır” (Kayapınar, 2015, s. 123). Kiel (2007) ise “Yunanca Koyun (Çoban) Kalesi anlamındaki Provaton” adından geldiğini belirterek “Bulgarca ve Slavca kaynaklarda Oveç” biçiminde görüldüğünü eklemiştir (s. 339).

Kelek-i Mervānī

“Mervān-ı imār bu maḥalde Ebū Müslim-i Mervī ile ceng edüp münhedim olup firār etdikde bu maḥalde gemiyle bu nehr-i ( ) ( ) ḳubūr etdigiyçün Kelek-i Mervānī derler” (SN V, 3a).

“Ve bu Kelek-i Murvān'ınḳı sebep-i tesmiyesiniḳı şıḫḫati oldur kim lisān-ı Fārisī ve lisān-ı Kürd'de "mūr", ḳarınca derler, ya'nī ḳarınca geçidi demekdir. Ğalaṫ-ı meşhūr evlā olduğundan Kelek-i Mervānī derler. Ve Mervān-ı Ḥimār geçdiḳı daḫi şahihdir kim ḫālā Ebū'l-Müslim'ınḳı ḳırdıḳı Yezidilerinḳı üstühānları püşte püşte daḫlar içre zāhirdir” (SN V, 3a).

Evliya Çelebi, Ebu Müslim-i Mervî tarafından bozguna uğratılan Mervan-ı Hımar'ın kaçarken “gemi ile bu nehirden geçtiḳı için” nehrin adının bu şekilde anıldığını belirtir.

Bu adlandırma için Evliya Çelebi farklı bir açıklama daha yapmaktadır. Murvan kelimesinin aslında Farsça ve Kürtçede “karınca” anlamını taşıyan mur kelimesinden geldiğini ve Kelek-i Murvan ismin aslında “karınca geçidi” anlamına geldiğini belirtir. Halk arasında ise bozulmuş şeklinin yani Kelek-i Mervan isminin yaygın olduğunu

bunun yanında öncesinde aktarmış olduğu Mervan-ı Hımar'ın bu nehirden geçme hikayesinin de gerçek olduğunu belirtir.

Kurt (2004), Mervan'ın eşek anlamına gelen Himâr lakabının kendisine savaştaki sabrından dolayı ya da düşmanları tarafından hakaret etme amacıyla verildiğini belirtir (s.227).

Ȧođat

“Bu řal‘ayı Yıldırım Ğān feth etdikde cemī‘i müverriĞān ismine Dārū'n-naşır dediler, ammā lisān-ı Mođolī'de Suvbaru. Bārū anlarda řal‘aya derler. Lisān-ı ‘Arab'da Dođat, ya‘nī ‘Arabistān'da bađla gibi tūrmūs nām bir Ğabbe olur. Anı un edūp sabun gibi el yıkarlar. Elde olan ta‘āmin zifirin izāle eder, ana dođat derler. Lisān-ı ‘Arab'da dāl ile tānın řurb-i mahreci olduđundan Ȧođat demeyūp Dođat derler. Lisān-ı ‘Acem'de Ğān-ı cev derler, ya‘nī Arpa vilāyeti derler. Hađıřatū'l-hāl arpası Ğaraman eli arpası gibi pāk ve semīn ve firāvān olduđunda bu Ȧođat'a ve Sivas'a diyār-ı ‘Acem'de Arpa Ȧuđuru derler. Lisān-ı Ermeni'de ( ) derler, ammā Ermeni řavmi Tūrkçe bu Ȧođat'a Ȧohat der. Ğattā ba‘zı řehir ođlanı zurefāları Ermeni tā‘ifesini istihzā‘en, "Erzingan'dan inç habar Ȧohat'ın řaşmaları ahar mı? Ahar, ammā şır mır ahar" deyū üleşirler. Ve lisān-ı Rūm'da ( ) derler. Şehr-i řadīm ve bender-i ‘azīmdir. {Ğavm-i Etrāk Ȧok At der. Niçesi Dođat der, niçesi "Dohat'a vardım" der, ammā řehir zurefāları Dok‘ād derler” (SN V, 20a).

Tokat sözcüğünün kökeni hakkında çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi adlı eserinde Tokat'ın Togayit Türkleri tarafından kurulduğunu ve merkezlerinin Tuğat, Tuhat ismiyle anıldığını ve bu sebeple şehrin adının bu Togayit sözcüğünün kıslatılmış muhaffef hali olduğunu belirtmiştir (2022, s.260). Wittek (1969) ise Tokat ismini, şehrin yapısından yola çıkarak “çanak memleket” ve “etrafı tepe ile çevrili çukur yer” anlamlarını karşılayan Bizans şehirlerinden Dokeia ile bağdaştırır (s. 220).

Evliya Çelebi de Tokat ismi üzerinde uzunca durmuş ve çeşitli köken açıklamaları yapmıştır. Şehrin Yıldırım Han tarafından fethedilmesiyle tarihçilerin şehri Dārū'n-nasr

olarak adlandırdığını dile getirmiştir. Bu tamlama, Arapça “yardım, üstünlük ve zafer” (Devellioğlu, 2015, s. 947) anlamını da karşılayan nasr sözcüğü ile Farsça “yer” (Devellioğlu, 2015, s. 186) anlamını taşıyan dâr sözcüğünden oluşmaktadır.

Evliya Çelebi Moğolcada şehrin Suvbaru şeklinde anıldığını ve baru sözcüğünün de Moğolca’da kale anlamını taşıdığını belirtir. Dankoff, bu adlandırmaya eserinde su baru olarak yer vermiş ve baru sözcüğünün “kale” (2004, s.83) anlamına geldiğini belirtmiştir.

Arapçada ise Dokat olarak anıldığını aktaran Evliya Çelebi, bu adlandırmanın Arabistan’da yetişen bir tür bakladan geldiğini ve /t/ sesi yerine /d/ sesi ile Dokat dediklerini belirtir.

Acem dilinde “arpa” (Devellioğlu, 2015, s. 154) anlamını taşıyan cev sözcüğü ile “bir şeyin menbaı, kaynağı” (Devellioğlu, 2015, s. 560) anlamlarını taşıyan kân sözcüğünün bir araya gelmesiyle oluşan kân-ı cev ile adlandırıldığını belirtir. Bu adlandırmanın sebebini ise şehirde arpanın bol yetişmesiyle ilişkilendirir.

Ermenice adlandırmasını yazmayan Evliya Çelebi, Ermenilerin Tokat sözcüğünü Tohat şeklinde söylediklerine değinmiş ve tüm bu açıklamalara ek olarak Türkçede de Tok at, Doğat, Dohat ve Dok’ad gibi söyleyiş farklılıklarına yer vermiştir.

4.3. HEM KÖKEN AÇIKLAMALARI HEM DE HALK ETİMOLOJİLERİNDEN HAREKETLE OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Ḳal‘ a-i Ekşimil

“Ya‘ nî lisân-ı Rûmca altıncı Ḳal‘ a” (SN V, 93b).

“Lisân-ı Rûm'da "Eksimil", ya' nî altı mîl demektir. Bu maḥal Ḳapudağ'ına altı mildir” (SN V, 97b).

Evliya Çelebi, ekşimil sözcüğünün kökeni ile ilgili eserde iki ayrı yerde açıklamada bulunmuştur. İlkinde ekşimil sözcüğünün Rumca “altıncı” anlamına geldiğini belirtirken bir diğerinde ise “ekşimil yani altı mil” şeklinde açıklama yapmıştır.

Dankoff (2004), Evliya Çelebi'nin Yunanca “altı” anlamına gelen ekşi [Eξi] sözcüğünü kastettiğini belirtir (s. 124).

Bu tez çalışmasında esas alınan Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve İbrahim Sezgin'in hazırlamış olduğu “Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini” adlı eserde “Lisân-ı Rûm'da "Eksimil", ya' nî altı mîl demektir” şeklinde okunan cümlesindeki altı sözcüğü Dankoff tarafından elli olarak okunmuştur (2004, s. 124). Metnin Arap harfli kopyası incelendiğinde elli şeklinin doğru bir okuma olduğu kanısına varılmıştır. Öyleyse Evliya Çelebi'nin ekşimil adlandırması için Yunanca “altı” anlamına gelen ekşi sözcüğünden hareketle “altıncı kale” açıklamasını köken açıklaması olarak aynı adlandırma için metnin farklı bir yerinde ise ekşimil sözcüğünü elli mil olarak açıklamasını ise halk etimolojisi olarak değerlendirebiliriz.

Ḳal' a-i Poyhad (Ḳarîn-âbâd)

“Zamân-ı kadîmde Edirne sâhibi İdrivne Ḳral binâ edüp Rus-ı menhûs kızından ḥâşıl olan veled i nâ-pâka bu ḳal' ayı ihsân edüp ol veled-i pelîdin Rus lisânı üzre ismine Poyhad demek ile bu şehrin ismi ol ' aşırda Poyhad idi. Ba' dehû sene 768'de Sultân Mûsâ ibn Yıldırım Bâyezîd Hân Rûm'a pâdişâh-ı tavâ'if i mülûk gibi iken bu ḳal' a anıḡ ' aşırında vezîri Timurtaş Paşa Rûm keferesi elinden fetḥ edüp ismine Ḳarîn-âbâd, ya' nî "Yağında ma' mûr ola" deyü "Ḳarîn-âbâd"dan ḡalaṭ efvâh-ı nâsda ve lisân-ı Çıtaḳ'da "Ḳarnabaṭ" derler” (SN V, 100b).

Evliya Çelebi, dönemin kralının Poyhad isimli çocuğuna bu kaleyi bağışladığından dolayı şehir adının da bu isimle anıldığını, daha sonra Yıldırım Bayezid Han'ın oğlunun kaleyi fethederek ona “yakında mamur ola” anlamında Karinâbâd ismini verdiğini aktarır. Bu adın halk arasındaki bozulmuş halinin ve Çıtak dilindeki kullanımının Karnabat olduğunu ekler.

Evliya Çelebi, Arapça “yakın” (Devellioğlu, 2015, s. 564) anlamı iler verilen karîn sözcüğü ile Farsça “mâmur, şen” (Devellioğlu, 2015, s. 3) anlamlarına gelen âbâd sözcüğünün birleştirilerek kasaba adının köken açıklamasını yaparken bilgin bir tutum izlediğini görmekteyiz.

Kiel (2001) ise Karinabad adının “yoldaşlık, kardeşlik” anlamına geldiğini belirterek bu adlandırmanın sebebini o dönem bölgeye yeni yerleşmeye başlayan Osmanlılarla bölge halkının arasındaki yakın ilişkiye bağlamaktadır (s. 490).

Çal' a-i Çul (Yergöğü)

“Ba' dehū cümle çulları Yergöğü çal' ası başına doldurup üzerlerine çit ve ışkara ve karaçavlar çatup Yergöğü çal' asın binâ etdikleriyçün çal' a-i mezbûra Çul çal' ası derler. Ba' dehū taşra çal' asın sene 816 târihinde Çelebi Sultân Mehemmed ibn Yıldırım Hân binâ ederken yerin göğün 'askerin cem' edüp binâ etdiğiçün Yergöğü çal' ası derler” (SN V, 104a).

Evliya Çelebi, kale yapılmadan önceki bataklık zeminine çulların doldurularak yapıldığı için Çul Kalesi olarak anıldığını daha sonra ise Yıldırım Han'ın oğlu taşra kalesini yaptırırken yerin göğün askerlerini topladığı için Yergöğü olarak anıldığını aktarır.

Yergöğü adlandırması için Maxim (2013), “Şehir XIV. yüzyılda Cenovalılar'ın ticarî kolonisi olarak yeniden teşekkül etti, buraya Cenova (Ceneviz) Cumhuriyeti'nin mukaddes hâmisi San Giorgio'nun adı verildi. Ardından Giorgio/Giurgiu diye anıldı.

Osmanlılar bu adı Yergöğü/Yerkökü/Yerkövü/Yerköki şeklinde okunacak bir imlâ ile kaydettilerse de bunu nasıl telaffuz ettikleri tam olarak belli değildir” açıklamasına yer vermiştir (s. 483).

Kaşaba-i Kızanlık

“Lisân-ı Yörükân ve Çitağan üzre "Kızan" küçük oğlancıklara derler. ‘Āb [u] hevâsı latîf olduğundan ekseriyyâ zenâneleri ikiz ikiz vaz’-ı haml etdiklerinden hâlâ ve ol sıbyân [u] püserânları kesret üzre olduğundan Yörükân tâ’ifesi bu belîdeye Kızanlık ve Kızanlık deyü nâm vermişler. Bir rivâyetde Gâzî Hudâvendigâr ‘aşrında bu şehirde kaht-ı azîm olup kızlık olduğundan kızanlık demişler” (SN VI, 53a).

Yörük ve Çitak dilinde kızan sözcüğünün küçük oğlancık anlamına geldiğini belirten Evliya Çelebi, bölgenin suyu ve havası tatlı olduğu için kadınların genelde ikiz doğurduğu ve çocukların sayısı çok olduğu için buranın Kızan ya da Kızanlık olarak adlandırıldığını belirtir. Evliya Çelebi, bu kasabanın adlandırması ile ilgili bir diğer rivayet olarak Gazi Hüdevendigâr zamanında bu şehirde büyük bir kıtlık olmasından dolayı buraya Kızanlık dendiğini aktarır.

Dankoff (2004), kızan sözcüğü için “delikanlı, genç adam” (s.176) karşılıklarını vererek belli bir ağza ait olan sözcük olarak değerlendirmiştir. Eren (2020), aynı şekilde sözcük için erkek çocuk ve delikanlı anlamlarını aktarmıştır (s.302). Kızan sözcüğünün kökeni ile ilgili Eren (2020), sözcüğün Türkçe kız sözcüğü ile -(a)n küçültme ekinin birleşmesiyle kurulduğu yönünde olan görüşü aktarmış; Caferoğlu (1957) ise sözcüğün Dağıstan Avarcası olan ve “aile” anlamına gelen hızan şekliyle anadoluya girdiğini belirtmiştir (s. 5).

Dankoff (2004), metinde kızlık olarak verilen sözcük için kıtlık karşılığını vermiştir (s.176). Tarama Sözlüğünde bu sözcük “kıtlık, pahalılık” anlamları ile birlikte verilmiştir (s.2546). Arapça “kıtlık, kuraklık” anlamlarına gelen kaht sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2024).

SONUÇ

Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda yazdığı Seyahatname adlı eserin beşinci ve altıncı ciltleri köken açıklamaları ve halk etimoloji kapsamında incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda Evliya Çelebi'nin aktardığı örnekler derlenmiş ve kendisinin yaptığı açıklamalardan hareketle elde edilen veriler, köken açıklaması ve halk etimolojisi olarak tasnif edilmiştir.

Seyahatname, Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği yerlere ilişkin dönem halkının gündelik hayatı, çeşitli siyasî vakalar, menkıbeler, folklorik unsurlar, coğrafi bilgiler, kültürel unsurlar gibi birçok farklı alana dair içerisinde bilgi barındaran zengin bir eserdir. Eser, içeriğinin yanı sıra döneme ait kullanılan dil, Türkçenin fonetiği ve lehçeler ile ilgili bilgi kaynağı olmakta ve dilin tarihî süreçteki gelişimini gözlemleyebilmemiz adına da önemli bir rehber olma görevini üstlenmektedir.

Evliya Çelebi'nin kendine özgü dil kullanımı ve gramer kuralları ile dil ile istediği gibi oynaması bu zengin içeriğe ek olarak eseri dil ve üslup hususunda da önemli bir kaynak hâline getirmektedir.

Belirli bir şema çerçevesinde yazılan Seyahatname, seyahat edilen yerlerle ilgili bilgilere yer verirken bu yerlerin adları, yapıların adları, kişilerin adları gibi birçok ada ilişkin köken açıklamaları ve halk etimolojisi açısından içeriğinde fazlaca malzeme bulunduran bir eserdir.

Evliya Çelebi, bu açıklamaları yaparken “sebeb-i tesmiyyesi, vech-i tesmiyyesi oldur kim, derler, ğalat-ı meşhur” gibi belirli kalıplardan yararlanmaktadır. Okura çoğunlukla kendi gözlem, deneyim ve bilgilerini aktaran Evliya Çelebi, bazı durumlarda “bi-ķavli müverrihān-ı Rum”, “müverrihānlarıñ taħrirleri üzre”, “ba‘ z-ı müverrihīn ķavli üzre” gibi ifadelerle de yer vererek aktardığı bilgiler için bir nevi kaynak göstermiştir.

Bu tez çalışmasında Seyahatname'den derlenen örnekler üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır: Köken Açıklamaları, Halk Etimolojileri ve Çoklu Açıklamalar.

Bu tasnifte Köken Açıklamaları başlığı altında verilen maddeler: yer adları, yapı adları, kişi adları, coğrafi şekil adları, kavim adları ve sefer adları olarak gruplandırılarak alfabetik sıra ile verilmiş, örnekler teker teker incelenip etimolojik kaynaklardan elde edilen verilerin ışığında karşılaştırılarak açıklanmıştır.

Yer Adları	47
Yapı Adları	128
Kişi Adları	11
Coğrafi Şekil Adları	10
Kavim Adları	2
Sefer Adları	1

Tablo 1.

Evliya Çelebi, yer adlarının kökenini; kişi adından, olaydan, yerin sahip olduğu özellikten, çevredeki başka yapılardan, çevrede yetişen bitkilerden, halkın belli bir özelliğinden ve unvandan hareketle açıklamıştır.

Yapı adlarının kökenini; kişi adından, olaydan, yapının sahip olduğu özelliklerden, yapının işlevinden, unvan ve lakaptan, boy/aile/ulus/topluluk adından, çevrede bulunan coğrafi şekillerden, çevrede bulunan başka yapılardan, yerin yapısından, çevredeki hayvan adlarından, yapının bulunduğu konumdan, bitki adlarından ve nesne adlarından hareketle açıklamıştır.

Kişi adlarının kökenleri; kişinin sahip olduğu eşyalardan, olaydan, kişinin sahip olduğu özelliklerden, unvan ve lakattan hareketle açıklanmıştır.

Coğrafi şekil adlarının kökenini; sahip olduğu özelliklerden, çevresindeki coğrafi şekillerden, çevrede bulunan yapılardan, çevredeki bitki ve meyve adlarından, coğrafi şeklin işlevinden ve kişi adından hareketle açıklamıştır.

Kavim adlarının kökeni; çevredeki coğrafi şekillerden ve meslek adlarından hareketle açıklanmıştır.

Sefer adları ise olaydan hareketle açıklanmıştır.

İkinci bölüm olan Halk Etimolojileri başlığı altında değerlendirilen maddeler ise Evliya Çelebi'nin bazı adlar için başka bir ad ile ya da kavram ile arasındaki ses benzerliğinden faydalanarak yerileştirmeye başvurduğunu ya da bazı adların kökenine ilişkin yaptığı açıklamaları çeşitli efsane, menkıbe ve olaylarla temellendirmeye çalıştığını görmekteyiz. Yer verdiği bazı açıklamalarda ise yabancı dillere hâkim bir tutum sergilediği görülmektedir.

Evliya Çelebi'nin Menuçehr'in evlatlarından olan dört kardeşin “Men çârız” sözünün bozulmuş hâli olarak belirttiği “Macar” adı, Ali adlı bir topçubaşının ömründe hiç bal yemediği için balı yemeyen topu olarak adlandırılan “balyemez” sözcüğü, şehrin fethi sırasında küp küp altın bulunması üzerine “üst küpten alın” cümlesine dayandırdığı “Üsküp” adı, fetih sırasında II.Murad'ın “Askerler ürküp dağılmadan kale feth olunsun” buyruğundan hareketle adlandırılmış olan “Ürgüp” adı, “Bir er var idi” cümlesine dayandırılan “Pravadi” ve bunlar gibi niceleri halk etimolojisi için gösterilebilecek en çarpıcı örnekler arasında yer almaktadır.

Tezde halk etimolojileri, Aksan'ın (1964) sınıflandırması esas alınarak “Çağırışım Aracılığıyla Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi” ve “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” olmak üzere iki grupta incelenmiştir. Bu ikinci grup ise yine kendi içerisinde “Bilgince Karşılıklar” ve “Halkça Karşılıklar Yapılması, Nükte Benzetme Yapma Yönelimi” olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

“Çağırışım Aracılığıyla Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi” madde başlığı altında 2 yer adı, 1 yapı adı ve 1 soy adı incelenmiştir.

“Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” madde başlığı ise Bilgince Karşılıklar kapsamında 8 yer adı, 16 yapı adı ve 1 coğrafi şekil adı incelenmiştir. Aynı madde başlığına ait olan Halkça Karşılıklar Yapılması, Nükte Benzetme Yapma Yönelimi kapsamında ise 7 yer adı, 11 yapı adı, 1 soy adı ve 1 nesne adı incelenmiştir.

Son olarak Çoklu Açıklamalar başlıklı bölümde ise Evliya Çelebi'nin Seyahatname'de yer verdiği, birden fazla kökene ve adlandırma biçimine dayandırarak kökenini açıkladığı adlar incelenmiştir. Bu tarz köken açıklamalarında Evliya Çelebi, adların diğer isimlerdeki kullanımını vermiş ve “lisân-ı Tatar, lisân-ı Acem, lisân-ı Rûm, lisân-ı Çıtak” gibi dilleri kaynak göstermiştir.

Bu madde başlığı altında köken açıklamalarından hareketle olmak üzere 5; halk etimolojilerinden hareketle olmak üzere 3; hem köken açıklamaları hem de halk etimolojileri kapsamında ise 4 ad incelenmiştir.

Bu çalışmada, Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde ele aldığı ve etimoloji alanına önemli ölçüde kaynaklık eden köken açıklamaları incelenmiştir. Evliya

Çelebi'nin yakıştırdığı karşılıklarda izlediği tutum ve temellendirmelerine yer verilmiş ve köken açıklamalarını yaparken izlediği yol ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş.H. (2019). *Seyyâh-ı Âlem Evliya Çelebi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akın, V. (1997). Kırklareli Adının Tarihçesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), s.9
- Aksan, D. (1964). Genel Dilbilimi Yönünden Halk Etimolojisi ve Türkçedeki Örnekleri. [Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (2020). *Anlambilim*. Bilgi Yayınevi.
- Aksoy Sheridan, A. (2011). Seyahatname’de Sözlü kültür ve Anlatım Etkisi. *Millî Folklor*, 12 (92), 41-52.
- Aruçi, M. (2020). Mostar. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 30, s. 294-296).Türkiye Diyanet Vakfı.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk dil Kurumu.
- Başkan, Ö. (2003). *Bildirişim: İnsan Dili ve Ötesi*. İstanbul: Multilingual.
- Baysun, M.C. (1947). Evliya Çelebi. *İslam ansiklopedisi*. (c. IV, s. 400-412).Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Bogdan, M. (2002). Köstence. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 26, s.276-277). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Caferoğlu, A. (1957). Etimolojik Araştırma Denemeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 5, 1-11.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press.

- Coşkun, V.S. (2010). Tâk-ı Kısra. *İslam Ansiklopedisi* (c.39, s.450-451). Türkiye Diyanet Vakfı
- Çelebi, E. (2001). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. (S.A. Kahraman, Y. Dağlı ve İ. Sezgin, Haz. c.5). Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2002). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. (S.A. Kahraman ve Y. Dağlı, Haz. c.6). Yapı Kredi Yayınları.
- Dankoff, R. (2004). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Dankoff, R. (2021). *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*. (M. Günay, Çev.).Yapı Kredi Yayınları.
- Dávid, G. (1992). Böğürdelen. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 36, s. 62-64).Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dávid, G. (1995). Estergon. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 11, s.438-440). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dávid, G. (2001). İstolni Belgrad. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.23, s. 405-407).Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dávid, G. (2001). Kanije. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 24, s.307-308). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Develi, H. (2015). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu I*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi.
- Djurdjev, B. (1992). Bosna-Hersek. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 6, s.297-305). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Djuric-Zamalo, D. (1992). Belgrad. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 5, s.407-409). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Duman, M. (1997). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Türkçe Açısından Önemi*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 43 (1995), s.153-178.

- Emecen, F. (1989). Alacahisar. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.36, s. 62-64). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Emecen, F. (1992). Banaluka. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 5, s. 49-51). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Emecen F. (1992). Biga. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.6, s. 136-137). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Emecen, F. (1996). Gelibolu. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.14, s. 1-6).Türkiye Diyanet Vakfı.
- Emecen, F. (2001). İsmâil. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 23, s. 82-84). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. (Ş. H. Akalın, haz.; 3. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eyice, S. (1989). Ali Paşa Camii. *İslam Ansiklopedisi* (c. 2, s. 427-428). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (1992). Bender Kalesi. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.5, s. 431-432).Türkiye Diyanet Vakfı
- Gün B., Yılmaz, G., Zsuzsa K., Edit, T. (2002). *Magyar Török Szótár*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Harman, Ö.F. (1994). Dâvûd. *İslam Ansiklopedisi* (c. 9, s. 21-24).
- Hoffmann, István (2008). *Helynévtörténeti tanulmányok 3. Debrecen*: University of Debrecen, Department of Hungarian Linguistics.
- İbrisimovic, K. (2018). Osmanlı Devleti Öncesi Hersek'in Kısa Tarihi. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*. 4(2), 149-162.
- İlgürel, M. (1995). Evliya Çelebi. *İslam Ansiklopedisi* (c.11, s.529-533). Türkiye Diyanet Vakfı.
- İnalcık, H. (1992). Bursa. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 6, s.445-449). Türkiye Diyanet Vakfı.
- İtil, A. (1963). *Sanskrit Kılavuzu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- İz, F. (1989). Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi. *Belleten*, 53(207-208), 709-734.
- Kaçalin, M. S. (1996). Gülbaba. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 14, s. 227-228). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Kaçalin, M. S. (2016). *Dîvânu Lugâti't-Turk*. İstanbul: Kabcacı.
- Kahane, R., Kahane, H., Tietze, A. (1958). *The Lingua Franca in the Levant*. İstanbul: ABC Yayınları.
- Karaağaç, G. (2020). Sözlüklerimizde Halk Etimolojisi. *Belgü*, 5,7-18.
- Kaya, F. (2022). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Üçüncü ve Dördüncü Cildinde Köken Açıklamaları ve Köken Yakıştırmaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kayapınar, A. (2016). Osmanlı Döneminde Rumeli'de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30(1), 121-148.
- Kiel, M. (2001). Karinâbâd. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 24, s.490-492). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2003). Leş. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 27, s.141-142). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2007). Pravadi. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.34, s. 339-340).Türkiye Diyanet Vakfı
- Kiel, M. (2009). Samakov. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.36, s. 62-64).Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2022). Kesriye. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.25, s. 311-312).Türkiye Diyanet Vakfı
- Korkmaz, Z. (1995). Halk Etimolojisi ve Folklor. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. (c.2, s. 274-281). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kubijovyč, V. (1984). Encyclopedia of Ukraine, vol. 1 (1984)
- <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CC%5CH%5CCherkasyIT.htm#:~:text=There%20are%20two%20theories%20about,from%20the%20Caucasian%20Cherkess%20peoples.>
- Kurt, H. (2004). Mervân II. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.29, s. 227-229). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Lowry, H.W. ve Emecen F. (2012). Trabzon. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 41, s.296-301). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Maxim, M. (2002). Kili. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 26, s.1-3). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Maxim, M. (2013). Yaş. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 43, s.342). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Maxim, M. (2013). Yergöğü. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 43, s.483-484). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Nişanyan, S. (2022, Nisan) Türkiye ve çevre ülkeler yerleşim birimleri envanteri. Nişanyan yer adları. <https://nisanyanmap.com/> (Erişim tarihi: 15.04.2024)
- Ölmez, M. (2008). Türkçenin Etimoloji Sözlükleri ve Soyağacı. *Journal of Turkish Studies*, 3(32-1), 405-414.
- Özaydın, A. (1995). Eşter. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 11, s.486-487). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özgül, V. (2013). 16. Yüzyıl Öncesinde Dimetoka, Kızıl Deli ve Balabanlılar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 53, 191-314.
- Öztürk, T. (2007). Özü. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 34, s.133-134). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Perry, R., Perry, M. (1983). *The Origin of the Magyar-Hungarians, Language, Homeland, Migrations and Legends to the Conquest*. Toledo, Ohio.
- Rundbland, G. Ve Kronenfeld, D. (1998). *Lexicology, Semantics and Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Shahbazi, A.S. (2003). Yazdegerd I. Encyclopaedia Iranica. <https://www.iranicaonline.org/articles/yazdegerd-i> (Erişim tarihi: 15.04.2024)
- Stachowski, M. (2011). *Etimoloji*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sevortyan, E.V. (1997). *Etimologičesky slovar' tyurkskih yazıkov*. Moskva: Akademiya Nauk
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- TDK (1995). *Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (2019). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tezcan, N. (2009). Seyahatname. *İslam Ansiklopedisi*. (c.37, s.16-19).

- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (E. Yılmaz ve N. Demir, c.3). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tuncal, A. (2009). Türkiye'de Türk Dili İçin Yapılan Etimoloji Çalışmaları Bibliyografyası. (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Tuncel, M. (2022). Kırklareli. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 25, s. 478-480). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Üstoğlu, E. (2006). Rusçada Sözcük Yapma Yolları. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual.
- Witteck, P. (1970). Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, 193-240.
- Yakın, A. (1997) Etimoloji Sözlükleri, *Türk Dili*, 542, 140-151.

DİZİN

- Açık Ilca, 97
- Ahmed Efendi Çeşmesi, 38
- Āhūr Kapusu, 83
- ‘Ali Paşa Cāmi‘, 38
- ‘Atnabur deyri, 75
- Baba Miftāh, 90
- Balı Paşa Kapusu, 38
- Balyemez, 132
- Banyaluğa-i Qal‘ ateyn, 67
- Beledü’l- Hatib, 20
- Bilād-ı Şāh-ı Yezdicürd, 14
- Binā-yı Bana, 81
- Boşnak, 106
- Buğayre-i Fahte, 97
- Bulehnikli Hasan Paşa Cāmi‘, 39
- Buğarhişār, 31
- Bursa, 107
- Ca‘ fer Efendi Köyü, 15
- Cāmi‘ -i Defterdār Ahmed Paşa, 39
- Cāmi‘ -i Hasan Paşa, 39

- Cāmi' -i Sultān Süleymān, 40
- Cāmi' -i Tavāṣī Mesīh Paṣa, 40
- Cāmi' -i Velī Ağa, 40
- Cāmi' -i Yaḥyā Paṣa, 41
- Cebel-i Ruhban, 99
- Cezāire-i Eyne, 15
- Çul Ovası, 22
- Dār-ı hüt, 86
- Dār-ı Sa' id, 20
- Defterdār Paṣa Cāmi' , 41
- Demirkazık Geçmez Seferi, 102
- Duna Manastırı, 41
- Ece Ya' kūb, 125
- Eğer Kayaası, 97
- El-Ḥacı Ali Ağa Mescidi, 42
- Fener Kulesi, 73
- Ferhad Paṣa Kalesi, 42
- Fethiyye Cāmi' , 65
- Fma Kapısı, 68
- Ġāzī Ali Beğ Cāmi' , 43
- Ġāzī Miḥal Beğ Hānı, 43
- Gelibolu, 121

Germāb-1 Yeşil Direkli, 98

Gıjgıj Dede, 93

Ḥacı ‘Oşmān Ağa Cāmi‘ , 43

Ḥaḳaniyye Kalesi,78

Ḥalḳalı Köprü, 63

Hāmūn-1 Manyas, 120

Ḥān-1 Moḳra, 112

Ḥān-1 Nazarete, 75

Hısım Hüsrev Paşa, 95

Ḥiṣār-1 Bayrām Paşa, 43

Ḥiṣār-1 Çağa, 44

Ḥiṣār-1 Hırşova, 126

Ḥiṣār-1 Köprülü, 83

Ḥiṣār-1 Seçova, 68

Horoz Kāpısı, 78

Hünkār Kāpusu, 78

İbrāhīm Ağa Cāmi‘ , 44

İbrāhīm Paşa Cāmi‘ , 44

İlbeği Kalesi, 45

İmāret Cāmi‘ , 45

İpsala, 122

İstircan Köpek Kāl‘ası, 76

İzmit, 123

Ḳal' a-i Ahyolu, 78

Ḳal' a-i Aḳhisār, 69

Ḳal' a-i Aḳkirmān, 45

Ḳal' a-i Alacaḳiṣār, 64

Ḳal' a-i Belğrad, 113

Ḳal' a-i Bender, 126

Ḳal' a-i Betlenvar, 43

Ḳal' a-i Bögürdelen, 64

Ḳal' a-i Cānkirmān, 134

Ḳal' a-i Çerkezi, 80

Ḳal' a-i Çul, 143

Ḳal' a-i Ekşimil, 141

Ḳal' a-i Erdel Belğradı, 65

Ḳal' a-i Façavar, 47

Ḳal' a-i Fenlak, 47

Ḳal' a-i Ferdenvar, 47

Ḳal' a-i Filedar, 48

Ḳal' a-i Gölḳiṣār, 69

Ḳal' a-i Gölukesri, 127

Ḳal' a-i Ḳasan Paşa, 48

Ḳal' a-i Ḳasanābād, 48

- al  a-i Hocabay, 49
 al  a-i Ilıba , 113
 al  a-i İskenderiyye, 49
 al  a-i İspilet, 49
 al  a-i İştib, 127
 al  a-i a anik, 128
 al  a-i amani se, 69
 al  a-i anije, 114
 al  a-i Kapusna-i Dolin- b d, 80
 al  a-i arabia, 115
 al  a-i ara Kilise, 84
 al  a-i aşa, 50
 al  a-i ılburun, 81
 al  a-i ıradışka, 115
 al  a-i obilak, 50
 al  a-i Koprivni e, 88
 al  a-i K stendil, 116
 al  a-i K yvar, 88
 al  a-i K  uk Hasan Paşa, 51
 al  a-i Leş, 117
 al  a-i Leve, 128
 al  a-i Lipova, 89

- al  a-i Maslovino, 117
 al  a-i Ma  den, 81
 al  a-i Malazcird, 135
 al  a-i Mamaça, 51
 al  a-i Marina, 51
 al  a-i Mile ova, 51
 al  a-i Mostar, 70
 al  a-i M s  Pa a, 52
 al  a-i Nagban Ejder, 52
 al  a-i Nitre, 138
 al  a-i Norin, 120
 al  a-i  zrin, 117
 al  a-i Poyhad, (Kar n- b d), 142
 al  a-i Pravadi, 138
 al  a-i Res nd, 53
 al  a-i Sama kov, 53
 al  a-i Segs r, 129
 al  a-i Sirebrenise, 82
 al  a-i Sult niyye, 79
 al  a-i Sin, 89
 al  a-i Turhal, 54
 al  a-i  sk b, 130

- al  a-i  st rgon, 118
 al  a-i Varna, 130
 al  a-i Vasili oz Purgaz, 118
 al  a-i VilagoŐ, 54
 al  a-i Virse, 119
 al  a-i Vize, 119
 al  a-i Vulkovar, 82
 al  a-i Yanık, 66
 al  a-i YayıÇse, 85
 al  a-i Zemon, 131
 al  a-i Zirin, 54
 Kaminler al  aları, 70
 Karaşaş Paşa C mi  , 55
 Kara Piri Paşa H ni, 54
 arye-i B ki Kuyusu, 27
 arye-i Baklalı, 35
 arye-i Boğlipa, 133
 arye-i Çarunasulu, 36
 arye-i Ekşisu, 31
 arye-i Erikli, 23
 arye-i Deyreşu, 27
 arye-i Dona Dobrina, 36

- arye-i Gl Baba, 15
 arye-i Ilıca, 32
 arye-i İştonie, 107
 arye-i Rsr, 23
 arye-i Scl, 24
 aşaba-i Baba Naaş, 16
 aşaba-i Bolayır, 123
 aşaba-i rd, 27
 aşaba-i Dimetoka, 108
 aşaba-i Eynebzr, 21
 aşaba-i Hfıza, 16
 aşaba-i Hlalı, 28
 aşaba-i ızanlık, 34
 aşaba-i ozluk, 34
 aşaba-i Kfre-i şirvan, 16
 aşaba-i Lapseki, 124
 aşaba-i Maden, 32
 aşaba-i Nebeveyn, 16
 aşaba-i Nemse, 35
 aşaba-i Sary, 28
 aşaba-i Yenehisr, 32
 aşaba-i Yeni, 24

- aŐa Şehri, 17
 avm-i Zaporoska, 102
 Kefr-i ŐevŐa, 55
 Kelek-i Mervānī, 139
 Kenīse-i Alīna, 56
 ırintılık, 71
 ızılma Sarayı, 71
 ızlar Hammāmı, 77
 Kireç İskelesi, 77
 oskı Mehemmed Paşa Cāmi' i, 56
 oca Alī Paşa Cāmi' i, 56
 ozlu Baba, 90
 Kōprū Kōyū, 29
 raliŐe, 132
 ulle-i Norin, 120
 ūh-ı Tin, 100
 ūh-ı Sūreyyā, 98
 Lala Őāhin Paşa Derbendi, 57
 Lipul Beğ Manastırı, 57
 Ma' den-i Giyāh, 24
 Macar, 131
 MaĖārā-yı Rivne,

- Malik Eşter, 93
- Malğara, 105
- Medrese-i Murādiyye, 58
- Melek Aḥmed Paşa, 91
- Memi Paşa Cāmi^c, 58
- Menzil-i Böremoyin, 25
- Menzil i Çengellibel, 21
- Menzil-i Dallık, 26
- Menzil-i Virba, 34
- Mesiregāh-ı Haft, 63
- Miskinler Tekyesi, 77
- Musik Deresi, 99
- Neboysa Kulesi, 136
- Orta Cāmi^c, 87
- Otyarık, 22
- Paçavra Kadı, 94
- Palanğa-i Cānķurtaran, 66
- Palanğa-i Erçin, 58
- Palanka-i Hamza Beğ, 59
- Palanğa-i Perakin, 106
- Palanğa-i Rıdvaniçse, 59
- Palanğa-i Vezir Ḥasan Paşa, 59

Pāmaslūb Defterdārzāde Mustafa Paşa, 92

Paşa Sarāyı, 79

Piyale Paşa Kalesi, 60

Rabta-i Nevesin, 133

Raqqās Sinān Beğ Cāmi', 60

Rūm-ı Burceyn, 29

Sarāy Cāmi', 84

Saray Kapusu, 84

Saray Şehri (Saraybosna), 136

Seget Kapusu, 87

Seydī Aḥmed Paşa, 96

Seyrāntaşı, 100

Sinān Paşa Cāmi', 60

Sultān Meḥmed Hān Cāmi', 42

Sultān Süleymān Depesi, 18

Sūr-ı Kili, 120

Sultān Hammāmı, 79

Sührāb Meḥmed Paşa Kaserı, 61

Süleymān Hān Cāmi', 61

Şāre Kūsdü, 71

Şehr-i Aydınçık, 18

Şehr-i Banyaluğa, 108

- Şehr-i Hersek Koca, 109
- Şehr-i İsmā'îl, 18
- Şehr-i Kırknisā, 125
- Şehr-i Manastır, 30
- Şehr-i Mühālic, 19
- Şehr-i Taşlıca, 33
- Şehr-i Yaşka Ruhbān, 110
- Şehr-i Yenibāzār, 26
- Şempu Kavmi, 101
- Ṭarabefzūn, 111
- Ṭaşoluğ Tekyesi, 72
- Ṭoḳat, 140
- Tomorova, 106
- Tozanlı Nehri, 137
- Ustolni Belğradı, 112
- Uzun Çarşı, 73
- Ürgüp, 125
- Vālide Cāmi', 61
- Vanī Tekyesi, 62
- Yaḫyālī Derviş Beğ Cāmi', 62
- Yeniçal'a, 74
- Yergöğü, 146

Yıldırım Bayezid Han, 92

Zincirli Kuyu Mescidi, 74

EK 1. Orijinallik Raporu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 18/05/2024	
Tez Başlığı: Eviya Çelebi Seyahatnamesi'nde Köken Açıklamaları ve Halk Etimolojileri (V-VI. Ciltler) Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:	
Yukarıda başlığı verilen tezimin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 184 sayfalık kısmına ilişkin, 18/05/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3'dür.	
Uygulanan filtrelemeler*:	
1. ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç	
2. ☒ Kaynakça hariç	
3. ☒ Alıntılar hariç	
4. ☐ Alıntılar dâhil	
5. ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezimin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Semase Benay KAYA	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Semase Benay KAYA
	Öğrenci No	N20139557
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Türk Dili

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu <i>Form No.</i>	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi <i>Date of Pub.</i>	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No <i>Rev. No.</i>	02
		Revizyon Tarihi <i>Rev.Date</i>	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Date: 18/05/2024

Thesis Title (In English): Etymological Explanations and Folk Etymology at Evliya Çelebi's Seyahatname (Volume V-VI)

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 18/05/2024 for the total of 184 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 3 %.

Filtering options applied**:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. References cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

Kindly submitted for the necessary actions.

Semase Benay KAYA

Student Information	Name-Surname	Semase Benay KAYA
	Student Number	N20139557
	Department	Turkish Language and Literature
	Programme	Turkish Language

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

**As mentioned in the second part [article (4)/3]of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2. Etik Kurul/Komisyon İzni ya da Muafiyet Formu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 18/05/2024	
Tez Başlığı (Türkçe): Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Köken Açıklamaları ve Halk Etimolojisi (V-VI. Ciltler)	
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:	
Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. 	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Semase Benay KAYA	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Semase Benay KAYA
	Öğrenci No	N20139557
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Türk Dili

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu <i>Form No.</i>	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi <i>Date of Pub.</i>	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No <i>Rev. No.</i>	02
		Revizyon Tarihi <i>Rev.Date</i>	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE	
Date: 18/05/2024	
Thesis Title (In English): Etymological Explanations and Folk Etymology at Evliya Çelebi's Seyahatname (Volume V-VI)	
My thesis work with the title given above:	
<ol style="list-style-type: none"> Does not perform experimentation on people or animals. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). Does not involve any interference of the body's integrity. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions. 	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Semase Benay KAYA	

Student Information	Name-Surname	Semase Benay KAYA
	Student Number	N20139557
	Department	Turkish Language and Literature
	Programme	Turkish Language

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN